

СПІВЗАСНОВНИКИ:

Державна наукова установа
"Книжкова палата України імені Івана Федорова";
Харківська державна академія культури

Шеф-редактор — Сенченко М.
Головний редактор — Давидова І.
Заступниця головного редактора — Васківська О.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Давидова І. — д-р наук з соц. комунікацій, проф.
(голова редколегії), акад. Нац. акад. наук вищ. освіти
України, Україна
Сенченко М. — д-р техн. наук, проф. (заступник голови
редколегії), Україна
Кобелєв О. — д-р наук з соц. комунікацій, проф.,
Україна
Гандзюк В. — канд. наук з соц. комунікацій, доц.,
Україна
Льганасва В. — д-р іст. наук, проф., Україна
Лопатовська І. — д-р філософії, доц., США
Мар'їна О. — д-р наук з соц. комунікацій, доц., Україна
Маркова В. — д-р наук з соц. комунікацій, проф.,
Україна
Мацюк Г. — канд. наук з соц. комунікацій, Україна
Сербін О. — д-р наук з соц. комунікацій, Україна
Ткаченко В. — д-р техн. наук, проф., Україна
Федушко С. — канд. техн. наук, доц., Україна
Шейко В. — д-р іст. наук, проф., Україна
Шпак В. — д-р іст. наук, проф., Україна

Рекомендовано до друку вченою радою Книжкової палати України (протокол № 2 від 26.02.2026).

Відповідальна за випуск — Жданова Н.
Коректура — Панченко Є.
Комп'ютерні складання та верстання — Радченко І.

Журнал "Вісник Книжкової палати" Атестаційною колегією Міністерства освіти і науки України віднесено до наукових фахових видань України в галузі соціальних комунікацій (наказ МОН від 29.06.2021 № 735).

Використання у будь-якій формі матеріалів, що опубліковані в журналі, узгоджується з редакцією. Посилання на видання обов'язкові. Авторські оригінали не повертаються. Редакція не завжди поділяє точку зору авторів статей.

Редакція, видавець і виготовлювач: Державна наукова установа "Книжкова палата України імені Івана Федорова".

Адреса: просп. Л. Каденюка, 27, Київ, Україна, 02094
Тел.: +380 (44) 292-01-34 (приймальня),
+380 (44) 292-30-11 (редакція)
Факс: +380 (44) 296-71-15
E-mail: visnyk@ukrbook.net

CO-FOUNDERS:

Ivan Fedorov Book Chamber of Ukraine
State Research Institution;
Kharkiv State Academy of Culture

Editorial director — Senchenko M.
Editor-in-Chief — Davydova I.
Deputy Editor — Vaskivska O.

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

Davydova I. — Dr of Social Communication, Prof. (chairman of the editorial board), Acad. of the Nat. Acad. of Sciences of Higher Education of Ukraine, Ukraine
Senchenko M. — Dr of Technical Sciences, Prof. (deputy chairman of the editorial board), Ukraine
Kobieliev O. — Dr of Social Communication, Assoc. Prof., Ukraine
Handziuk V. — PhD of Social Communication, Assoc. Prof., Ukraine
Ihhanava V. — Dr of Historical Sciences, Prof., Ukraine
Lopatovska I. — PhD, Assoc. Prof., USA
Mariina O. — Dr of Social Communication, Assoc. Prof., Ukraine
Markova V. — Dr of Social Communication, Prof., Ukraine
Matsiuk H. — PhD of Social Communication, Ukraine
Serbin O. — Dr of Social Communication, Ukraine
Tkachenko V. — Dr of Technical Sciences, Prof., Ukraine
Fedushko S. — PhD of Technical Sciences, Assoc. Prof., Ukraine
Sheyko V. — Dr of Historical Sciences, Prof., Ukraine
Shpak V. — Dr of Historical Sciences, Prof., Ukraine

The Academic Council of the Book Chamber recommends printing this Bulletin (Protocol № 2 from 26.2.2026).

Editor — Zhdanova N.
Proofreader — Panchenko E.
Computer layout — Radchenko I.

The Board of Attestation of the Ministry of Education and Science designed the Bulletin of the Book Chamber of Ukraine as the professional scientific publication of Ukraine in the field of social communication. (Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 735 of June 29, 2021).

You can use the materials printed in the Bulletin by an agreement with editorial staff. A reference to publications is necessary. Manuscripts are not returned. Editors are not always agreeing with point of view of the author.

Ivan Fedorov Book Chamber of Ukraine, State Research Institution is the editorial office, publisher and manufacturer.

Address: Av. L. Kadenuk, 27, Kyiv, Ukraine, 02094
Tel.: +380 (44) 292-01-34 (reception),
+380 (44) 292-30-11 (editors)
Fax: +380 (44) 296-71-15
E-mail: visnyk@ukrbook.net

З М І С Т

КНИГОЗНАВСТВО. ВИДАВНИЧА СПРАВА

ЛОЩИНСЬКА Н. Формування культури читання в Україні: історичний екскурс3

БІБЛІОТЕЧНА СПРАВА

МАТВИЄНКО О., ЦИВІН М. Екосистемний підхід: виявлення методологічного потенціалу в бібліотечній теорії та практиці10

КУРГАНСЬКИЙ І. Цифровий репозитарій бібліотеки закладу вищої освіти: підходи до менеджменту якості й ефективності функціонування16

ВОВК Н. Ігровізація як інструмент віртуальної реальності у трансформації бібліотечних послуг23

СОЦІОКОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

ДЕМ'ЯНЕНКО Л., ГЛУЩУК Є. Дезінформація як засіб російсько-українського протистояння29

ІСТОРИЧНІ РОЗВІДКИ

ОЛІЙНИК М., ФЕДОРОВ О. Бібліофільство та культура читання в середовищі римського нобілітету (на прикладі Лукулла та Цицерона)36

ГОЛОВАЩУК А. Українські періодичні видання: історико-бібліографічний аспект42

СЄДИХ В. Б. Борович у книжковому просторі України (1920-ті — початок 1930-х років)50

C O N T E N T

BOOKSCIENCE. PUBLISHING

LOSHCHYNSKA N. The formation of a reading culture in Ukraine: a historical excursion3

LIBRARIANSHIP

MATVIENKO O., TSYVIN M. Ecosystem approach: identifying methodological potential in library theory and practice10

KURHANSKYI I. Digital repository of the library of a higher education institution: approaches to quality management and efficiency of functioning16

VOVK N. Gamification as a tool of virtual reality in the transformation of library services23

SOCIAL COMMUNICATION TECHNOLOGIES

DEMIANENKO L., GLUSHCHUK E. Disinformation as a means of Russian-Ukrainian confrontation29

HISTORICAL INTELLIGENCE

OLIYNYK M., FEDOROV O. Bibliophilism among the Roman nobility (using the example of Lucullus and Cicero)36

GOLOVASHCHUK A. Ukrainian periodicals: historical-bibliographical aspect42

SIEDYKH V. B. Borovych in the book space of Ukraine (1920s — early 1930s)50

[https://doi.org/10.36273/2076-9555.2026.2\(355\).3-10](https://doi.org/10.36273/2076-9555.2026.2(355).3-10)
УДК 028:316.7](477)(091)(045)

Наталія Лоциньська,
кандидатка філологічних наук,
т. в. о. завідувача відділу наукового формування
національних реферативних ресурсів НБУВ
loschynska@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0001-6535-5863>

Формування культури читання в Україні: історичний екскурс

Мета дослідження. Стисло викласти історію формування культури читання в Україні від давнини до сучасності, виявити причини та умови, які цьому сприяли; встановити зв'язок між культурою читання в минулому й у наш час; подати концепцію розвитку читацької діяльності особистості на основі технологічного підходу. **Предметом дослідження** є культура читання в Україні як складник культури особистості й культури народу, починаючи від прийняття християнства в Київській Русі та створення першої східнослов'янської абетки до сьогодення. **Методологія дослідження** ґрунтується на комплексному використанні принципів історизму, компаративізму, загальнонаукових методів індукції та дедукції; певною мірою застосовано аналітичний і синтетичний методи опрацювання інформації, хронологічний, системно-структурного моделювання, методика соціальних зв'язків. **Наукова новизна.** Науковим завданням є розгляд аспектів "українського читання" в контексті вивчення особливостей культури читання загалом. Це поняття розглянуто як специфіка читання не лише українцями, а саме українською мовою. Констатовано, що українські тексти характеризуються певними особливостями, пов'язаними з умовами щоденного побуту, державної, освітньої, видавничої, бібліотечної політики, а також актуальними для нашої країни проблемами, віддзеркаленими в різних за обсягом, тематикою, змістом і призначенням текстах. З огляду на це "українське читання" має властивий тільки йому набір ознак, історично та ментально сформований комплекс яких відрізняє цей вид читання від читання в інших країнах. **Висновки.** Від початку появи на українських теренах писемності й донині вирізняємо три етапи становлення культури читання: перший охоплює XI—XIII ст., коли основними текстами для читання були твори релігійної літератури; другий, XIV—XVIII ст., характеризується розширенням тем і жанрів книг: проза, поезія, драматургія, навчальна література, документи; третій охоплює сучасний період і пов'язаний із винайденням інтернету, можливістю створення й поширення текстів в електронному форматі, що призвело до трансформації культури читання в цифрову епоху.

Ключові слова: книга; текст; культура читання; читацька діяльність; писемність; інформаційне середовище; соціальний досвід

Постановка проблеми. Поняття "культура читання" увійшло в науковий обіг доволі давно. Це один з елементів культури людини, суспільства, держави, нації, рушійна сила прогресу. Його розглядають у двох аспектах: вузькому — стосовно окремої особистості, та широкому — стосовно соціуму, нації, держави. Будь-який текст здатний чинити вплив, який у період соціальної напруженості цілком реально відчувається як частина соціальної стихії. Особливого значення культура читання набула в Європі в XVI—XVII ст. [19]. Прибічники релігійного руху Реформації поставили за мету зробити читання Біблії доступним простому народу, а не тільки священнослужителям і знавцям латини. Переклад Біблії національними мовами супроводжувався стрімким зростанням кількості її видань. Уже в той період влада чітко усвідомлювала соціальну силу читання, про що свідчать слова швейцарського книго-торговця Й. Хейнцмана: не якобінці завдали смертельного удару королівському правлінню, а

читачі. Згодом думку про те, що індивідуальний досвід людини, зокрема й читацький, має соціальну цінність, висловили французькі енциклопедисти XVIII ст. Вони розглядали читання як засіб накопичення, збереження, передавання соціального досвіду й дійшли висновку, що соціальні відмінності позначаються на культурі загалом і культурі читання зокрема.

Дослідження значення й місця культури читання в Україні триває, однак в історичному аспекті на сьогодні вичерпно не здійснено. Тисячолітня історія читання є історією пошуку й формування способів використання, розуміння та засвоєння текстів. З одного боку, вона розглядає "світ тексту" як світ предметів, форм і ритуалів, правила застосування яких формує та обмежує смисл, з іншого — ознайомлює зі "світом читача" як світом спільнот інтерпретаторів. Нові читачі створюють нові тексти, зміст яких нині залежить від їхньої матеріальної форми.

Аналіз досліджень і публікацій. У ХХ ст. розуміння суті читання як засобу вдосконалення світу давало змогу говорити про культурний вплив читання на двох рівнях: особистості та людства, тобто на рівнях філогенезу й онтогенезу. Хоча ці терміни здебільшого вживають у біології, сфера їх застосування вийшла за класичні межі й стосується багатьох наук, зокрема й бібліотекознавства. До питання дослідження книжкової культури, зазвичай локалізованого певними періодами та характеристиками її суб'єктів, зверталися різні фахівці. Серед численних розвідок теоретичний і методологічний інтерес для пропонованої статті становлять праці, які охоплюють загальноєвропейські тенденції в культурі читання, що є дотичними до власне українських, й українські за суб'єктом процесу у визначальні для розвитку освіти та культури історичні періоди: від специфіки книжкової культури Київської Русі до незалежної України. Йдеться про праці Г. Сивоконя [10], М. Зубрицької [3], О. Михайлової [4], О. Антоник [1], К. Тягло [13].

Культурі читання притаманні три фази: перша пов'язана з мотиваційною сферою звернення до джерела; друга — це осмислення прочитаного, третя — висновки зі здобутої інформації. Розкриттю цієї проблеми значну увагу приділили С. Стрельчук [12], Л. Прокопенко [8], Т. Хорошківська [17].

Дотичною до питання культури читання є стаття І. Лісової [20], у якій дослідниця обґрунтовує роль приватних бібліотек в Україні в ХІ—ХVІІІ ст., розглядає вітчизняні традиції книгозбирання. На думку авторки, бажання людини мати книгу виникало вже на перших етапах її формування як носія знань і було не менш важливим за базові потреби в їжі, житлі, безпеці.

Для практичного формування у студентів вмінь і навичок читання текстів різної складності викладачка Львівського національного університету імені Івана Франка З. Ланцута склала методичні рекомендації "Культура читання" [21]. У праці подано визначення основних понять: читацькі вміння, читацька культура, види читання, поради для вдосконалення читацьких вмінь і навичок тощо.

Мета статті — дослідити найважливіші аспекти та закономірності формування культури читання в Україні від часів Київської Русі до сучасності, з'ясувати причини й умови, які цьому сприяли; встановити зв'язок культури читання в минулому та сьогоденні; визначити гіпотетичну модель місця читання в перспективі.

Проблематика, порушена в дослідженні, перебуває на перетині комплексу наук: читачезнав-

ства, соціальної комунікативістики та книгознавства, бібліотечного читачезнавства, культурної антропології й інших гуманітарних наук.

Наукова новизна. Науковим завданням є розгляд аспектів "українського читання" в контексті вивчення особливостей культури читання загалом. Це поняття вперше розглянуто у статті як особливості читання не лише українцями, а саме українською мовою. Українські тексти характеризуються певними особливостями, що пов'язано з умовами щоденного побуту, державної, освітньої, видавничої, бібліотечної політики, а також актуальними для України проблемами, віддзеркаленими в різних за обсягом, тематикою, змістом, призначенням книгах. Тому "українське читання" має властивий тільки йому набір ознак, історично та ментально сформований комплекс, що відрізняє цей вид читання від читання в інших країнах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Читання як діяльність увійшло в життя українців значно пізніше за європейців. Це сталося після прийняття християнства в Х ст., коли прискорився розвиток писемної культури, літературною мовою стала церковнослов'янська, що прийшла на Русь із Болгарії. У літописах вперше згадано про започаткування Володимиром Святославичем шкільного навчання на Русі. Ярослав Мудрий під час князювання в Новгороді наказав заснувати школи й навчити грамоти 300 дітей. При Києво-Печерському монастирі діяла школа вищого типу, в якій разом із богослов'ям вивчали філософію, риторіку, граматику. З цього осередку вийшли відомі діячі давньоруської культури. У славнозвісній пам'ятці українського літописання доби Київської Русі "Повісті минулих літ" Нестор Літописець зауважував про роль читання: "Велика бо користь від навчання книжного. Книги — мов ріки, які наповнюють собою увесь світ: це джерело мудрості, в книгах — бездонна глибина; ми ними втішаємося в печалі, вони — узда для тіла і душі. В книгах — світило мудрості, а про мудрість сказано: люблячих мене — люблю, а хто дошукується мене, знайде благодать. І якщо старанно пошукати в книгах мудрості, то знайдеш велику втіху і користь для своєї душі. Бо той, хто часто читає книги, той веде бесіду з Богом і наймудрішими мужами. Ярослав же любив книги, багато їх написав і поклав їх у церкві Святої Софії, яку сам збудував" [6, с. 432].

Від середини ХІ ст. розпочали роботу книгописні майстерні, а отже з'явилися перші читачі. Окремі дослідники вважають, що в домонгольський період було написано десятки

книг, здебільшого богословських, і на початку XV ст. їх налічувалося до 73 одиниць. У бібліотеці Ярослава Мудрого зберігалося приблизно 500 примірників і працювало майже 20 переписувачів. М. Волков зауважує про 12 назв і 88 одиниць літератури й припускає, що в Русі щороку писали майже 50 книг релігійного характеру [2, с. 11]. Н. Солонська зауважує: "Як відомо, основним джерелом надходження літератури до Київської Русі, була Болгарія, тому в давньоруській державі й було доволі багато книг, переклад яких здійснено на слов'янську мову. Основною літературою, що читалася грамотними людьми, була патристична література. Ядром ймовірного фонду княжої бібліотеки XI ст. при Київському Софійському соборі, були книги богослужбові. Крім Св. Писання та богослужбової літератури, були в обігу праці великих релігійних ораторів Іоана Златоуста, Василя Великого, різноманітний житійний матеріал та близький до нього легендарний та апокрифічний, хоча «оригінальна давня література, за В. М. Перетцом, особливо київського періоду дійшла до нас в мізерних залишках». Взагалі її було небагато. Навпаки була значна кількість літератури перекладної" [5, с. 7; 11].

Отже, читання періоду Київської Русі мало яскраві сакральні риси й було поширене у вузькому колі "книжників".

Упродовж майже семи століть українці читали переважно Біблію, апокрифи, житія святих. Зрідка до репертуару читання потрапляли й світські тексти — літописи й художні твори. Світського характеру читання набуває у XVII ст. завдяки поширенню навчальних закладів. Острозька академія, яку називали "тримовним лицеем", "храмом муз", "Острозькими Афінами", протиставила польській експансії вітчизняну систему духовних цінностей і стала навчальним закладом нового типу — слов'яно-греко-латинською академією, за зразком якої відкривали православні навчальні центри в Києві (1632), Ясах (1640), Москві (1687). Значну роль в організації культурно-освітніх установ відіграли братства — національно-релігійні громадські організації православного міщанства. Зокрема, 1585 р. власну школу організувало Успенське братство Львова. У ній викладали слов'янську та грецьку мови, а також "вільні науки" тогочасною українською мовою.

Щоб міркування про культуру читання й освіту в Україні не були суб'єктивними, наведемо записи сирійського мандрівника Павла Алеппського, секретаря патріарха Антіохійського Макарія. Відвідавши Україну 1654 р., він занотував: "По-

чинаючи цим містом, себто по всій козацькій землі, ми помітили прекрасну рису, що нас дуже дивувала: всі вони (мешканці), за малими винятками, навіть здебільшого жінки та дівчата, вміють читати й знають порядок богослужби та церковний спів. Крім того, священники вчать сиріт та не дозволяють, щоб вони тинялися по вулицях" [15, с. 293].

Перші друковані твори українською мовою побачили світ задовго до "Енеїди" І. Котляревського. Уже в другій половині XVI ст. переважно на західноукраїнських землях виходили переклади новозаповітних книг розмовною українською мовою. Найвідомішим поміж них є Переспницьке Євангеліє, створене в 1556—1561 рр. Однак решту становили поодинокі друки, що являли собою окремі невеликі за розміром твори, а не книги: 1571 р. чеський учений Я. Благослав помістив до своєї граматики українську пісню "Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?"; 1575 р. в актові книги Луцького й Володимирського судів потрапив вірш Я. Журавницького; приблизно 1610 р. видано "Трагедію руську" латинською мовою. Утім, ці публікації були радше винятками, а не закономірністю. Реальні політичні обставини перешкоджали розвитку літератури українською мовою, через що багато освічених і талановитих представників нашого письменства віддавали перевагу російській.

Хоч українська освіта має давні й глибокі традиції, перший україномовний підручник у Східній Україні побачив світ лише 169 років тому. Це відома "ГраMATка" П. Куліша, видана в Санкт-Петербурзі наприкінці 1857 р. Доти в Україні не було жодного підручника, написаного рідною мовою.

У 1863 р. вийшов Валуєвський циркуляр, що забороняв публікацію релігійних, навчальних та освітніх книг українською мовою (щоправда, був дозволений друк художньої літератури). Ще один горезвісний документ про заборону українського слова — Емський указ — було підписано 1876 р. Він доповнював попередній документ і ставив за мету назавжди вирішити питання української мови, знищивши її. Було заборонено не тільки книгодрукування українською мовою, а й викладання в навчальних закладах, показ вистав, виконання пісень тощо.

Склад і кількість читачів значно розширилися після появи періодики. Боротьба за можливість вільно друкувати пресові видання на теренах нашої держави розпочалася в другій половині XVIII ст. В історії цей період відомий тим, що Україна входила до складу двох держав: Росії й Австро-Угорщини. Визначення україн-

ської періодики здебільшого охоплювало друки, що виходили на українських землях, а не їхню мову. Історики зазвичай ведуть родовід української преси від неукраїномовних видань XVIII ст. Першу українську періодику друкували іноземними мовами: французькою, німецькою, та найбільше — російською. Перше пресове видання — "Харьковский еженедельник" — вийшло друком 1812 р. У 1816 р. побачили світ журнали "Украинский вестник" за редакцією Г. Квітки-Основ'яненка, "Харьковский Демокрит" за редакцією В. Масловича, "Украинский журнал" за редакцією О. Склабовського.

Активне становлення українського читача припадає на першу половину XIX ст. Саме тоді в українському освіченому товаристві формується нове ставлення до культури читання не тільки як до "богоугодного діла", а і як до корисної, цікавої та практичної форми дозвілля. Крім релігійних, з'явилися нові види текстів: освітні, художні, ділові, публіцистичні. Людина, яка вміла читати, мала незаперечний авторитет у суспільстві. Дещо в спрощено-комічній формі це явище описано у творах І. Котляревського ("Наталка-Полтавка", "Москаль-чарівник"), Г. Квітки-Основ'яненка ("Конотопська відьма"), окремих інтермедіях.

У царській Росії останніх десятиліть і на початку радянського періоду діяли хати-читальні як невеликі поодинокі осередки просвітництва й початкової освіти на селі, створені здебільшого за сприяння земств і місцевої інтелігенції. Це була низова, переважно сільська, ланка мережі культурно-освітніх установ клубного типу з незначною кількістю друкованих видань чи невеликою бібліотекою. Хати-читальні сприяли ліквідації неписьменності селян, поширенню серед них сільськогосподарських знань і загальної освіти. У цих осередках проводили публічні читання вголос, бесіди, лекції, доповіді, політичні інформації, виступи художньої самодіяльності. За даними сайту "Читомо", наприкінці 1880 — на початку 1890-х рр. бібліотечні установи на селі активно допомагали організовувати так звані читання "при чарівному ліхтарі з туманними образками". Це були лекції, котрі супроводжували ілюстраціями за допомогою спеціального лампового проектора, в який вставляли малюнки на склі чи папері та демонстрували їх на стіні або спеціально обладнаній білій завісі. Ймовірно тому читання для селян набувало містично-загадкового характеру [16].

У радянський період уряд приділяв значну увагу навчанню грамоти селян. У 1920—1930-ті рр. більшовицька партія впроваджувала в життя політику ліквідації неписьменності (лікнеп). Кам-

панію було спрямовано на подолання неписьменності широких верств населення, передусім сільського. В Україні людей навчали грамоти через мережу товариства "Геть неписьменність", створеного 1923 р. У 1936 р. мережу було ліквідовано як таку, що виконала своє завдання. За даними всесоюзного перепису населення 1936 р., 85,3% людей в Україні були письменними проти 57,5% у 1926 р.

Підсумовуючи, виокремимо три етапи розвитку читання в Україні:

1. Виникнення писемності у XII—XIII ст. Оновилася модель читання: на зміну читанню монастирському, коли в тексті насамперед вбачали предмет зберігання й запам'ятовування, прийшло читання схоластичне, відповідно до якого книги розглядали як інструмент інтелектуальної діяльності. Найбільше на практиці читання позначилася зміна форми подання тексту (сувій замінив кодекс).

2. Друга половина XVIII ст. На зміну інтенсивному читанню приходять читання екстенсивне. "Інтенсивний читач" мав справу з обмеженою кількістю книг, які перечитували по кілька разів і передавали з покоління в покоління (релігійні тексти). "Екстенсивний" читач читає швидко, поглинаючи велику кількість друкованих текстів. Змінюється погляд на прочитане: благоговійне ставлення до написаного слова поступається місцем критичному, вільному, "зухвалому". Формування "екстенсивного читача" сприяло розвитку книговидавництва, зростанню кількості газет, створенню книг малого формату. "Читацька лихоманка", що охопила тогочасну Європу, стала головною причиною розриву між підданими й володарями, християнами та Церквою. Її визнали небезпечною для державного устрою, такою, що спотворює справжній сенс Просвітництва.

3. Сучасний період, що пов'язаний з технологічною можливістю створювати, поширювати та використовувати електронні тексти. Традиційне читання вступає в конкуренцію з віртуальними образами, а цифровий текст ставить під сумнів поняття "книга". Формується безперервний простір, у якому стираються відмінності між жанрами чи групами текстів: вони стають рухомими, пластичними, відкритими, а письмова продукція — електронна пошта, бази даних, інтернет-сайти, книги — набувають майже однакової форми. Цифровізація сприяє рухомому поєднанню текстів у логічні конструкції, дає читачеві змогу компонувати й розбивати на частини текстові одиниці, надавати їм нового зовнішнього вигляду на власний розсуд. Це революційний переворот у сприйнятті тексту. К. Тягло заува-

жує, що "медіатизація культурного простору так чи інакше визначає розвиток літератури і поступовий її перехід в цифровий формат. Застороги дослідників стосовно небезпеки електронного читання як недоступного для широкого загалу через поки що обмежений доступ до електронних ресурсів носять скоріше декларативний характер. Ролі читача при залученні до електронних літературних та інформаційних джерел примножуються, а час пошуку потрібних ресурсів скорочується" [13, с. 74].

Останнім часом активно розвивається соціологія читання, що досліджує читання як одну з основних соціальних форм опосередкованої комунікації в суспільстві, а процес читання — як активну взаємодію між комунікатором (створювачем тексту) і реципієнтом (читачем). Книга не може з'явитися безвідносно до читача. Вона має цінність лише в соціумі, виконуючи роль носія інформації чи емоцій.

Згідно з результатами дослідження, проведеного на сайті порталу "Читомо", для 52% респондентів книги є джерелом відпочинку, задоволення та відновлення, 26% читають для самоосвіти, 19% — для роботи або навчання, 16% — для духовного розвитку. Щодо основного мотиву читання, то 41% опитаних обирає книгу для задоволення й відпочинку, 10% — для самоосвіти, 11% — для роботи або навчання (обов'язкова література), 5% — для духовного розвитку, 4% — для роботи або навчання (необов'язкова література). Основним драйвером вибору літератури для респондентів є рекомендації друзів (34%) і відомий автор (24%). Важливими є цікава анотація до книги (18%), мова (12%), огляди на книжкових сайтах і відгуки в соцмережах (по 11%). Загалом 58% читачів зазначили, що обговорюють книги з іншими — найчастіше з друзями (37%) і родиною (31%), водночас лише 3% спілкуються на цю тему в соціальних мережах і 1% — у книжкових клубах [16].

За даними фокус-груп, респондентам, які вважають себе читачами, потрібні певні умови, щоб взятися за книгу. Це стосується й фізичного розташування (зручність і комфорт), і навколишнього оточення (тиша, відсутність інших людей). На думку окремих респондентів, контакт із книгою "подібний до розмови із живою людиною, тож цей процес не може відбуватися похапцем". Читання найчастіше відбувається вдома (83%), на роботі чи в місці навчання (18%), у транспорті (13%).

Основними бар'єрами для читання є брак часу, а також фізичної й емоційної налаштованості. Вплив читання на людину може бути

різним, залежно від багатьох чинників: жанру, обсягу, носія інформації, тематики, стилю тощо. Читання наукової та художньої літератури є тривалішим, потребує більше розумових й емоційних зусиль, проте впливає на формування аналітичних здібностей, критичного мислення. Читання постів, дописів, коментарів, відгуків в інтернеті є короткотривалим і набуває дедалі більшої популярності. Жанрова диференціація уподобань масового читача така: класика — 20%, детективи — 18%, любовні романи — 16%, література з психології та саморозвитку, фантастика, фентезі та сучасні романи — по 15%, наукові та науково-популярні видання — 14%, фахова та бізнес-література — 12%.

У серпні—вересні 2020 р. компанія Info Sapiens провела дослідження "Читання в контексті медіаспоживання та життєконструювання" на замовлення Українського інституту книги. В опитуванні взяли участь 3900 осіб, а саме: 2100 дорослих та 1800 дітей. Зокрема, було проведено 8 фокус-груп з респондентами віком 18—59 років і 16 фокус-груп з аудиторією віком 6—17 років. Учасники надали відповіді на 44 запитання, які широко охоплювали книжкову тематику [14].

Чи витіснить електронне видання традиційні друковані форми: книгу, журнал, газету? Можливо, проте найближчі десятиріччя, як вважає Р. Шартьє радше стануть періодом співіснування двох видів книг (традиційної та електронної) і трьох способів запису й розповсюдження текстів (рукопису, друкованого й електронного видання). На думку науковця, саме бібліотека має стати культурно-інформаційним центром, що допоможе користувачеві зорієнтуватися в цифровому світі, опанувати інструменти й техніки, властиві сучасним формам писемності [18, с. 188].

Згідно з даними аналітики активних представників інтернет-спільноти, після повномасштабного вторгнення РФ в Україну читацькі вподобання різко змінилися, насамперед у царині художніх текстів. "Здавалося, що в цьому просто немає ніякого сенсу, що художня література, це щось абсолютно чуже, і який взагалі сенс в літературі, коли в цьому світі, в якому ми живемо, відбуваються такі страшні речі. Здавалося, що література, та й мистецтво загалом, не такі вже й потрібні, тому що зараз вбивають і катують людей, а література абсолютно безсила", — зазначає в коментарі ресурсу "Свідомі" літературна критикиня Б. Романцова [9]. Однак Ю. Половинчак дотримується цілком протилежної думки: "Значний аспект впливу війни на практики читання — помітне зростання інтересу до української літератури — і класики, і менш відомих авторів, що не

увійшли до канону, але сьогодні виявилися актуальними для перепрочитування. Тут показовими є близько десятка нових (започатковані від 2022 р.) серій української класики від практично всіх найбільших українських видавництв, при чому на принципово новому поліграфічному та часто літературознавчому рівні, а також успішність цих серій" [7, с. 30].

Висновки. Читання є важливою культурною цивілізаційною ознакою людства, що формує емоційно-чуттєву сферу особистості через утвердження позитивних і негативних емоцій. Читання має потужну силу кардинально змінювати читача, і це стосується однаково як рукописної, так і друкованої чи електронної книг, адже зміна носія не впливає на функції та завдання інформації. На відміну від паперової, електронна книга є доступнішою та зручнішою для широкого загалу незалежно від часу й місця читання. У сучасному світі читання передусім розглядають як засіб підвищення інтелекту нації, умову її конкурентоспроможності та показник загального розвитку. Крім того, поширеність читання та його доступність усім верствам населення стали показником гуманності суспільства й держави, відповідності потребам часу. Ускладнення життя людей через расові, вікові, національні, гендерні проблеми змушує дивитися на читання як на засіб формування толерантності, емпатії, розуміння.

Інтернет значно вплинув на культуру читання, що трансформується в уривчасте, побіжне сканування тексту, вихоплення з нього кількох фраз чи речень. Кліповий спосіб читання призводить до втрати вміння вдумуватися, осмислювати, аналізувати, оцінювати й запам'ятовувати інформацію. Пришвидшений і поверховий стиль читання зумовлює спрощення чи навіть примітивізацію текстів. Наслідки хаотичного руху цифровим контентом дедалі більше позначаються на молоді — формується покоління "цифрових аборигенів", котре змінює покоління "цифрових мігрантів". Орієнтуючись на потреби нових генерацій, автори адаптують книги для підлітків, вдаючись до спрощеного викладу, неначе для учнів початкової школи. Більше того, твори відомих світових дитячих авторів змінюють до непізнаваності, скорочують до мінімуму. У перспективі постає загроза того, що люди втратять здатність розуміти великі складні тексти наукової літератури, що потребують часу, роботи мозку, уважності, аналізу. Зміна читацьких орієнтирів призведе й до зміни властивостей літератури та мети читання. Внаслідок розвитку цифрових технологій культура читання з усіма напрацьованими тисячоліттями атрибутами й характеристиками зазнає значних трансформацій, що є передвісником ґрунтовніших метаморфоз людства та його цивілізаційного поступу.

Список бібліографічних посилань

1. Антоник О. Книжкова культура як об'єкт книгознавчого дискурсу і міждисциплінарного діалогу. *Бібліотечний вісник*. 2019. № 1. С. 3—11.
2. Волков Н. В. Статистические сведения о сохранившихся древнерусских книгах XI—XIV веков и их указатель. *Известия ОЛДП*. СПб, 1897. Т. 123. С. 11—12.
3. Зубрицька М. Homo legens: читання як соціокультурний феномен. Львів: Літопис, 2004. 352 с.
4. Михайлова О. Книжкова культура в незалежній Україні. *Стратегічні пріоритети*. 2019. № 2. С. 60—67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/spa_2019_2_9.
5. Перетц В. Н. О некоторых основных настроениях русской литературы в ее историческом развитии (Вступительная лекция, читанная 18 сентября 1903 года). *Университетские известия*. 1903. № 10. С. 7.
6. Повість врем'яних літ: літопис (за Іпатським списком) / пер. з давньоруської, післяслово, комент. В. В. Яременка. Київ: Рад. письменник, 1990. 558 с.
7. Половинчак Ю. Соціокомунікаційні аспекти української книжкової культури в епоху цифрових та суспільних трансформацій: сучасні тенденції, виклики і перспективи. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2024. № 70. С. 26—32.
8. Прокопенко Л. Читання як складова у формуванні культури сучасної молоді. URL: <https://www.researchgate.net/publication/334667725>.
9. Романцова Б. Як змінилися читацькі звички і як повернутися до читання? *Свідомі*. URL: https://svidomi.in.ua/page/03_07_2022_070338.
10. Сивокінь Г. М. Одвічний діалог (Українська література і її читач від давнини до сьогодні. Київ: Дніпро, 1984, 255 с.
11. Солонська Н. Коло читання в киево-руському суспільстві XI—XII століття: історико-бібліографічний аналіз. *Конференції НБУВ*. URL: <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/359>.
12. Стрельчук С. І. Місце культури читання в сучасному інформаційному середовищі. *Всеосвіта*. URL: <https://vseosvita.ua/library/embed/001esn-2757.doc.html>.
13. Тягло К. О. Homo legens, або Людина читаюча: практики читання та інтернет у XXI столітті. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: "Філософія. Філософські перипетії"*. 2012. № 992. С. 72—75

14. Український інститут книги дослідив читацькі звички українців. *LB.ua*. URL: https://lb.ua/culture/2020/12/10/472718_ukrainskiy_institut_knigi_doslidiv.html.
15. Халебський Павло. Україна — земля козаків: подорожній щоденник / упоряд. М. О. Рябий ; післям. В. О. Яворівського. Київ : Ярославів Вал, 2009. 293 с.
16. Хмельовська О. Книго-по-читання. 22.11.2009. *Читомо*. URL: <https://archive.chytomo.com/fetysh/knyho-po-chytannya>.
17. Хорошковська Т. Сучасний погляд на читацькі вміння та їх вимірювання в основній школі. *Українська мова і література в школі*. 2008. № 3. С. 58—61.
18. Шартъє Р. Читатель в постоянно меняющемся мире. *Иностранная литература*. 2009. № 7. С. 184—199.
19. История чтения в западном мире от Античности до наших дней / ред.-сост. Г. Кавалло, Р. Шартъє; пер. с фр. М. А. Руновой, Н. Н. Зубкова, Т. А. Недашковой. Москва : Фаир, 2008. 544 с.
20. Лісова І. Приватна бібліотека: історико-термінологічний аналіз. *Вісник Книжкової палати*. 2019. № 1. С. 26—29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkr_2019_1_10.
21. Ланцута З. Культура читання : методичні рекомендації. Львів : Малий видавничий центр, 2015. 50 с.

Nataliia Loshchynska,
*PhD of Philological Sciences, Docent,
 Head of Department of Scientific Formation
 of National Abstract Resources
 Institute of Information Technologies,
 Vernadsky National Library of Ukraine*

The formation of a reading culture in Ukraine: a historical excursion

The subject of the author's research is the culture of reading in Ukraine, starting from the adoption of Christianity in Kievan Rus and the creation of the first East Slavic alphabet to the present day as a component of the culture of the individual and the culture of the people. **Purpose.** To briefly outline the history of the formation of reading culture in Ukraine from ancient times to the present; to study the factors that contributed to this; to establish the connection between reading culture in the past and the present, to present the concept of the development of reading activity of the individual based on a technological approach.

The methodology is based on the comprehensive use of the principles of historicism, comparativity, general scientific methods of induction and deduction; analytical and synthetic methods of information processing, chronological, system-structural modeling, and methods of social relations helped in the work.

Scientific novelty. An interesting scientific task is to consider "Ukrainian reading" in terms of studying the features of reading culture. This concept is considered for the first time in the article as a feature of reading not only by Ukrainians, but specifically in the Ukrainian language. Ukrainian texts are characterized by certain features, which are associated with the conditions of everyday life, state, educational, publishing, library policy, as well as problems relevant to Ukraine, which are reflected in books of different volume, subject, content, and purpose. Therefore, "Ukrainian reading" has a set of features inherent only to it, the historically and mentally formed complex of which distinguishes this type of reading from reading in other countries.

Conclusions. From the beginning of the appearance of writing in the Ukrainian territories to our time, three stages of the formation of reading culture can be distinguished: the first covers the 11th — 13th centuries, when the main texts for reading were works of religious literature. The second stage, the 14th — 18th centuries, is associated with the expansion of the themes and genres of books: prose, poetry, drama, educational literature, documents. The reverent attitude towards the written word gives way to critical, free, "defiant" reading. The third stage is taking place before our eyes. It is associated with the possibility of electronic submission of text for reading and the invention of the Internet, which led to the transformation of reading culture in the digital era.

Keywords: book; text; reading culture; reading activity; writing; information environmen; social experience

References

1. Antonyk O. (2019). Knyzhkova kultura yak obyekт knyhoznavchoho dyskursu i mizhdystyplinarnoho dialohu. *Bibliotechnyy visnyk*, 1, pp. 3—11.
2. Volkov N. V. (1897). Statisticheskiye svedeniya o sokhranivshikhysya drevnerusskikh knigakh XI—XIV vekov i ikh ukazatel. *Izvestiya OLDP*, 123, pp. 11—12.
3. Zubrytska M. (2004). *Homo legens: chytannya yak sotsiokulturnyy fenomen*. Lviv: Litopys.
4. Mykhaylova O. (2019). Knyzhkova kultura v nezalezhnii Ukraini. *Stratehichni priorytety*, 2, pp. 60—67. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/spa_2019_2_9.
5. Perets V. N. (1903). O nekotorykh osnovnykh nastroyniyakh russkoy literatury v yeye istoricheskom razvitii (Vstupitel'naya lektsiya, chitannaya 18 sentyabrya 1903 goda). *Universitetskiye izvestiya*, 10, p. 7.
6. Yaremenko V. V. (Trans) (1990). *Povist vremyanykh lit: Litopys (za Ipatskym spyskom)*. Kyiv: Rad. pysmennyk.
7. Polovynchak Yu. (2024). Sotsiokomunikatsiyni aspekty ukraïnskoyi knyzhkovoyi kultury v epokhu tsyfrovyykh ta suspilnykh transformatsiy: suchasni tendentsiyi, vyklyky i perspektyvy. *Naukovi praci Nacionalnoyi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskogo*, 70, pp. 26—32.

8. Prokopenko L. (n. d.). *Chytannya yak skladova u formuvanni kultury suchasnoyi molodi*. Available at: <https://www.researchgate.net/publication/334667725>.
9. Romantsova B. (n. d.). *Yak zminylsya chytatski zvychky i yak povernutysya do chytannya?*. *Svidomi*. Available at: https://svidomi.in.ua/page/03_07_2022_070338.
10. Syvokin H. M. (1984). *Odvichnyy dialoh (Ukrayinska literatura i yiyi chytach vid davnyiny do sohodni)*. Kyiv: Dnipro.
11. Solonska N. (n. d.). *Kolo chytannya v kyyevo-ruskomu suspilstvi XI—XII stolittya: istoryko-bibliohrafichnyy analiz. Konferentsii NBUV*. Available at: <http://conference.nbu.gov.ua/report/view/id/359>.
12. Strelchuk S. I. (n. d.). *Mistse kultury chytannya v suchasnomu informatsynomu seredovyshchi. Vseosvita*. Available at: <https://vseosvita.ua/library/embed/001esn-2757.doc.html>.
13. Tyahlo K. O. (2012). *Homo legens, abo Lyudyna chytayucha: praktyky chytannya ta internet u XXI stolitti. Visnyk KHNU imeni V. N. Karazina*, 992, pp. 72—75.
14. *Ukrayinskyy instytut knyhy doslidyv chytatski zvychky ukrayintsiv*. (n. d.). *LB.ua*. Available at: https://lb.ua/culture/2020/12/10/472718_ukrainskiy_institut_knygi_doslidiv.html.
15. Ryabiy M. O. (Comp.) (2009). *Khalebskyy Pavlo. Ukrayina — zemlya kozakiv: podorozhnyi shchodennyk*. Kyiv: Yaroslaviv Val.
16. Khmelovska O. (n. d.). *Knyho-po-chytannya. 22.11.2009. Chytomo*. Available at: <https://archive.chytomo.com/fetysh/knyho-po-chytannya>.
17. Khoroshkova T. (2008). *Suchasnyy pohlyad na chytatski vmynny ta yikh vymiryuvannya v osnovniy shkoli. Ukrayinska mova i literatura v shkoli*, 3, pp. 58—61.
18. Shart'ye R. (2009). *Chitatel' v postoyanno menyayushchemsya mire. Inostrannaya literature*, 7, pp. 184—199.
19. Cavallo G. & Chartier R. (editors) (2008). *Istoriya chteniya v zapadnom mire ot Antichnosti do nashikh dney*. Moscow: Fayr.
20. Lisova I. (2019). *Pryvatna biblioteka: istoryko-terminolohichniy analiz. Visnyk Knyzhkovoї palaty*, 1, pp. 26—29. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkp_2019_1_10.
21. Lantsuta Z. (2015). *Kultura chytannia : metodychni rekomendatsii*. Lviv: Malyi vydavnychy tsestr.

Надійшла до редакції 15.08.2025

БІБЛІОТЕЧНА СПРАВА

[https://doi.org/10.36273/2076-9555.2026.2\(355\).10-16](https://doi.org/10.36273/2076-9555.2026.2(355).10-16)
УДК 021.1/.8:303](045)

Оксана Матвієнко,
докторка педагогічних наук,
кандидатка технічних наук, професорка КНУКіМ
oxmix2017@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-5772-848X>

Михайло Цивін,
кандидат технічних наук, доцент
tasyvin2012@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-0312-5805>

Екосистемний підхід: виявлення методологічного потенціалу в бібліотечній теорії та практиці

У статті досліджено методологічний потенціал терміна "екосистема" в контексті бібліотечної теорії та практики. Проаналізовано основні підходи до застосування екосистемної моделі в соціогуманітарних та управлінських науках. Зауважено про дискусійність протиставлення системного й екосистемного підходів. Обґрунтовано доцільність перенесення екосистемного підходу на бібліотечну діяльність, з урахуванням її динаміки, мережевої взаємодії й інтеграції в креативне середовище. Запропоновано бачення бібліотеки як відкритої, адаптивної соціокомунікаційної системи. Підсумовано, що застосування екосистемного підходу в бібліотекознавстві відкриває нові горизонти для теоретичного аналізу та практичного переосмислення функцій, ролі й стратегій розвитку бібліотек у сучасному суспільстві.

Ключові слова: екосистема; бібліотека; екосистемний підхід; бібліотечна діяльність; соціокомунікаційна система; креативні індустрії; інформаційне середовище; стратегічний розвиток

Постановка проблеми. Використання терміна "екосистема" в різних галузях соціально-економічної сфери спонукає до виявлення його сутності й методологічного потенціалу в бібліотечній теорії та практиці. Як зазначає Е. Келлі, директор із маркетингу міжнародної корпорації

Deloitte у сфері аудиторських і консалтингових послуг, "через різноманітне використання цього терміна може виникнути спокуса відкинути "екосистему" як чергове модне управлінське слово в дедалі більш перенасиченому жаргоном бізнес-лексиконі. Звичайно, цей термін досі не має

точного та універсально узгодженого визначення... Але швидке поширення та впровадження цієї концепції вказує на практичну корисність, яку не слід недооцінювати" [16].

У сучасному суспільстві бібліотеки виконують роль не лише сховищ знань, а й активних учасників соціокультурних, освітніх і комунікаційних процесів. В умовах швидких змін і зростання викликів зовнішнього середовища звичні підходи до аналізу бібліотечної діяльності стають менш ефективними. У цьому контексті екосистемний підхід, що передбачає динамічну взаємодію елементів системи з її середовищем, набуває особливої значущості. Отже, актуалізується завдання дослідження наявних підходів з метою глибшого методологічного обґрунтування й адаптації екосистемного підходу до специфіки бібліотечної діяльності.

Аналіз досліджень і публікацій. Термін "екосистема" 1935 р. увів у обіг британський ботанік А. Тенслі [20]. Екосистемою він назвав локальні спільноти організмів, які взаємодіють один з одним і з навколишнім середовищем. Щоб розвиватися, організми конкурують і співпрацюють, спільно еволюціонують та пристосовуються до зовнішніх викликів.

Дж. Мур адаптував цю концепцію до бізнес-сфери та виклав її у статті "Хижак та здобич: нова екологія конкуренції", створивши етафору для конкуренції, запозичену з принципів біології та соціальних систем. Автор зазначав: "Успішні підприємства — це ті, які швидко й ефективно розвиваються. Однак інноваційні підприємства не можуть розвиватися у вакуумі. Вони повинні використовувати різноманітні ресурси, залучаючи капітал, партнерів, постачальників і клієнтів для створення мереж співпраці... Я пропоную розглядати компанію не як члена окремої галузі, а як частину бізнес-екосистеми, яка охоплює різноманітні галузі. У бізнес-екосистемі компанії спільно розвивають можливості навколо нової інновації: вони працюють у співпраці та конкурують, щоб підтримувати нові продукти, задовольняти потреби клієнтів і, врешті-решт, перейти до наступного раунду інновацій" [15, с. 75—76].

Наявні публікації, у яких проаналізовано екосистемний підхід, зокрема до бібліотечної діяльності, сьогодні не можна схарактеризувати як такі, що надають змістовну характеристику та репрезентують повноцінний огляд проблеми. Увагу дослідників здебільшого зосереджено на екосистемному підході до бізнесу та підприємництва, завдань оптимізації бізнес-процесів і забезпечення стійкого розвитку в мінливих ринкових умовах, здобуття конкурентної переваги.

Дотичною до предмета пропонованого дослідження є публікація О. Поплавської [11]. Авторка аналізує специфіку застосування екосистемного підходу до соціально-економічних систем і поміж загальнозживаних принципів вирізняє такі їх особливості, як суспільна корисність, відповідальність і людиноцентричність.

Особливості використання екосистемного підходу для розвитку креативних галузей економіки, до яких належить і бібліотечна, досліджено у статті Л. Пащук та І. Свищук [8]. Автори зауважують, що саме цей підхід дає змогу розглянути креативні індустрії як систему взаємодії держави, бізнесу, освітніх установ, міжнародних організацій, інвесторів і споживачів, що сприяє створенню стійкого середовища для інновацій, розвитку креативного потенціалу й ефективної інтеграції у глобальну економіку. У статті подано авторське визначення екосистеми креативних індустрій як специфічного типу бізнес-екосистеми, що формується на основі інтеграції місцевих і глобальних процесів, поєднує економічні, соціальні та культурні аспекти, функціонує завдяки взаємодії широкого кола учасників.

Автори також наголошують на відмінностях між системним та екосистемним підходами й зауважують, що традиційний системний підхід до інноваційних систем сприймає компоненти та зв'язки як стабільну, статичну модель, зосереджуючи увагу на ґрунтовному аналізі динаміки потоків знань лише всередині системи. Натомість екосистемний підхід фокусується не так на окремих компонентах і функціонуванні системи, як на її еволюції та взаємодії із зовнішнім середовищем, на динаміці змін, адаптації й взаємозв'язках, що допомагає краще зрозуміти, як система розвивається й адаптується в умовах мінливого зовнішнього середовища.

Не зупиняючись на докладному аналізі міркувань щодо відмінностей між системним та екосистемним підходами, зауважимо на дискусійності їх протиставлення, оскільки системний підхід також передбачає визначення всіх наявних зовнішніх зв'язків, комунікацій системи із зовнішнім середовищем, а екосистемний підхід сформувався на фундаменті системного підходу з усіма його принципами, особливостями, аксіоматикою та способами реалізації.

Загалом, значна кількість публікацій щодо розвитку бізнес-екосистем як організацій, що саморозвиваються, активно взаємодіють із навколишнім середовищем, становлять суспільну корисність та є людиноцентричними, використовують інноваційні підходи до управління [12], спонукає до висунення гіпотези щодо мож-

ливості застосування екосистемного підходу до дослідження бібліотечної діяльності у взаємозв'язках з усіма стейкхолдерами, іншими бібліотеками, асоціаціями, урядовими та неурядовими установами, комерційними й некомерційними організаціями.

Попри широке застосування екосистемного підходу в бізнесі, інноваційному розвитку та креативних індустріях, його використання в бібліотечній галузі поки що обмежене, а наукові дослідження — фрагментарні.

Мета статті — окреслити методологічну релевантність застосування екосистемного підходу до бібліотечної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Враховуючи наведені підходи до розуміння екосистеми в соціально-економічній сфері та, зокрема, у сфері креативних індустрій, доходимо висновку, що термін "екосистема", який використовують у контексті бізнес-процесів, може бути екстрапольований на сферу бібліотечної діяльності.

Поняття "екосистема" є не лише метафорично доцільним, а й сутнісно релевантним для аналізу бібліотечної діяльності, оскільки адекватно віддзеркалює динаміку, взаємозалежність елементів і процесів у межах цієї системи.

Відповідно до розвитку сучасних наукових парадигм у бібліотекознавчій науці, екосистемний підхід набуває актуальності, в наукових колах триває опрацювання цього напряму, репрезентуються різні підходи до його застосування та сутності, як і до термінів "екосистема бібліотеки" й "бібліотечна екосистема".

Американська бібліотечна асоціація пропонує термін "бібліотечна екосистема" в такому формулюванні: "Бібліотечна екосистема — це взаємопов'язана мережа всіх типів бібліотек, бібліотечних працівників, волонтерів та асоціацій, які надають та сприяють бібліотечним послугам для членів громади; сімей; учнів дитячого садка (з дитячого садка до 20-го класу); коледжів та університетів; місцевих, штатних і федеральних законодавчих органів та урядових установ; підприємств; некомерційних організацій та інших організацій зі специфічними інформаційними потребами. Користувач однієї бібліотеки є потенційним кореспондентом будь-якої іншої бібліотеки в інший період життя чи місцезнаходження. Жодна бібліотека не існує незалежно від бібліотечної екосистеми. Коли ми об'єднуємося у взаємній підтримці, використовуючи спільні теми повідомлення, що демонструють цей взаємозв'язок, кожна бібліотека стає сильнішою" [13].

Щодо визначення екосистеми бібліотеки у працях вітчизняних бібліотекознавців, слід по-

слатися на дисертаційне дослідження О. Бруй [2], присвячене вивченню збалансованої системи показників у стратегічному управлінні бібліотекою. Дослідниця доходить висновку, що визначення та розбудова екосистеми бібліотеки є актуальним і дієвим стратегічним інструментом для успішного розвитку бібліотеки як відкритої соціокомунікаційної системи, та пропонує таке тлумачення: "Екосистема бібліотеки — співтовариство організацій та окремих осіб, учасників екосистеми, які взаємодіють на умовах співробітництва та взаємної вигоди і які створюють продукти та доносять їх як цінність споживачам, досягаючи при цьому спільних цілей. До основних елементів "екосистеми бібліотеки" належать споживачі, дистриб'ютори, постачальники та сама організація, яка виробляє певний продукт" [2, с. 59]. О. Бруй вважає доцільним розширення бібліотекознавчої терміносистеми, адаптуючи й вводячи в неї поняття, які стосуються процесного підходу та стратегічного управління, зокрема "екосистема бібліотеки".

Термін "бібліотека як екосистема" також застосовують у контексті концепції "зеленої бібліотеки", що має на меті популяризацією екологічних знань, підтримку "зеленого" способу життя й відіграє важливу роль у поширенні інформації про екологію, охорону навколишнього середовища та сталий розвиток [1].

Відмінними від вже певною мірою обгрунтованих підходів у закордонній і вітчизняній науці та практиці є міркування Т. Іванійчук і Н. Зубченко [4]. Дослідниці наголошують на потребі уточнення поняття "екосистема бібліотек" задля виключення можливості введення у бібліотечну термінологію некоректного терміна, що може призвести до комунікативної неточності, спричиненою його залежністю від контексту. Авторки зауважують, що сьогодні цей термін застосовують як скорочення словосполучки "економічна система", а використання поняття "екосистема" в бібліотечно-інформаційному середовищі наразі має суто економічне тлумачення. Дослідниці вважають доцільним ужиток не скороченої форми "екосистема бібліотеки", а саме повної — "економічна система бібліотеки".

У публікаціях іноземних дослідників поняття "екосистема" використано в різних контекстах щодо інформаційно-бібліотечної діяльності. Обгрунтовано дефініції понять "інформаційна екосистема" [18], "бібліотека як екосистема знань" [14], "екосистема цифрових публічних бібліотек" [19] та ін.

Зокрема, В. Олуджобі [18] визначає інформаційну екосистему як сукупність усіх структур,

суб'єктів та агентів, пов'язаних із потоками семантичної інформації, що стосується певної дослідницької галузі, а також власне цієї інформації. Інформаційна екосистема охоплює медіа, виробників, споживачів, кураторів, користувачів, виробників, інструменти й інформаційну інфраструктуру. Це складні, динамічні системи та мережі мінливих соціальних зв'язків, які допомагають інформації поширюватися та змінюватися.

У публікації К. Матерської [17] репрезентовано екосистемний підхід до проектування та розвитку публічних бібліотечних послуг. Дослідниця вирізняє такі складники:

— *Library as Ecosystem* (бібліотека як екосистема): містить багато залежних акторів, у тому числі читачів, установи обслуговування користувачів, видавців, постачальників, місцеву владу, політиків тощо, котрі формують повний ціннісний ланцюжок інформаційних / знансвих / освітніх послуг, у якому бібліотека виконує функцію центрального координатора. Кожен елемент бібліотечної екосистеми намагається адаптуватися до змін навколишнього середовища;

— *Libraries Ecosystem* (бібліотечна екосистема): взаємопов'язана мережа всіх типів бібліотек, бібліотечних працівників, волонтерів та асоціацій, які сприяють бібліотечним послугам і надають їх для членів громади; сімей; учнів; коледжів й університетських спільнот; місцевих, штатних та федеральних законодавчих органів й урядових установ; підприємств; некомерційних організацій;

— *Different Community Ecosystems* (екосистеми різних спільнот): інформаційна екосистема нових медіа, освітня екосистема, культурна екосистема, інноваційна екосистема.

Приймаючи екосистемний підхід як розширений варіант системного мислення, що охоплює аналіз взаємодії із середовищем, впливу зовнішніх чинників, мережевої взаємозалежності, визначимо його головні ознаки:

— фокус на взаємозв'язках між системою та її оточенням;

— врахування динамічності, адаптивності, взаємозалежності багатьох агентів.

У сучасних соціогуманітарних дослідженнях термін "екосистема" набуває статусу міждисциплінарної аналітичної категорії, що дає змогу повному осмислити складні взаємозв'язки між суб'єктами, інституціями, ресурсами й процесами в межах певного середовища.

Методологічний потенціал терміна полягає в можливості:

— аналізувати бібліотеку як складний соціально-комунікаційний організм;

— виявляти множинні взаємозв'язки бібліотеки з іншими учасниками культурного, освітнього й інформаційного середовищ;

— розглядати бібліотечну діяльність як частину ширших інноваційних і креативних екосистем;

— моделювати бібліотечні трансформації в умовах цифрової реальності й нестабільного соціального контексту.

Отже, застосування екосистемного підходу в бібліотекознавстві відкриває нові горизонти для теоретичного аналізу та практичного переосмислення функцій, ролі й стратегій розвитку бібліотек у сучасному суспільстві.

Зазначимо, що саме екосистемний підхід до бібліотечної діяльності, хоча й не артикульований як такий, застосовується в дисертаційних дослідженнях українських науковців. Вони розглядають бібліотеку як частину взаємозалежної, динамічної системи, де важливе значення мають взаємозв'язки, адаптація та сталий розвиток; як установу, що постійно розвивається у відповідь на потреби суспільства, технологічні зміни та культурні трансформації, акцентуючи на взаємодії між бібліотекою, її внутрішньою та зовнішньою аудиторією; як середовище для розвитку багатьох видів діяльності. Не зупиняючись на докладному аналізі цих досліджень, до прикладу можна навести тематику дисертацій, предметність яких окреслює бібліотеку з погляду екосистемного підходу. Такими, зокрема, є дослідження М. Маранчака щодо формування стратегій репутаційного інтернет-маркетингу публічних бібліотек України [7]; у праці А. Плахтій розглянуто місце й роль публічних бібліотек у системі інформаційно-комунікаційного забезпечення електронного урядування в Україні [9]; Л. Кравець аналізує еволюцію функцій бібліотек в умовах суспільних трансформацій [6]; у дисертації С. Злигостева досліджено бібліотечну видавничу діяльність в інформаційному просторі [3]; Г. Колоскова вивчає організаційно-функціональний аспект бібліотечно-інформаційного потенціалу регіону [5].

Автори цих та інших досліджень, репрезентуючи взаємопов'язані елементи бібліотеки (читачі, персонал, колекції, цифрові інструменти, фізичний та віртуальний простір), акцентують на її розвитку й адаптивності до технологій, змін у поведінці користувачів і соціокультурних викликів, інклюзивності та відкритості, коеволюції з іншими системами як складнику ширших соціальних і креативних екосистем.

Висновки. Екосистемний підхід є методологічно релевантним інструментом для аналізу сучасної бібліотечної діяльності. Його викорис-

танню дає змогу враховувати складні мережеві зв'язки, взаємозалежності, динаміку змін та адаптацію бібліотек у мінливому соціокультурному середовищі.

Поняття "бібліотечна екосистема" об'єднує всі типи бібліотек, стейкхолдерів, користувачів і партнерів, які взаємодіють для створення й підтримки цінностей, знань і послуг. Цей підхід дає змогу розглядати бібліотеку не ізольовано, а як частину ширшого соціального й інформаційного ландшафту.

Екосистемний підхід формує нове бачення бібліотеки як відкритої, адаптивної, людиноцентричної організації, здатної до сталого роз-

витку через співпрацю, коеволюцію й інтеграцію з іншими системами: освітніми, культурними, цифровими, громадськими.

Упровадження екосистемного підходу в бібліотекознавстві перебуває на етапі становлення, що підтверджується зростанням кількості публікацій, досліджень, дисертаційних робіт і спроб теоретичного осмислення поняття "екосистема бібліотеки".

Через дискусійність термін "екосистема бібліотеки" потребує уточнення й контекстуалізації, водночас його метафоричне та концептуальне застосування надає широкі аналітичні можливості для розроблення стратегій розвитку бібліотек.

Список бібліографічних посилань

1. Бібліотека як екосистема : методичні поради. *ЗОВНБ*. URL: <https://zounb.zp.ua/resource/zaporizkyu-kray/zaporizhzhya-bibliotechne/fahova-osvita/biblioteka-yak-ekosistema-metodichni-poradi> (дата звернення: 26.06.2025).
2. Бруй О. М. Збалансована система показників у стратегічному управлінні бібліотекою : дис. ... канд. наук із соц. комунікацій : 27.00.03. Київ, 2018. 283 с.
3. Злигостев С. І. Представлення бібліотечної видавничої діяльності в інформаційному просторі : дис. ... д-ра філософії : 029 "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа" / Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. Київ, 2024. 159 с.
4. Іванійчук Т. Ю., Зубченко Н. І. Доречна аналогія чи недоцільна калька? Короткий нарис щодо екосистемного підходу до бібліотечно-інформаційної справи. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/499aa985-fe10-45f6-a0e7-06d527236b34/content> (дата звернення: 29.06.2025).
5. Колоскова Г. В. Бібліотечно-інформаційний потенціал регіону: організаційно-функціональний аспект : дис. ... д-ра філософії : 029 "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа" / Харк. держ. академія культури. Харків, 2021. 222 с.
6. Кравець Л. О. Еволюція функцій бібліотек в умовах суспільних трансформацій : дис. ... д-ра філософії : 029 "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа" / Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. Київ, 2025. 229 с.
7. Маранчак М. М. Стратегії репутаційного інтернет-маркетингу публічних бібліотек України : автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій : 27.00.03 / Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. Київ, 2021. 16 с.
8. Пащук Л. В., Свищук І. Л. Екосистемний підхід до розвитку креативних галузей економіки. *Ефективна економіка*. 2025. № 2. URL: <https://www.nauka.com.ua/index.php/ee/article/view/5774> (дата звернення: 10.07.2025)/
9. Плахтій А. М. Публічні бібліотеки в системі інформаційно-комунікаційного забезпечення електронного урядування в Україні : автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій : 27.00.03 / Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. Київ, 2021. 18 с.
10. Половинчак Ю. М. Бібліотека в системі мережевих інтерактивних практик формування національної ідентичності : автореф. дис. ... д-ра наук із соц. комунікацій : 27.00.03 / НБУВ. Київ, 2019. 22 с.
11. Поплавська О. М. Екосистемний підхід в дослідженні соціально-економічних систем. *Сталій розвиток економіки*. 2024. № 2 (49). С. 135—140. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/25c231d0-9fe9-40a1-8aa1-5a71ecd751bc/content> (дата звернення: 26.06.2025).
12. Циганенко О. В., Зубко К. Ю., Самусь Г. І. Формування екосистеми компанії як основи підвищення стійкості бізнесу. *Економіка та суспільство*. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1236/1191> (дата звернення: 26.06.2025).
13. ALA Ecosystem Initiative. ALA's multi-year initiative to strengthen the library ecosystem through unified messaging and identification of shared priorities for action. URL: <https://www.ala.org/advocacy/ala-ecosystem-initiative>.
14. Dehua Ju., Shen B. Library as knowledge ecosystem. *Library Management*. June 2015. № 36 (4/5). P. 329—339. URL: https://www.researchgate.net/publication/277931041_Library_as_knowledge_ecosystem.
15. Moore J. F. Predators and prey: A new ecology of competition. *Harvard Business Review*. May 1993. URL: https://www.researchgate.net/publication/13172133_Predators_and_Prey_A_New_Ecology_of_Competition.
16. Kelly E. Introduction: Business ecosystems come of age. Part of the Business Trends series. *Deloitte insights*. URL: <https://www2.deloitte.com/us/en/insights/focus/business-trends/2015/business-ecosystems-come-of-age-business-trends.html>.
17. Materska K. Ecosystem approach to designing and developing public library services. URL: https://hamayesh.ipla.ir/files_site/files/r_39_220522105320.pdf.

18. Olujobi T. V. Library and Information Ecosystem. December 2023. DOI: 10.13140/RG.2.2.16389.32482.
19. Noorda R., Berens K. I. Digital Public Library Ecosystem 2023. URL: <https://www.ala.org/sites/default/files/advocacy/content/ebooks/Digital-PL-Ecosystem-Report%20%281%29.pdf>.
20. Tansley A. G. The use and abuse of vegetational concepts and terms. *Ecology*. 1935. V. 16, № 3. P. 284—307. URL: <https://esajournals.onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.2307/1930070>.

Oksana Matvienko,
Dr of Education, Professor, PhD of Technical Sciences,
Kyiv National University of Culture and Arts

Mykhailo Tsyvin,
PhD of Technical Sciences, Associate Professor

Ecosystem approach: identifying methodological potential in library theory and practice

The article explores the methodological potential of the term "ecosystem" in the context of library theory and practice. It analyzes key approaches to applying the ecosystem model in the social sciences and management. The debatability of the contrast between systemic and ecosystem approaches is noted. The relevance of adopting the ecosystem approach in library activities is substantiated, considering their dynamics, networked interactions, and integration into the creative environment. The study proposes a vision of the library as an open, adaptive sociocommunicative system. It is concluded that the application of the ecosystem approach in library science opens up new horizons for theoretical analysis and practical rethinking of the functions, roles, and development strategies of libraries in modern society.

Keywords: ecosystem; library; ecosystem approach; library activities; sociocommunicative system; creative industries; information environment; strategic development

References

1. *Biblioteka yak ekosystema : metodychni porady.* (n. d.). ZOUNB. Available at: <https://zounb.zp.ua/resource/zaporizkyy-kray/zaporizhzhya-bibliotechnne/fahova-osvita/biblioteka-yak-ekosistema-metodychni-porady> [Accessed 26.06.2025].
2. Brui O. M. (2018). *Zbalansovana systema pokaznykiv u stratehichnomu upravlinni bibliotekoiu.* Ph.D. Thesis : 27.00.03. Kyiv.
3. Zlyhostiev S. I. (2024). *Predstavlennia bibliotechnoi vydavnychoi diialnosti v informatsiinomu prostori.* D.Sc. Thesis : 029 "Informatsiina, bibliotechna ta arkhivna sprava". Natsionalna biblioteka Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho. Kyiv.
4. Ivaniichuk T. Yu. & Zubchenko N. I. (n. d.). *Dorechna analohiia chy nedotsilna kalka? Korotkyi narys shchodo ekosystemnoho pidkhodu do bibliotechno-informatsiinoi spravy.* Available at: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/499aa985-fe10-45f6-a0e7-06d527236b34/content> [Accessed 29.06.2025].
5. Koloskova H. V. (2021). *Bibliotechno-informatsiinyi potentsial rehionu: orhanizatsiino-funktsionalnyi aspekt.* D.Sc. Thesis : 029 "Informatsiina, bibliotechna ta arkhivna sprava". Khark. derzh. akademiia kultury. Kharkiv.
6. Kravets L. O. (2025). *Evoliutsiia funktsii bibliotek v umovakh suspilnykh transformatsii.* D.Sc. Thesis : 029 "Informatsiina, bibliotechna ta arkhivna sprava". Kyiv. nats. un-t kultury i mystetstv. Kyiv.
7. Maranchak M. M. (2021). *Stratehii reputatsiinoho internet-marketynhu publichnykh bibliotek Ukrainy.* Abstract of Ph.D. dissertation : 27.00.03. Kyiv. nats. un-t kultury i mystetstv. Kyiv.
8. Pashchuk L. V. & Svyshchuk I. L. (2025). Ekosystemnyi pidkhid do rozvytku kreatyvnykh haluzei ekonomiky. *Efektivna ekonomika*, 2. Available at: <https://www.nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/5774> [Accessed 10.07.2025].
9. Plakhtii A. M. (2021). *Publichni biblioteki v systemi informatsiino-komunikatsiinoho zabezpechennia elektronnoho uriaduvannia v Ukraini.* Abstract of Ph.D. dissertation : 27.00.03. Kyiv. nats. un-t kultury i mystetstv. Kyiv.
10. Polovynchak Yu. M. (2019). *Biblioteka v systemi merezhevykh interaktyvnykh praktyk formuvannia natsionalnoi identychnosti.* Abstract of D.Sc. dissertation : 27.00.03. NBUV. Kyiv.
11. Poplavska O. M. (2024). Ekosystemnyi pidkhid v doslidzhenni sotsialno-ekonomichnykh system. *Stalyi rozvytok ekonomiky*, 2 (49), pp. 135—140. Available at: <https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/25c231d0-9fe9-40a1-8aa1-5a71ecd751bc/content> [Accessed 26.06.2025].
12. Tsyhanenko O. V., Zubko K. Yu. & Samus H. I. (n. d.). Formuvannia ekosystemy kompanii yak osnovy pidvyshchennia stiikosti biznesu. *Ekonomika ta suspilstvo*. Available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1236/1191> [Accessed 26.06.2025].
13. *ALA Ecosystem Initiative. ALAs multi-year initiative to strengthen the library ecosystem through unified messaging and identification of shared priorities for action.* (n. d.). Available at: <https://www.ala.org/advocacy/ala-ecosystem-initiative>.
14. Dehua Ju. & Shen B. (2015). Library as knowledge ecosystem. *Library Management*, June, 36 (4/5), pp. 329—339. Available at: https://www.researchgate.net/publication/277931041_Library_as_knowledge_ecosystem.
15. Moore J. F. (1993). Predators and prey: A new ecology of competition. *Harvard Business Review*, May. Available at: https://www.researchgate.net/publication/13172133_Predators_and_Prey_A_New_Ecology_of_Competition.

16. Kelly E. (n. d.). Introduction: Business ecosystems come of age. Part of the Business Trends series. *Deloitte insights*. Available at: <https://www2.deloitte.com/us/en/insights/focus/business-trends/2015/business-ecosystems-come-of-age-business-trends.html>.
17. Materska K. (n. d.). *Ecosystem approach to designing and developing public library services*. Available at: https://hamayesh.ipla.ir/files_site/files/r_39_220522105320.pdf.
18. Olujobi T. V. (2023). *Library and Information Ecosystem*. December 2023. DOI: 10.13140/RG.2.2.16389.32482.
19. Noorda R. & Berens K. I. (2023). *Digital Public Library Ecosystem 2023*. Available at: <https://www.ala.org/sites/default/files/advocacy/content/ebooks/Digital-PL-Ecosystem-Report%20%281%29.pdf>.
20. Tansley A. G. (1935). The use and abuse of vegetational concepts and terms. *Ecology*, 16 (3), pp. 284—307. Available at: <https://esajournals.onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.2307/1930070>.

Надійшла до редакції 15.07.2025

[https://doi.org/10.36273/2076-9555.2026.2\(355\).16-22](https://doi.org/10.36273/2076-9555.2026.2(355).16-22)

УДК 027.7.081:[021.61:004]:005.336.1](477)(045)

Іван Курганський,

здобувач вищої освіти ОС "Доктор філософії",

029 Інформаційна, бібліотечна та архівна справа,

Київський національний університет культури і мистецтв

ivan.kurhanskyi@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0007-5705-5378>

Цифровий репозитарій бібліотеки закладу вищої освіти: підходи до менеджменту якості й ефективності функціонування

У статті досліджено підходи до менеджменту якості й ефективності функціонування цифрового репозитарію бібліотеки закладу вищої освіти (ЗВО). Наголошено, що завдання цифрового репозитарію з надання відкритого доступу до дослідницьких даних, забезпечення університетської академічної спільноти ресурсами на допомогу освітній і науково-дослідній діяльності безпосередньо пов'язано із загальним менеджментом якості. Узагальнено чинні підходи до застосування загального управління якістю функціонування цифрового репозитарію бібліотеки ЗВО. Розглянуто принципи забезпечення якості надання послуг і доступу до цифрових фондів в архівних установах, що можуть бути застосовані до функціонування цифрового репозитарію бібліотеки ЗВО. З'ясовано, що основні підходи до якості й ефективності функціонування цифрового репозитарію бібліотеки ЗВО базуються на внутрішній ефективності, яку забезпечують науково-методична діяльність бібліотеки, відповідні компетентності її фахівців, і зовнішній ефективності, що реалізується через використання зовнішніх можливостей бібліотеки завдяки співпраці з професійними асоціаціями України та зарубіжних країн у межах концепції соціального партнерства. Зроблено висновок про потребу проактивності в діяльності бібліотеки ЗВО для забезпечення ефективності функціонування цифрового репозитарію.

Ключові слова: репозитарій; бібліотека ЗВО; загальне управління якістю; якість функціонування репозитарію; ефективність функціонування репозитарію; внутрішня ефективність; зовнішня ефективність; науково-методична діяльність бібліотеки

Постановка проблеми. Політика бібліотеки закладу вищої освіти щодо функцій цифрового репозитарію з надання відкритого доступу до дослідницьких даних спрямована на забезпечення університетської академічної спільноти ресурсами на допомогу освітній і науково-дослідній діяльності, а також на вдосконалення номенклатури й підвищення якості послуг.

Виконання зазначених функцій безпосередньо пов'язано із загальним менеджментом якості (Total Quality Management, TQM), базовою концепцією якого є фокусування на головних складниках якості: якості продукції, якості організації процесів, рівні кваліфікації персоналу.

Цифровий репозитарій бібліотеки ЗВО як соціально орієнтований техніко-технологічний об'єкт у процесах створення та функціонування

потребує визначення основних підходів і принципів, що дають змогу застосовувати загальний менеджмент якості відповідно до складників, які його утворюють.

Актуальність дослідження підходів до управління якістю й ефективністю функціонування репозитарію бібліотеки ЗВО зумовлена розумінням останнього як багатоеlementної системи, що характеризується потребою досягнення: якості функціонування згідно з потребами користувачів; якості організації процесів із наповнення та використання; відповідного рівня кваліфікації персоналу.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання менеджменту якості в діяльності бібліотек є предметом уваги в бібліотекознавчому науковому дискурсі. Публікації з проблем менедж-

менту якості у бібліотечній справі становили вагоме теоретико-методологічне підґрунтя пропонуваного дослідження.

Зокрема, Г. Шемаєва вивчає закордонний досвід управління якістю в бібліотеках і розглядає методи оцінювання ефективності бібліотечної діяльності, залучені з кількох галузей знань: маркетингу, соціології, лінійного програмування, регресійного та статистичного аналізу, економіки, загального управління якістю [20].

С. Винокурова аналізує досвід залучення персоналу до діяльності із забезпечення якості, а також приділяє увагу орієнтації системи на задоволення потреб споживачів. Дослідниця зазначає, що різноманітність і складність завдань, які слід розв'язувати, зумовлюють підвищені вимоги до рівня спеціальних знань і умінь працівників, тому персонал є головним ресурсом у системі якості [4].

В. Ярошук наголошує, що впровадження системи менеджменту якості — це не побудова статичної моделі, а система, яка функціонує у процесі змін. Кожен працівник бібліотеки має сприймати себе як учасника процесу вдосконалення послуг і поліпшення характеристик діяльності установи загалом [21].

На рейтинговій системі оцінювання роботи працівників бібліотеки зосереджує увагу В. Хитик, яка репрезентувала систему рейтингового оцінювання, що ґрунтується на принципах менеджменту якості щодо управління, компетентності, залучення та мотивування професійних ресурсів [18].

У статті І. Киричок, у контексті підходів на основі менеджменту якості, запропоновано систему рейтингового оцінювання роботи працівників, яка дає змогу визначити кількість та якість індивідуальних досягнень [11].

В. Вахнован розробила концептуальні засади ефективного використання соціологічних методів як інформаційно-комунікаційного складника системи менеджменту якості бібліотечних послуг [3]. Дослідниця зазначає, що зміст моніторингових соціологічних досліджень має відбивати критерії оцінювання користувачами основних послуг бібліотеки.

Мета статті — розглянути підходи до менеджменту якості й ефективності функціонування цифрового репозитарію бібліотеки ЗВО.

Виклад основного матеріалу дослідження. Якість бібліотечної діяльності — об'єктивна оцінювальна категорія, що характеризує ступінь відповідності бібліотечних ресурсів та інформаційно-комунікаційних послуг потребам користувачів [20].

Під системою менеджменту якості в бібліотеці розуміють концепцію управління як сукуп-

ність дій персоналу, що відповідає поставленим у визначеному хронологічному періоді вимогам різних категорій користувачів до якості бібліотечно-інформаційних послуг і сервісу, способів та форм надання інформації [10].

Теоретичним підґрунтям діяльності, зорієнтованої на підвищення якості продукції та послуг, є концепція менеджменту якості, засади якої регулюють процеси створення моделі вдосконалення бібліотеки на основі міжнародних стандартів серії ISO 9000 [1].

Відповідно до стандарту ДСТУ ISO 9001:2015 "Системи управління якістю. Вимоги" (ISO 9001:2015, IDT) [6] окреслимо напрями діяльності бібліотеки ЗВО із забезпечення якості функціонування цифрового репозитарію:

- визначення ресурсів, потрібних для розроблення, впровадження, підтримки та постійного вдосконалення системи управління якістю; виявлення можливостей та обмежень наявних внутрішніх ресурсів;

- визначення працівників, відповідальних за впровадження системи управління якістю;

- підтримка інфраструктури, потрібної для ефективного функціонування цифрового репозитарію та досягнення відповідного запита користувачів рівня продукції й послуг;

- визначення, забезпечення та підтримка середовища, необхідного для функціонування процесів і досягнення відповідного рівня продукції та послуг;

- визначення знань (охоплюючи ступінь компетентності персоналу бібліотеки й академічної спільноти університету), потрібних для реалізації процесів функціонування репозитарію й досягнення відповідного рівня послуг;

- врахування досвіду та професійних комунікацій працівників: знання, набуті через досвід; уроки, здобуті з невдалих та успішних проєктів; результати вдосконалення у процесах, продукції й послугах; зовнішні ресурси (наукова спільнота; конференції; комунікація із замовниками чи зовнішніми постачальниками);

- визначення рівня компетентності осіб, які виконують роботу, пов'язану з ефективним та якісним функціонуванням цифрового репозитарію; заходи з опанування відповідних навичок (навчання, наставництво);

- контроль за обізнаністю осіб, які виконують роботу, з політикою та цілями у сфері якості функціонування цифрового репозитарію; усвідомлення персоналом важливості особистого внеску в роботу репозитарію та наслідків невиконання вимог щодо управління якістю цього процесу;

— визначення потреб щодо внутрішнього та зовнішнього інформування, відповідних системі управління функціонуванням репозитарію.

Державна архівна служба України й Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства, з урахуванням міжнародного досвіду стандартизації якості послуг, зокрема стандартів ISO серій "Інформаційні технології. Керування послугами", "Системи управління якістю" [6; 7], гармонізованих із національною системою стандартизації, розробили методичні документи [5; 13], пов'язані за змістом із напрямками загального менеджменту якості.

Зокрема, у "Методиці оцінювання якості надання архівних послуг (сервісів)" [13] визначено критерії оцінювання, які також можуть стосуватися послуг (сервісів) цифрових репозитаріїв бібліотек ЗВО:

— результативність: забезпечення потреби користувачів у сервісі;

— доступність: можливість користувачів звернутися за наданням потрібного сервісу;

— зручність: урахування інтересів і потреб користувачів у процесі організації сервісів;

— відкритість: наявність і доступність інформації;

— професійність: належний рівень кваліфікації працівників установи.

У методичних рекомендаціях "Доступ до цифрового фонду користування документами Національного архівного фонду" [5] окреслено основні засади організації робочих процесів із надання й отримання доступу до об'єктів та інформації цифрового фонду користування документами.

Зважаючи, що на відміну від інституційного репозитарію бібліотеки ЗВО, під час користування цифровим фондом документів Національного архівного фонду оперують поняттями "відкритий доступ", "умовно відкритий", "обмежений", "закритий", у зазначених рекомендаціях виокремимо інваріантні принципи, які доцільно застосовувати в роботі репозитарію бібліотеки ЗВО:

— принцип легітимності: розміщення та використання ресурсів здійснюють на легітимній основі в межах чинних норм українського законодавства;

— принцип інтероперабельності: здатність програмно-технічного забезпечення системи взаємодіяти з іншим програмно-технічним забезпеченням у доступі;

— принцип інтеграції інформації та процесів: одноразове створення інформації та багаторазове багатоаспектне її використання;

— принцип мобільності: забезпечення роботи з мобільними комунікаціями, наприклад, з використанням мобільних додатків;

— принцип кросплатформності: здатність програмного забезпечення репозитарію працювати з кількома операційними системами чи апаратними платформами;

— принцип адаптивності: швидка адаптація до функціональних і технологічних змін;

— принцип масштабованості: здатність збільшувати можливості інформаційної системи завдяки нарощуванню можливостей її окремих модулів;

— принцип віддаленого доступу до інформації: можливість надання доступу до репозитарію через інтернет;

— принцип захищеності інформації: застосування технологій технічного захисту інформації, що забезпечують її незмінність;

— принцип простоти пошуку: надання користувачам разом із професійними інструментами пошуку документів їх спрощених варіантів, наприклад, у формі пошукового рядка;

— принцип забезпечення повноти інформації: можливість здобути повну сукупність інформації щодо документа (не лише текст, зображення, аудіо, а й, наприклад, дані про специфіку зовнішнього вигляду, певні особливості тощо).

Окреслені принципи та критерії загального управління якістю є чинниками, що впливають на загальну ефективність діяльності бібліотеки ЗВО й інновацій, до яких належить і цифровий репозитарій.

Сучасна управлінська наука пропонує різні підходи до класифікації ефективності діяльності, поміж яких:

— економічна ефективність: співвідношення між здобутими результатами (продукцією, матеріальними послугами) та витратами праці й засобів виробництва;

— соціальна ефективність: досягають у разі забезпечення моральних і духовних потреб користувачів;

— технологічна ефективність: підвищення техніко-економічних показників у роботі завдяки впровадженню досягнень науково-технічного прогресу;

— управлінська ефективність: показник, завдяки якому система управління об'єктом забезпечує ефективність його діяльності.

У контексті пропонованого дослідження зосередимо увагу на соціальній ефективності функціонування цифрового репозитарію бібліотеки ЗВО.

Окреслюючи сучасні підходи до визначення показників соціальної ефективності основних на-

прямів діяльності бібліотек О. Василенко [2] трактує її як таку, що відбиває ступінь задоволення потреб суспільства в бібліотечно-інформаційних ресурсах, продуктах і послугах, демонструє, наскільки робота бібліотечної установи спрямована на забезпечення запитів користувачів.

Розглядаючи ефективність діяльності бібліотек ЗВО, які є фундаторами репозитаріїв і надають доступ до інтелектуальних інформаційних ресурсів, забезпечують інформаційно-знаневі потреби читачів, використовуючи різні форми електронної комунікації в зовнішньому та внутрішньому професійно-бібліотечному середовищі, робимо висновок, що ці складники слід враховувати в контексті визначення соціальної ефективності діяльності наукової бібліотеки.

В управлінській літературі, поміж інших видів ефективності, виокремлюють такі:

- внутрішня ефективність: ефективність використання внутрішніх можливостей організації;
- зовнішня ефективність: ефективність використання зовнішніх можливостей організації.

Аналізуючи внутрішню ефективність функціонування бібліотеки як координатора й основного виконавця процесу створення репозитарію, зазначимо, що організація інформаційних ресурсів, здатних інтегруватися в онлайн-середовище, потребує не тільки єдиних підходів та узгоджених методик, а й ефективної науково-методичної діяльності бібліотек, відповідної компетентності бібліотечних фахівців і представників академічної спільноти ЗВО в користуванні цифровим репозитарієм.

На сучасному етапі відбувається формування нової концепції методичної роботи як відкритого методичного інформаційного простору на основі інформаційно-комунікаційних технологій. Вирізняють такі стратегічні завдання науково-методичної діяльності:

- стимулювання процесу модернізації та цифровізації бібліотек і бібліотечної справи;
- сприяння розбудові сучасної бібліотечної інфраструктури;
- вплив на розвиток професійної свідомості в контексті загальносвітових тенденцій і цінностей демократичного суспільства;
- сприяння налагодженню професійних комунікацій, зокрема міжнародних [9].

Відповідно до загальних принципів [15] науково-методична діяльність бібліотеки ЗВО базується на:

- науково-методичній самостійності: функціонування бібліотеки як автономної (самостійної) науково-методичної системи, що співпрацює

з іншими бібліотеками, громадськими організаціями, державними інститутами та має власну стратегію розвитку;

- органічному взаємозв'язку науково-методичної діяльності бібліотечних працівників і науково-дослідної діяльності академічної спільноти ЗВО;

- визначенні близької та віддаленої перспективи у процесі самовдосконалення бібліотекаря-дослідника.

Діяльність методиста в інноваційній сфері визначена в публікації [16] та охоплює такі кроки:

- вибір нововведення;
- експериментальна перевірка;
- розроблення рекомендацій щодо впровадження;
- навчання бібліотекарів методиці застосування;
- методична допомога бібліотекарям в опануванні новацій.

Щодо завдань методичної діяльності, у публікації [14] наголошено на організації професійного міжвідомчого спілкування бібліотекарів, пошуку й допомозі у впровадженні найефективніших форм роботи через поширення провідного досвіду. Сучасні методичні служби мають надавати інформацію (зокрема, випереджувального характеру) на основі систематичного аналізу та моніторингу новацій, які впроваджують у практику.

У контексті внутрішньої ефективності діяльності бібліотеки слід проаналізувати термін "проактивність", який у сфері управління означає оптимальне використання людських ресурсів для досягнення максимального ефекту за нормативних витрат часу та зусиль працівників [8].

Проактивність бібліотеки розуміємо як спосіб взаємодії з користувачем, за якого установа як система упереджує своїми діями його поведінку. Це, зокрема, допомога в орієнтації у значних масивах інформації, спрощення пошуку джерел, розвиток науково-дослідних компетентностей.

Концептуальні засади системного впровадження в роботу бібліотек ЗВО проактивного наукометричного супроводу науково-дослідної діяльності розробила Ю. Куліш [12]. Дослідниця обґрунтовує вагому роль бібліотеки ЗВО, яка посідає активну позицію та постає проактивним партнером на всіх стадіях життєвого циклу наукового дослідження, переходить від режиму очікування запиту до режиму проактивного надання науковцям широкого спектра послуг, фахово керує дослідницькими даними. Зазначимо, що напрями проактивності бібліотечних фахівців, наведені Ю. Куліш,

відповідають окресленим вище складникам концепції загального менеджменту якості.

Щодо зовнішньої ефективності та використання бібліотекою зовнішніх можливостей, слід виокремити комунікацію в соціальних мережах, зв'язок з органами державної влади, захист інтересів із використанням медіа; адвокацію та співпрацю з професійними асоціаціями України й зарубіжних країн, що перебуває в межах концепції соціального партнерства як невіддільного складника зовнішньої ефективності діяльності бібліотеки ЗВО в забезпеченні функціонування цифрового репозитарію.

З огляду на наявні визначення терміна "соціальне партнерство" у бібліотечній справі [19], щодо предмета пропонованого дослідження сформулюємо це поняття: соціальне партнерство бібліотеки ЗВО є комплексом багатоваріантних відносин між суб'єктами партнерства (за умови ініціативної ролі бібліотеки), метою яких є сприяння ефективному функціонуванню репозитарію ЗВО для реалізації концепції відкритого доступу до освітньо-наукових ресурсів університету.

У сфері соціального партнерства бібліотек ЗВО з професійними асоціаціями слід звернути увагу на програму підвищення кваліфікації працівників бібліотек "Університетська бібліотека в системі наукових комунікацій", розроблену представниками Української бібліотечної асоціації (УБА) [17]. В УБА функціонує секція університетських бібліотек, що об'єднує працівників бібліотек ЗВО України 3 та 4 рівня акредитації. Організація надає

членам широкі можливості обміну досвідом та ідеями, сприяє організації спільних акцій, дій і конкретних кроків задля розвитку бібліотечно-інформаційної діяльності на підтримку академічної та дослідницької діяльності університетів, розвитку науки й освіти в Україні.

Висновки. Функціонування цифрового репозитарію, що передбачає надання відкритого доступу до дослідницьких даних, забезпечення університетської академічної спільноти ресурсами на допомогу освітній і науково-дослідній діяльності, безпосередньо пов'язано із загальним менеджментом якості, котрий, зі свого боку, потребує постійного вдосконалення обов'язкових складників: якість продукції, якість організації процесів, рівень кваліфікації персоналу.

Забезпечення якості функціонування цифрового репозитарію ґрунтується на основних положеннях ДСТУ ISO 9001:2015 "Системи управління якістю. Вимоги" (ISO 9001:2015, IDT), ДСТУ ISO/IEC 20000 серії "Інформаційні технології. Керування послугами".

Основні підходи до якості й ефективності функціонування цифрового репозитарію бібліотеки ЗВО базуються на внутрішній ефективності, котра забезпечується науково-методичною діяльністю установи, відповідному рівні компетентності фахівців, зовнішній ефективності, що реалізується через використання зовнішніх можливостей бібліотеки завдяки співпраці з професійними асоціаціями України та зарубіжних країн у межах концепції соціального партнерства.

Список бібліографічних посилань

1. Бібліотечні послуги: облік, статистика, ефективність : наук.-метод. посіб. / авт.-уклад.: О. Яковенко, А. Венідиктова ; відп. ред. О. Василенко. Київ, 2019. 131 с.
2. Василенко О. Сучасні підходи до визначення показників соціальної ефективності основних напрямів діяльності бібліотек. *Підвищення ефективності діяльності бібліотечно-інформаційного комплексу в умовах цифровізації* : наук.-метод. зб. Київ : НБУВ, 2022. С. 7—16. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/E_LIV/PDF/er%2D0004499%2Epdf (дата звернення: 10.12.2024).
3. Вахнован В. Ю. Концептуальна модель соціологічного моніторингу якості бібліотечних послуг. *Вісник Харківської державної академії культури*. 2011. Вип. 32. С. 238—245.
4. Винокурова С. Г. Менеджмент якості в діяльності бібліотек вищих навчальних закладів. *Бібліотека університету на новому етапі розвитку соціальних комунікацій* : матеріали III міжнар. наук.-прак. конф., м. Дніпро, 1—2 груд. 2016 р. DOI: <https://dx.doi.org/10.6084/m9.figshare.4269611>.
5. Доступ до цифрового фонду користування документами Національного архівного фонду : метод. рек. / уклад.: Л. В. Дідух, Т. М. Ковтанюк. Київ, 2022. 85 с. URL: https://srpi.archives.gov.ua/tmp/1479_5.pdf (дата звернення: 10.12.2024).
6. ДСТУ ISO 9001:2015 Системи управління якістю. Вимоги. (ISO 9001:2015 IDT). Київ : ДП "УкрНДНЦ", 2016. 21 с. URL: <https://khoda.gov.ua/image/catalog/files/%209001.pdf>.
7. ДСТУ ISO/IEC 20000-1:2019 Інформаційні технології. Керування послугами. Частина 1. Вимоги до системи керування послугами (ISO/IEC 20000-1:2018, IDT). URL: https://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page?id_doc=83575 (дата звернення: 10.12.2024).
8. Ємельянова Г. І. Проактивне управління та методи підвищення ефективності роботи команди. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*. 2015. Т. 14, вип. 3. С. 229—241.
9. Загуменна В. В., Кузьменко О. І., Дейч Д. М. Науково-методична діяльність як важлива складова розвитку сучасної бібліотеки. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2020. № 2. С. 20—26. DOI: <https://doi.org/10.32461/2409-9805.2.2020.221156>.

10. Канюка О. А. Менеджмент якості в управлінні бібліотеками: професійний підхід. *Бібліотечний менеджмент як головний чинник управління* : матеріали обл. шк. керівника, 16—17 верес. 2014 р. Ужгород, 2014. Вип. 17. С. 6—13.
11. Киричок І. В. Рейтингове оцінювання роботи як важливий елемент кадрового менеджменту університетської бібліотеки. *Вимірювання в бібліотеках: оцінка ефективності та якості роботи* : матеріали Інтернет-конф., м. Харків, 6—10 черв. 2017 р. URL: <http://openarchive.nure.ua/handle/document/3682> (дата звернення: 10.12.2024).
12. Куліш Ю. О. Бібліотека закладу вищої освіти в системі наукометричного супроводу науково-дослідної діяльності : дис. ... канд. наук із соц. комунікацій : 27.00.03 / Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. Київ, 2024. 228 с. URL: https://knukim.edu.ua/wp-content/uploads/2024/10/Kulich_dyser.pdf (дата звернення: 10.12.2024).
13. Методика оцінювання якості надання архівних послуг (сервісів) / уклад.: В. Ф. Бойко, В. В. Бездрабко, Р. В. Романовський. Київ, 2023. 43 с.
14. Методична діяльність: управління змінами в бібліотеці : метод. рек. / уклад. Н. Д. Вітавська. Черкаси, 2016. 15 с.
15. Організація науково-методичної роботи в ліцеї. 2005. *Освіта.ua*. URL: <https://osvita.ua/school/method/1439/> (дата звернення: 10.12.2024).
16. Скаченко О. О. Трансформація інноваційно-методичної діяльності бібліотеки університету. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство*. 2015. Т. 20, Вип. 1. С. 154—161.
17. Університетська бібліотека в системі наукових комунікацій: програма навчального модулю підвищення кваліфікації працівників бібліотек / розроб.: О. Бруй, С. Кулик, М. Назаровець, Я. Сошинська. Київ : УБА, 2020. 46 с. URL: <https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/d45b5dea-9f17-4d49-aa2f-5e885d4cdead/content> (дата звернення: 10.12.2024).
18. Хитик В. І. Рейтингова система оцінювання роботи працівників бібліотеки як складова менеджменту якості інформаційно-бібліотечної діяльності. *Бібліотеки і суспільство: рух у часі та просторі* : матеріали наук.-практ. інтернет-конф., Харків, 5—12 жовт. 2015 р. Харків, 2015. С. 166—171. URL: <https://repo.knmu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b59522b1-8862-4e46-bd77-7fc389e77706/content> (дата звернення: 10.12.2024).
19. Хімич Я. О. Інноваційні зміни в бібліотеці на основі проектного, кадрового менеджменту та ініціативної діяльності бібліотек : посіб. для бібліотекарів за програм. підвищ. кваліфікації. Київ : Самміт-книга, 2012. 88 с. URL: https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00JGZP.pdf (дата звернення: 10.12.2024).
20. Шемаєва Г. В. Вимірювання якості діяльності бібліотек ВНЗ: зарубіжний досвід. *Вимірювання в бібліотеках: оцінка ефективності та якості роботи* : матеріали Інтернет-конф., м. Харків, 6—10 черв. 2017 р. URL: <http://openarchive.nure.ua/handle/document/3743> (дата звернення: 10.12.2024).
21. Ярошук В. Застосування концепції менеджменту якості в управлінні бібліотекою. *Бібліотечний вісник*. 2005. № 1. С. 2—5.

Ivan Kurhanskyi,

PhD Student,

029 Information, Library and Archival Studies,

Kyiv National University of Culture and Arts

***Digital repository of the library of a higher education institution:
approaches to quality management and efficiency of functioning***

The article explores approaches to quality management and efficiency of the digital repository of a library of a higher education institution. It is emphasised that the functioning of a digital repository in providing open access to research data, providing the university academic community with resources to support educational and research activities is directly related to total quality management. The current approaches to the application of total quality management of the functioning of the digital repository of the library of a higher education institution are generalised. The principles of ensuring the quality of service provision and access to digital collections in archival institutions that can be applied to the functioning of the digital repository of the library of a higher education institution are identified. It has been found that the main approaches to the quality and efficiency of the functioning of the digital repository of the library of a higher education institution are based on internal efficiency, which is ensured by the scientific and methodological activities of the library and the relevant competencies of library specialists, and external efficiency, which is realized in the use of external opportunities of the library through cooperation with professional associations of Ukraine and foreign countries, which is within the concept of social partnership. Attention is drawn to the need for proactivity in the activities of the library of a higher education institution to ensure the efficiency of the digital repository.

Keywords: *repository; library of a higher education institution; total quality management; quality of the repository; efficiency of the repository; internal efficiency; external efficiency; scientific and methodological activities of the library*

References

1. Yakovenko O. & Venidyktova A. [uklad.]. (2019). *Bibliotechni posluhy: oblik, statystyka, efektyvnist* : nauk.-metod. posib. Kyiv.
2. Vasylenko O. (2022). Suchasni pidkhody do vyznachennia pokaznykiv sotsialnoi efektyvnosti osnovnykh napriamiv diialnosti bibliotek. *Pidvyshchennia efektyvnosti diialnosti bibliotechno-informatsiinoho kompleksu v umovakh tsyfrovizatsii* : nauk.-metod. zb. Kyiv: NBUV, pp. 7—16. Avialable at: https://irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/PDF/er%2D0004499%2Epdf.
3. Vakhnovan V. Yu. (2011). Kontseptualna model sotsiologichnoho monitorynhu yakosti bibliotechnykh posluh. *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii kultury*, 32, pp. 238—245.
4. Vynokurova S. H. (2016). Menedzhment yakosti v diialnosti bibliotek vyshchykh navchalnykh zakladiv. *Biblioteka universytetu na novomu etapi rozvytku sotsialnykh komunikatsii* : materialy III mizhnar. nauk.-prak. konf., m. Dnipro, 1—2 hrud. 2016 r. DOI: <https://dx.doi.org/10.6084/m9.figshare.4269611>.
5. Didukh L. V. & Kovtaniuk T. M. [uklad.]. (2022). *Dostup do tsyfrovoho fondu korystuvannia dokumentamy Natsionalnoho arkhivnoho fondu* : metod. rek. Kyiv. Avialable at: https://srpi.archives.gov.ua/tmp/1479_5.pdf.
6. DSTU ISO 9001:2015 *Systemy upravlinnia yakistiu. Vymohy. (ISO 9001:2015 IDT)*. (2016). Kyiv: DP "UkrNDNTs". Avialable at: <https://khoda.gov.ua/image/catalog/files/%209001.pdf>.
7. DSTU ISO/IEC 20000-1:2019 *Informatsiini tekhnologii. Keruvannia posluhamy. Chastyna 1. Vymohy do systemy keruvannia posluhamy (ISO/IEC 20000-1:2018, IDT)*. (2019). Avialable at: https://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page?id_doc=83575.
8. Iemelianova H. I. (2015). Proaktyvne upravlinnia ta metody pidvyshchennia efektyvnosti roboty komandy. *Rynkova ekonomika: suchasna teoriia i praktyka upravlinnia*, 14 (3), pp. 229—241.
9. Zahumenna V. V., Kuzmenko O. I. & Deich D. M. (2020). Naukovo-metodychna diialnist yak vazhlyva skladova rozvytku suchasnoi biblioteki. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia*, 2, pp. 20—26. DOI: <https://doi.org/10.32461/2409-9805.2.2020.221156>.
10. Kaniuka O. A. (2014). Menedzhment yakosti v upravlinni bibliotekamy: profesiiniy pidkhid. *Bibliotechnyi menedzhment yak holovnyi chynnyk upravlinnia* : materialy obl. shk. kerivnyka, 16—17 veres. 2014 r. Uzhhorod, 17, pp. 6—13.
11. Kyrychok I. V. (2017). Reitynhove otsiniuvannia roboty yak vazhlyvyi element kadrovoho menedzhmentu universytetskoj biblioteki. *Vymiriuvannia v bibliotekakh: otsinka efektyvnosti ta yakosti roboty* : materialy Internet-konf., m. Kharkiv, 6—10 cherv. 2017 r. Avialable at: <http://openarchive.nure.ua/handle/document/3682>.
12. Kulish Yu. O. (2024). *Biblioteka zakladu vyshchoi osvity v systemi naukometrychnoho suprovodu naukovodoslidnoi diialnosti*. PhD. Kyivskiy natsionalnyi universytet kultury i mystetstv. Kyiv. Avialable at: https://knukim.edu.ua/wp-content/uploads/2024/10/Kulish_dyser.pdf.
13. Boiko V. F., Bezdrabko V. V. & Romanovskiy R. V. [uklad.]. (2023). *Metodyka otsiniuvannia yakosti nadannia arkhivnykh posluh (servisiv)*. Kyiv.
14. Vitavska N. D. [uklad.]. (2016). *Metodychna diialnist: upravlinnia zminamy v bibliotetsi* : metod. rek. Cherkasy.
15. Orhanizatsiia naukovo-metodychnoi roboty v litsei. (2005). *Osvita.ua*. Avialable at: <https://osvita.ua/school/method/1439/>.
16. Skachenko O. O. (2015). Transformatsiia innovatsiino-metodychnoi diialnosti biblioteki universytetu. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Bibliotekoznavstvo, bibliohrafoznnavstvo, knyhoznnavstvo*, 20 (1), pp. 154—161.
17. Brui O., Kulyk Ye., Nazarovets M. & Soshynska Ya. [rozrob.]. (2020). *Universytetska biblioteka v systemi naukovykh komunikatsii: prohrama navchalnoho moduliu pidvyshchennia kvalifikatsii pratsivnykiv bibliotek*. Kyiv: UBA. Avialable at: <https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/d45b5dea-9f17-4d49-aa2f-5e885d4cdead/content>.
18. Khytyk V. I. (2015). Reitynhova systema otsiniuvannia roboty pratsivnykiv biblioteki yak skladova menedzhmentu yakosti informatsiino-bibliotechnoi diialnosti. *Biblioteki i suspilstvo: rukh u chasi ta prostori* : materialy nauk.-prak. internet-konf., Kharkiv, 5—12 zhovt. 2015 r. Kharkiv, pp. 166—171. Avialable at: <https://repo.knmu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b59522b1-8862-4e46-bd77-7fc389e77706/content>.
19. Khimich Ya. O. (2012). *Innovatsiini zminy v bibliotetsi na osnovi proektnoho, kadrovoho menedzhmentu ta initsiatyvnoi diialnosti bibliotek* : posib. dlia bibliotekariv za prohram. pidvyshch. kvalifikatsii. Kyiv: Sammit-knyha. Avialable at: https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00JGZP.pdf.
20. Shemaieva H. V. (2017). Vymiriuvannia yakosti diialnosti bibliotek VNZ: zarubizhnyi dosvid. *Vymiriuvannia v bibliotekakh: otsinka efektyvnosti ta yakosti roboty* : materialy Internet-konf., m. Kharkiv, 6—10 cherv. 2017 r. Avialable at: <http://openarchive.nure.ua/handle/document/3743>.
21. Iaroshchuk V. (2005). Zastosuvannia kontseptsii menedzhmentu yakosti v upravlinni bibliotekoiu. *Bibliotechnyi visnyk*, 1, pp. 2—5.

Надійшла до редакції 6.10.2025

Наталія Вовк,
кандидатка історичних наук,
доцентка кафедри соціальних комунікацій
та інформаційної діяльності
НУ "Львівська політехніка"
nataliia.s.vovk@lpnu.ua

Ігровізація як інструмент віртуальної реальності у трансформації бібліотечних послуг

Метою статті є дослідження особливостей трансформації бібліотечної діяльності в умовах цифровізації з акцентом на використанні ігровізації як інструменту віртуальної реальності (VR) для залучення користувачів. У процесі дослідження застосовано **методи** аналізу та синтезу наукових джерел, кейс-стаді бібліотечних практик в Україні та за кордоном, а також порівняльний підхід до оцінювання впливу ігровізованих заходів на різні вікові аудиторії. Наведено приклади успішного використання ігрових механік і VR-технологій у бібліотеках у формі квестів, рейтингів, віртуальних екскурсій і цифрових симуляцій. **Наукова новизна** дослідження полягає в комплексному розгляді ігровізації як засобу модернізації діяльності бібліотек і посилення їхньої соціальної функції через інтерактивну комунікацію. Обґрунтовано перспективність поєднання ігровізації з цифровими платформами, мобільними додатками та соціальними мережами. У **висновках** подано рекомендації щодо впровадження ігровізованих технологій у бібліотечну практику з урахуванням ресурсних обмежень, цифрових навичок користувачів і потреб різних цільових груп. Наголошено на важливості інноваційного підходу до діяльності бібліотек у цифрову епоху, де ігровізація та віртуальна реальність стають дієвими інструментами популяризації читання й формування стійкої читацької культури.

Ключові слова: бібліотечні послуги; ігровізація; віртуальна реальність; соціальні комунікації; цифрові технології; цифрова трансформація; інноваційні практики

Постановка проблеми. Сучасні бібліотеки переживають трансформаційні процеси й перетворюються з традиційних установ на динамічні соціокультурні центри, які активно залучають нових користувачів завдяки впровадженню інноваційних форм діяльності. Модернізація роботи цих інституцій зумовлена стрімким розвитком цифрових технологій, зміною запитів аудиторії та потребою адаптації бібліотек до викликів інформаційного суспільства. Одним із найперспективніших інструментів, що сприяє такій трансформації, є ігровізація — метод, який передбачає використання ігрових елементів у неігрових контекстах для підвищення мотивації, залученості аудиторії та формування позитивного досвіду взаємодії з нею. У контексті бібліотечної діяльності ігровізація набуває особливого значення, оскільки дає змогу не лише популяризувати читання та послуги, а й посилити соціальну комунікацію, зробити бібліотеки привабливими для різних вікових і соціальних груп.

Актуальність дослідження зумовлено кількома чинниками. По перше, через доступність цифрового контенту зростає конкуренція за увагу користувачів і бібліотеки змушені шукати нові способи залучення аудиторії. Ігровізація пропонує інтерактивний підхід, що відповідає сучасним очікуванням, особливо серед молодого покоління, яке формується в оточенні відеоігор і

соціальних мереж. По друге, цифровізація бібліотечних послуг надає можливість інтеграції ігровізованих елементів, як-от віртуальні квести, бали та рейтинги, що можуть бути реалізовані через мобільні додатки чи онлайн-платформи. По третє, у контексті соціальних комунікацій ігровізація сприяє гуртуванню спільнот, об'єднаних за інтересами, що відповідає ролі бібліотек як центрів соціальної взаємодії.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання трансформації бібліотечної діяльності в умовах цифровізації та впровадження інноваційних технологій, зокрема ігровізації й віртуальної реальності, активно досліджують сучасні українські та закордонні науковці. Теоретичні засади ігровізації як соціокомунікаційного інструменту в бібліотечній сфері висвітлено у працях М. і Н. Маранчак, які зосереджують увагу на використанні ігрових механік для стимулювання контенту, створеного користувачами, в онлайн-маркетингу бібліотек [7]. О. Скаченко розглядає ігровізацію як модель взаємодії в соціокультурному просторі бібліотеки, зокрема її роль у підвищенні читацької активності [10].

Вагомий внесок у дослідження особливостей впровадження ігровізованих форматів у публічних бібліотеках зробили С. Дауні й С. Пруло, які вивчали вплив ігрових програм на розвиток читацької грамотності серед молоді [1]. Прак-

тичний досвід українських університетських бібліотек у сфері використання літературних квестів й інформаційних викликів (челенджів) висвітлено в публікації О. Сербіна і Т. Ярошенко [9].

Підвищену увагу дослідники приділяють питанням застосування технологій віртуальної (VR) та доповненої (AR) реальності в бібліотечному середовищі. У працях О. Каракоз [5], Н. Кунанець, Г. Липак та Д. Жолни [6] розглянуто можливості VR для організації інтерактивних освітніх заходів і доступу до культурної спадщини. А. Гетьман вивчає потенціал віртуальної реальності як інструменту модернізації бібліотечних послуг в умовах цифровізації [4].

Системне осмислення соціокультурної ролі бібліотек в умовах цифрових змін здійснено в дослідженнях Л. Бутко, Д. Василенка та В. Саранчі, які наголошують на важливості цифрової адаптації установ у забезпеченні стійкої комунікації з аудиторією [3].

Наведені праці формують ґрунтовну основу для розроблення ефективних моделей упровадження ігровізації в поєднанні з VR-технологіями, що становить **предмет статті**.

Мета статті полягає в дослідженні специфіки використання ігровізації як інструменту соціальних комунікацій у бібліотеках, з акцентом на впливі цієї технології на підвищення рівня залученості користувачів, адаптації бібліотечних установ до цифрового середовища та перспективах їх розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ігровізація є сучасним засобом залучення аудиторії завдяки використанню ігрових елементів у неігрових контекстах, як-от освіта, маркетинг, управління проектами чи соціальні комунікації. Технологія передбачає інтеграцію таких компонентів, як бали, рейтинги, рівні, нагороди, виклики й змагання, щоб мотивувати користувачів до активної участі та досягнення поставленої мети. У контексті бібліотечної діяльності ігровізація набуває особливого значення, оскільки сприяє підвищенню інтересу до бібліотечних послуг, залученню нових читачів і формуванню позитивного іміджу бібліотеки як інноваційного простору [7].

Ігрові механіки є основою ігровізації та містять такі елементи: бали (накопичення балів за виконання завдань); рейтинги (порівняння результатів учасників для створення конкурентного середовища); нагороди (віртуальні чи фізичні призи за досягнення); квести, челенджі (завдання, що мотивують до активності); рівні. Ці інструменти сприяють формуванню внутрішньої та зовнішньої мотивації через відчуття досягнення,

конкуренції чи співпраці. У бібліотечних проєктах ігровізацію використовують для залучення аудиторії й заохочення до активності: читання книг, навчання, участі в заходах, взаємодії з цифровими ресурсами [1]. Ігрові елементи також сприяють формуванню інтерактивного середовища, яке підвищує лояльність користувачів до бібліотеки.

Одним із найпоширеніших інструментів ігровізації є система балів. Користувачі здобувають їх за прочитання книг чи відвідування бібліотечного заходу, а відтак обмінюють на призи (сувеніри, книги чи доступ до ексклюзивних матеріалів). Наприклад, бібліотеки створюють програми лояльності, у межах яких видають віртуальні "жетони" за кожну взяту книгу, що стимулює читачів частіше повертатися [10].

Квести також є популярним інструментом: користувачі виконують серію завдань, пов'язаних із пошуком інформації чи розв'язанням літературних загадок, що розвиває аналітичні навички й цікавість до бібліотечних ресурсів.

Рейтинги та лідерські таблиці ефективно використовують для молодіжної аудиторії, створюючи елемент здорової конкуренції. Наприклад, бібліотеки публікують списки найактивніших читачів місяця, що мотивує відвідувачів брати більше книг [7]. Водночас важливо адаптувати ігрові механіки до різних груп користувачів, адже надмірна конкуренція може бути менш привабливою для старшого покоління. Успішна ігровізація враховує інтереси та мотивацію цільової аудиторії, а отже є ефективною для її розширення [3].

Ігровізацію як інструмент віртуальної реальності успішно застосовують у бібліотеках різних країн. Одним із відомих прикладів є програма Summer Reading Challenge, що діє в публічних бібліотеках Великої Британії. Ініціатива спрямована на розвиток дітей і заохочує читати книги впродовж літніх канікул. Учасники отримують наклейки, значки та сертифікати за кожну прочитану книгу, що мотивує відвідувати бібліотеку [1]. Програма не лише сприяє розвитку грамотності, а й перетворює бібліотечний заклад на центр літнього дозвілля.

В Україні також реалізують ігровізовані проєкти. Наприклад, бібліотека Київського національного університету імені Тараса Шевченка проводить літературні квести для студентів, учасники яких шукають відповіді на запитання, пов'язані з її науковими ресурсами [9]. Такі заходи допомагають молоді краще орієнтуватися у бібліотечних фондах і розвивати навички роботи з інформацією.

Ігровізація має різний вплив на читачів залежно від віку й інтересів. Для дітей і підлітків ігрові елементи є особливо привабливими, оскільки відповідають природній схильності до гри. Літературні квести або читацькі челенджі сприяють розвитку любові до читання та формуванню звички відвідувати бібліотеку. Ігровізовані ініціативи підвищують залученість дітей, допомагають їх соціалізації через командні завдання [1; 2].

Завдяки ігровізації бібліотека може стати сучаснішою та релевантнішою для молоді, зокрема студентів. Онлайн-челенджі в соціальних мережах, наприклад, конкурси відгуків чи літературні флешмоби, допомагають заохотити представників молодого покоління, які рідко відвідують бібліотеки [7]. Новації також сприяють розвитку цифрових навичок, оскільки багато завдань користувачі виконують в інтернет-середовищі. Важливо, щоб ігровізовані програми були динамічними та мали

чітку систему винагород для підтримання зацікавленості цієї категорії читачів.

Користувачі старшого покоління менше схильні до конкурентних механік, але позитивно реагують на простіші елементи на кшталт нагород за участь у заходах. Бібліотеки, які пропонують відповідні ігровізовані програми, як-от літературні клуби з елементами квестів, сприяють соціальній активності та зменшенню ізоляції цього сегмента [8]. Такі ініціативи мають бути інклюзивними та враховувати обмежені цифрові навички аудиторії.

Ефективність ігровізації залежить від вдалого дизайну. Неправильно спроектовані механіки, наприклад, надто складні завдання чи невідповідні нагороди, здатні спричинити розчарування [7]. Бібліотеки мають проводити тестування й враховувати відгуки користувачів. Загалом ігровізація є універсальним інструментом, який позитивно впливає на читачів різного віку за умови адаптації до їхніх потреб.

Таблиця 1

Вплив ігровізації на читачів різного віку

Вікова група	Переваги ігровізації	Приклади елементів	Особливості впровадження
Діти та підлітки	Сприяє формуванню звички читати, підвищує залученість, розвиває соціалізацію	Квести, наклейки, читацькі змагання	Командна робота, прості завдання, візуальні нагороди
Молодь / студенти	Підвищує привабливість бібліотеки, заохочує до відвідання, сприяє розвитку цифрових навичок	Онлайн-челенджі, балова система	Використання соціальних мереж, актуальні теми, динамічність
Старше покоління	Сприяє соціальній активності, знижує рівень ізоляції	Нагороди за участь, літературні клуби з квестами	Прості механіки, живе спілкування, якнайменше цифрових бар'єрів

Отже, ігровізація надає бібліотекам нові можливості залучення користувачів і популяризації послуг. Вплив технології на різні вікові групи підтверджує її універсальність, але практичне застосування потребує ретельного планування для досягнення ефективності. Щоб залишатися актуальними в умовах швидких суспільних змін, бібліотекам доцільно інтегрувати ігровізацію з цифровими технологіями й соціальними мережами.

Віртуальна реальність стає інноваційним інструментом, що поєднує технологічні можливості з елементами ігровізації, створюючи унікальні можливості для соціальної комунікації. VR-технології надають широкий спектр можливостей, які значно посилюють функціонал бібліотек і роблять їх привабливішими для сучасної аудиторії. Однією з головних переваг є створення

віртуальних просторів, де користувачі мають змогу зануритися в інтерактивне середовище бібліотеки. Наприклад, VR-окуляри допомагають відтворити тривимірні моделі книжкових полиць, читачі можуть "рухатися" між стелажми, переглядати книги в деталях, відкривати цифрові версії рідкісних видань чи архівних документів, недоступних фізично. VR-технології дають змогу персоналізувати досвід, адаптуючи контент до індивідуальних запитів й інтересів користувачів, що наближує бібліотечні послуги до потреб сучасної аудиторії [4].

Інтеграція таких елементів ігровізації, як квести, бали, віртуальні нагороди та рівні, з VR мотивує читачів активніше взаємодіяти з бібліотечними ресурсами. За допомогою VR можна проводити віртуальні екскурсії історичними бібліотеками чи літературними світами, під час яких

учасники виконують завдання, пов'язані з пошуком інформації, розв'язанням інтелектуальних квестів, заробляючи значки чи бали. VR-технології сприяють інклюзивності, оскільки надають доступ до бібліотечних ресурсів людям з інвалідністю, які не можуть відвідувати установи фізично [5].

VR-технології доцільно використовувати для освітніх цілей, пропонуючи симуляції, які допомагають розвивати навички критичного мислення, аналізу текстів чи роботи з цифровими архівами. Одним із найпоширеніших напрямів є розроблення VR-квестів, під час яких читачі занурюються в інтерактивні історії, пов'язані з літературними творами чи історичними подіями. Наприклад, бібліотека може організувати квест, учасники якого допомагають віртуальному героєві розгадати таємницю, пов'язану з певною книгою, та виконують завдання, наприклад, пошук підказок чи вирішення логічних завдань.

Інший перспективний напрям — створення VR-симуляцій, що відтворюють історичні чи літературні світи. Наприклад, користувачі можуть зануритися в епоху Середньовіччя, віртуально досліджуючи тогочасну бібліотеку, виконуючи завдання, пов'язані з історичними фактами й заробляючи бали за правильні відповіді. Такі заходи передбачають командну роботу, що сприяє соціальній взаємодії між учасниками, особливо в групах учнів чи студентів. Інтеграція VR з ігровою системою підвищує мотивацію, оскільки читачі відчувають себе активними учасниками цікавого пізнавального процесу, а не пасивними спостерігачами [6].

Практичне застосування технології VR у бібліотеках демонструє їхній потенціал як сучасних соціокультурних просторів, що адаптуються до цифрової епохи. Яскравим прикладом є проєкт Бібліотеки Конгресу США, що надає можливість користувачам ознайомитися з віртуальною версією історичних архівів. Учасники виконують завдання з пошуку рідкісних документів чи аналізу історичних карт, заробляючи бали та віртуальні нагороди, які фіксуються в їхніх профілях. Проєкт приваблює дослідників, студентів і широку аудиторію, спонукаючи до повторних візитів [5]. Такі ініціативи сприяють популяризації культурної спадщини через інтерактивну взаємодію з аудиторією.

В Україні розвивають практики використання VR у формі віртуальних екскурсій. Сучасні бібліотеки інтегрують ці технології для розроблення інноваційних освітньо-дозвіллевих проєктів, що мають на меті розкриття історико-культурної спадщини та заохочення нових користувачів. Зокрема, фахівці Харківської державної наукової

бібліотеки імені В. Г. Короленка запровадили віртуальну квест-екскурсію "Харків від фортеці до столиці" за допомогою мобільного додатка *iZi.TRAVEL: Get a Travel Guide*. Користувачі мають змогу подорожувати містом за допомогою аудіогіда, проходити локації, дізнаватися історичні факти й отримувати рекомендації щодо читання літератури, пов'язаної з містом. Цей метод об'єднує елементи пізнання, гри й культурної освіти.

Ще одним прикладом інновацій є SMART-бібліотека Київського національного торговельно-економічного університету як технологічного центру освіти. Простір забезпечено VR-шоломами, смартпанелями й інтерактивними екранами, що дає змогу студентам занурюватися в навчальні середовища за допомогою візуалізованих теорій, моделей і процесів. Такий формат підвищує мотивацію до навчання й поліпшує сприйняття складної інформації.

Віртуальна реальність є потужним інструментом трансформації бібліотек у сучасні центри соціальних комунікацій. Можливості VR дають змогу створювати інтерактивні та персоналізовані середовища, інтеграція з ігровою системою мотивує користувачів до активної участі, а численні приклади підтверджують практичну цінність інновацій. Попри технічні й фінансові перешкоди, як-от потреба в обладнанні та підготовці персоналу, VR має значний потенціал для залучення різних вікових груп і зміцнення ролі бібліотек у цифровому суспільстві. Надалі варто продовжувати дослідження й експерименти з VR-технологією, щоб максимально реалізувати її можливості для освітніх і культурних цілей.

Зазначені ініціативи демонструють, як віртуальні формати можуть поєднувати розвагу, навчання та культурне збагачення, відкриваючи нові горизонти для вітчизняної бібліотечної справи [4].

Попри численні переваги, впровадження технологій ігрової системи супроводжується низкою викликів, головним з яких є дефіцит ресурсів. Розроблення ігрових програм потребує фінансових інвестицій у створення цифрових платформ, навчання персоналу та закупівлю обладнання. Невеликі бібліотеки часто стикаються з обмеженим бюджетом, що ускладнює впровадження ігрових систем. Наприклад, створення мобільного додатка з елементами ігрової системи може бути доволі дорогим, а підтримка потребує постійних оновлень.

Інший виклик — ризик втрати зацікавленості аудиторії через невдалий дизайн. Як зазначалося, неправильно спроектовані ігрові механіки, зокрема надто складні завдання чи невідповідні нагороди, можуть спричинити розчарування користувачів. Моделі ігрової системи слід ретельно протестувати на

відповідність очікуванням аудиторії. Наприклад, якщо нагороди за участь у квесті не мають цінності для користувачів, вони можуть втратити мотивацію. Крім того, надмірна конкуренція, наприклад, через рейтинги, може демотивувати читачів старшого віку, які віддають перевагу співпраці, а не змаганням.

Висновки. Ігровізація надає широкі можливості для модернізації діяльності бібліотек, допомагає підвищити залученість користувачів, адаптуватися до їхніх потреб і посилити імідж установи. Однак упровадження елементів ігровізації потребує ретельного планування, щоб подолати фінансові й організаційні виклики. Бібліотекам варто зосередитися на створенні доступних і гнучких гейміфікованих програм, що враховуватимуть інтереси різних аудиторій.

Ігровізація у бібліотечній сфері вже довела ефективність як інструмент заохочення читачів, але її потенціал ще не вичерпаний. У контексті швидкого розвитку цифрових технологій бібліотеки мають унікальну можливість інтегрувати ігровізовані комунікації для створення інноваційних і привабливих форматів взаємодії.

Одним з основних напрямів розвитку таких послуг є інтеграція ігровізації із сучасними технологіями, як-от віртуальна та доповнена реальність. Потенціал VR і AR дає змогу створювати інтерактивні віртуальні середовища, де користувачі братимуть участь у квестах, досліджуватимуть літературні світи чи виконуватимуть завдання, пов'язані з історичними подіями. Використання VR і AR сприяє не лише залученню молодої аудиторії, а й популяризації національної та світової культурної спадщини через інноваційний формат. Такі ініціативи можуть стати основою для створення нових комунікаційних каналів, що поєднують освіту й розваги.

Ще однією перспективною тенденцією є поглиблення інтеграції ігровізації із соціальними мережами. Бібліотеки активно використовують

соціальні платформи для проведення онлайн-челенджів на кшталт конкурсів відгуків чи літературних флешмобів. У майбутньому бібліотечні установи можуть створювати ігровізовані кампанії, які об'єднують користувачів у віртуальні спільноти, де вони разом виконують завдання, наприклад, читають книги певного жанру чи беруть участь у командних квестах. Соціальні мережі дають змогу охопити ширшу аудиторію, особливо молодь, яка рідко відвідує фізичні бібліотеки. Такі кампанії також сприяють формуванню спільнот, об'єднаних за інтересами, що зміцнює соціальну роль бібліотек.

Подальший розвиток технології ігровізації також пов'язаний з адаптацією до нових аудиторій, зокрема поколінь Z та Alpha, які зростають у цифровому середовищі. Ці користувачі очікують інтерактивності й швидкої винагороди, що робить ігровізацію ідеальним інструментом для залучення цих категорій читачів. Наприклад, бібліотеки можуть розробляти мобільні додатки з елементами ігровізації, у яких користувачі отримують віртуальні нагороди за виконання завдань: читання книг чи відвідування заходів. Ігровізовані додатки для студентів-першокурсників підвищують інтерес до бібліотечних послуг, що свідчить про значний потенціал інновації. У майбутньому бібліотеки можуть створювати персоналізовані ігровізовані програми, що враховуватимуть індивідуальні інтереси користувачів, наприклад, пропонуючи тематичні квести на основі читацьких уподобань.

Перспективи впровадження ігровізованих комунікацій у бібліотечній сфері пов'язані з інтеграцією нових технологій, адаптацією до потреб сучасних користувачів і розширенням соціальних функцій бібліотек. Використання VR, AR і соціальних мереж надає нові можливості для створення інтерактивних форматів, що допомагають залучити аудиторію та підвищити роль бібліотек і книги в суспільстві.

Список бібліографічних посилань

1. Downie S., Proulx S. Investigating the role of gamification in public libraries' literacy-centered youth programming. *International Journal of Play*. 2022. Vol. 11. P. 382—404. DOI: <https://doi.org/10.1080/21594937.2022.2136637>.
2. Leenaraj B., Arayaphan W., Intawong K., Puritat K. A gamified mobile application for first-year student orientation to promote library services. *Journal of Librarianship and Information Science*. 2022. Vol. 55, No. 1. P. 137—150. DOI: <https://doi.org/10.1177/09610006211067273>.
3. Бутко Л. В., Василенко Д. П., Саранча В. І. Соціокультурна діяльність бібліотеки в умовах її цифровізації. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2022. № 1. С. 19—26. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bdi_2022_1_.
4. Гетьман А. О. Віртуальна та доповнена реальність як інструменти модернізації бібліотечних послуг. *Молодий дослідник*. 2025. № 5. URL: <https://www.mold.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/61/56>.
5. Каракоз О. Використання віртуальної та доповненої реальності у бібліотечному середовищі. *Collection of Scientific Papers "ΛΟΓΟΣ"*. 2023. С. 118—122. DOI: <https://doi.org/10.36074/logos-03.03.2023.37>

6. Кунанець Н. Е., Липак Г. І., Жолна Д. Ю. Віртуальна реальність у бібліотеках: аналіз можливостей та викликів. *Вісник Харківської державної академії культури*. 2024. № 65. С. 83—95.
7. Маранчак М., Маранчак Н. Використання гейміфікованих механік для стимулювання UGC в інтернет-маркетингу бібліотек. *Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук*. 2023. № 11. С. 21—33.
8. Ржечицька С. А. Сучасний стан і перспективи розвитку бібліотек закладу вищої освіти. *Вісник Книжкової палати*. 2023. № 11. С. 24—31.
9. Сербін О., Ярошенко Т. Інформаційно-аналітичні центри університетів та бібліотек: виклики часу. *Український інформаційний простір*. 2022. № 2 (10). С. 293—312.
10. Скаченко О. О. Використання ігрової моделі гейміфікації у соціокультурній діяльності бібліотек. *Бібліотечний меркурій*. 2019. № 2 (22). С. 218—229.

Nataliia Vovk,
PhD of Historical Sciences,
Associate Professor at the Social Communications
and Information Activity Department
of Lviv Polytechnic National University

Gamification as a tool of virtual reality in the transformation of library services

The aim of the article is to explore the transformation of library activities in the context of digitalization, with a focus on the use of gamification and virtual reality as innovative tools for user engagement. The research applies methods of analysis and synthesis of scientific sources, case studies of library practices in Ukraine and abroad, as well as a comparative approach to assessing the impact of gamified initiatives on different age groups. The article highlights successful examples of using game mechanics and VR technologies in libraries, particularly in the form of quests, rankings, virtual tours, and digital simulations. The scientific novelty lies in the comprehensive examination of gamification as a means of modernizing libraries and strengthening their social function through interactive communication. The paper substantiates the prospects of combining gamification with digital platforms, mobile applications, and social networks. The conclusions provide recommendations for the implementation of gamified technologies in library practice, taking into account resource constraints, users' digital skills, and the needs of different target groups. The importance of an innovative approach to library operations in the digital age is emphasized, where gamification and virtual reality become effective tools for promoting reading and fostering a sustainable reading culture.

Keywords: *library services; gamification; virtual reality; social communication; digital technologies; digital transformation; innovative practices*

References

1. Downie S. & Proulx S. (2022). Investigating the role of gamification in public libraries literacy-centered youth programming. *International Journal of Play*, 11, pp. 382—404. DOI: <https://doi.org/10.1080/21594937.2022.2136637>.
2. Leenaraj B., Arayaphan W., Intawong K. & Puritat K. (2022). A gamified mobile application for first-year student orientation to promote library services. *Journal of Librarianship and Information Science*, 55 (1), pp. 137—150. DOI: <https://doi.org/10.1177/09610006211067273>.
3. Butko L. V., Vasylenko D. P. & Sarancha V. I. (2022). Sotsiokulturna diialnist biblioteki v umovakh yii tsyfrovizatsii. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia*, 1, pp. 19—26. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bdi_2022_1_.
4. Hetman A. O. (2025). Virtualna ta dopovnena realnist yak instrumenty modernizatsii biblioteknykh posluh. *Molodyi doslidnyk*, 5. Available at: <https://www.mold.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/61/56>.
5. Karakoz O. (2023). Vykorystannia virtualnoi ta dopovnenoї realnosti u biblioteknomu seredovyshchi. *Collection of Scientific Papers "ΛΟΗΟΣ"*, pp. 118—122. Available at: <https://doi.org/10.36074/logos-03.03.2023.37>
6. Kunanets N. E., Lypak H. I. & Zholna D. Yu. (2024). Virtualna realnist u bibliotekakh: analiz mozhlyvostei ta vyklykiv. *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii kultury*, 65, pp. 83—95.
7. Maranchak M. & Maranchak N. (2023). Vykorystannia heimifikovanykh mekhanik dlia stymuliuвання UGC v internet-marketynhu bibliotek. *Ukrainskyi zhurnal z bibliotekoznavstva ta informatsiinykh nauk*, 11, pp. 21—33.
8. Rzhychytska S. A. (2023). Suchasnyi stan i perspektyvy rozvytku bibliotek zakladu vyshchoi osvity. *Visnyk Knyzhkovoї palaty*, 11, pp. 24—31.
9. Serbin O. & Yaroshenko T. (2022)/ Informatsiino-analitychni tsentry universytetiv ta bibliotek: vyklyky chasu. *Ukrainskyi informatsiinyi prostir*, 2 (10), pp. 293—312.
10. Skachenko O. O. (2019). Vykorystannia ihrovoi modeli heimifikatsii u sotsiokulturnii diialnosti bibliotek. *Biblioteknyi merkurii*, 2 (22), pp. 218—229.

Надійшла до редакції 4.06.2025

[https://doi.org/10.36273/2076-9555.2025.2\(355\).29-35](https://doi.org/10.36273/2076-9555.2025.2(355).29-35)
УДК 316.776:[070.16:077](477-651.2:470-651.1)(045)

Людмила Дем'яненко,
кандидатка філологічних наук,
старша наукова співробітниця НБУВ
demjanenkol@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-5160-2736>

Євгенія Глуцук,
молодша наукова співробітниця
Фонду Президентів України НБУВ
EvgenijaGlu@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9137-7318>

Дезінформація як засіб російсько-українського протистояння

У статті проаналізовано наукові дослідження, присвячені дезінформаційним викликам загалом і в контексті російсько-українського протистояння зокрема. Розглянуто підходи до висвітлення теми дезінформації в українських дослідженнях з урахуванням змін інформаційних загроз. Приділено увагу ролі науковців, журналістів та аналітиків у фіксації фактів, спростуванні фейків і протидії маніпулятивним наративам. Наведено окремі наукові підходи до класифікації дезінформації. Констатовано, що в науковому дискурсі зростає кількість досліджень, присвячених інформаційній війні та стратегіям протидії дезінформації. Наголошено на важливому значенні документування правди в контексті інформаційної безпеки. Зауважено про актуальність порушеної проблематики, що зумовлено потребою формування стійкої національної пам'яті та захисту інформаційного суверенітету України.

Ключові слова: дезінформація; протидія; російсько-українське протистояння; національна безпека; інформаційний суверенітет; інституції; бібліотеки

Постановка проблеми. Актуальність обраної теми зумовлена глибокими трансформаціями у сфері інформаційної безпеки, які супроводжують сучасні збройні конфлікти. Російсько-українське протистояння, що триває від 2014 р. і перейшло у фазу повномасштабного вторгнення 2022 р., супроводжується не лише бойовими діями, а й цілеспрямованою інформаційною агресією з боку РФ. Дезінформація, фейки, маніпуляції, кіберпропаганда стали невіддільними елементами сучасного гібридного протистояння, що потребує ґрунтовного наукового дослідження й осмислення.

Особливої значущості набуває вивчення способів відображення й інтерпретації дезінформаційних кампаній у науковій, публіцистичній і медійній площинах. Науковий підхід дає змогу відстежити динаміку дослідження цього явища, виявити провідні наративи, тематику, підходи й методології, які застосовують українські науковці. У цьому контексті важливо не лише фіксувати факти дезінформації, а й дослідити, як їх осмислено у фаховій літературі, наскільки активно академічна спільнота реагує на інформаційні виклики та як змінюється фокус її уваги.

Питання використання джерельної бази, а саме: офіційних документів, аналітичних звітів, результатів моніторингу медіа, контент-аналізу соціальних мереж і наукових публікацій, потребують окремої уваги. Аналіз таких матеріалів дає змогу виявити закономірності, засоби й інструменти дезінформаційної діяльності противника, що є важливим для форму-

вання ефективної державної політики у сфері інформаційної безпеки.

Мета статті полягає в систематизації наявного наукового доробку щодо проблеми дезінформації; дослідженні підходів до вивчення дезінформації як засобу російсько-українського протистояння та визначенні її ролі у висвітленні подій, формуванні національної суспільної свідомості й історичної пам'яті.

Виклад основного матеріалу дослідження. **Аналіз досліджень і публікацій.** Останніми роками темі дезінформації, особливо в контексті російсько-української війни, дослідники приділяють дедалі більше уваги. Якщо до 2014 р. проблематику розглядали переважно в межах загальних питань інформаційної безпеки, медіаосвіти чи журналістської етики, то після початку агресії РФ проти України інтерес до теми зріс у геометричній прогресії.

На основі опрацьованих досліджень і публікацій з обраної тематики, літературу до пропонованої статті було систематизовано за такими напрямками:

- дезінформація під час війни: методи, канали поширення, виявлення й боротьба з дезінформацією;
- дезінформація в інтернеті;
- вплив дезінформації на національну безпеку;
- методи боротьби міжнародних організацій з дезінформацією;
- співпраця України з міжнародними організаціями в контексті інформаційної безпеки.

Розглянемо докладніше наукові дослідження, присвячені дезінформації загалом і в контексті російсько-українського протистояння зокрема.

Дезінформація під час війни: поширення та протидія

О. Миронюк у праці "Дезінформація: як розпізнати та боротися" констатує, що розвиток технологій у сфері масової комунікації спричиняє серйозні виклики для України й світу [1]. Авторка аналізує міжнародні підходи до її регулювання та наголошує на важливій ролі журналістів і медіаграмотності громадян. Такий досвід, на наш погляд, може бути цінним і для нашої країни. У статті подано чітке визначення терміна дезінформації, зокрема авторка спирається на авторитетні джерела, як-от Кембриджський словник, документи ООН та ОБСЄ, що підвищує наукову цінність публікації.

У публікації О. Куницького "Як Україна протистоїть дезінформаційним кампаніям РФ" розглянуто основні інструменти та стратегії, які наша держава застосовує для протидії інформаційним загрозам з боку країни-агресорки [2]. Дослідник аналізує проблему трансформації кремлівської дезінформації, канали поширення, заходи з блокування проросійських ресурсів, а також роль волонтерських ініціатив у викритті фейків. Приділено увагу питанню захисту громадян від впливу російської пропаганди. Важливо, що у статті подано низку практичних рекомендацій щодо зміцнення інформаційної безпеки України в умовах гібридної війни. Автор демонструє реакцію нашої країни на інформаційну агресію, висвітлює діяльність державних і громадських інституцій, що формує практичне підґрунтя для подальшого дослідження. Водночас не завадило б провести ґрунтовніший аналіз ефективності наявних заходів, а також навести дані опитування чи статистики, що підтверджують їхню дієвість.

І. Кушнір і С. Адамчук у публікації "Протидія дезінформації: організаційно-правовий аспект" також проаналізували поняття дезінформації, але з погляду правового регулювання та її виявів як соціального явища в умовах сучасного інформаційного суспільства [3]. Автори зазначають, що поширення дезінформації зазвичай відповідає конкретній меті ініціатора, основним завданням є введення аудиторії в оману, кінцева мета може варіюватися, а дезінформація є продуктом навмисної діяльності. Визначення терміна збігається із запропонованим О. Миронюк — усі дослідники наголошують на навмисності поширення неправдивих чи викривлених відомостей з метою введення в оману. У праці І. Кушнір і С. Адамчук дефініцію подано в більш формалізованій, юри-

дично орієнтованій формі, з акцентом на правових наслідках і механізмах протидії. Автори зауважують, що важливим документом, який визначає основні напрями протидії таким загрозам, є Стратегія інформаційної безпеки, ухвалена 2021 р. Радою національної безпеки і оборони України. У висновках дослідники зазначають, що термін "дезінформація" є відносно новим у правовій науці, однак має чітко виражений негативний зміст, спрямованість і наслідки, а ефективна протидія цьому явищу залежить від низки чинників, розглянутих у праці [3].

Корисним вважаємо наукове дослідження І. Похиленко "Документування війни як інструмент протидії дезінформації та російській пропаганді: український досвід" [4]. Дослідниця зосереджує увагу на російсько-українській війні, що триває від 2014 р., а 2022-го переросла в повномасштабне вторгнення. Фахівці, правозахисники, митці, журналісти й аналітики зібрали великий обсяг матеріалів, у яких зафіксовано події, факти й особисті історії. Це не лише збереження історичної пам'яті, а й дієвий засіб протидії російській дезінформації, що намагається спотворити суть, хід і наслідки агресії. Перевагою дослідження є чіткий фокус на українському досвіді, що свідчить про практичну цінність теми, а також приклади застосування документування для інформування світової спільноти та запобігання викривленню фактів, підсилені аргументацією.

Дезінформація в інтернеті

Повномасштабне вторгнення РФ в Україну призвело до стрімкого зростання кількості дезінформації, маніпуляцій і пропаганди в інформаційному просторі. Ці явища впливають на медіасередовище та споживачів інформації.

Публікацію Н. Кутузи та Д. Тельпіса "Дезінформація як складник ІПСО в мегадискурсі: маніпулятивний аспект (на прикладі російсько-української війни періоду повномасштабного вторгнення)" присвячено дослідженню дезінформації як складника інформаційно-психологічних спеціальних операцій (ІПСО), спрямованих проти України [5]. У праці запропоновано тематичну класифікацію видів дезінформації, характерних для російсько-українського протистояння. Науковці приділили увагу ефектам дезінформації в соцмережах. Цінність дослідження полягає в тому, що науковці потрактовують дезінформацію не лише як інформаційну загрозу, а і як елемент інформаційно-психологічних операцій, що допомагає ширше зрозуміти її маніпулятивний потенціал. На відміну від попередніх праць, у яких було розглянуто переважно інституційні та

безпекові аспекти, автори акцентують на маніпулятивному вимірі дезінформації. Це дає змогу доповнити наявні дослідження новим поглядом. На нашу думку, авторська класифікація видів дезінформації РФ у війні проти України допомагає систематизувати й аналізувати методи, які ворог використовує для поширення неправдивої інформації, а також краще розуміти механізми впливу, виявляти нові загрози та розробляти ефективні контрзаходи для захисту інформаційного простору.

Наукова література, матеріали форумів і конференцій з теми дезінформації в інтернеті охоплюють теоретичні засади та практичні аспекти застосування цього інструмента. Дослідники аналізують основні канали й методи поширення фейкових повідомлень, а також роль соціальних мереж та алгоритмів онлайн-платформ у формуванні викривленого інформаційного середовища. У працях узагальнено вплив цифрових маніпуляцій на суспільство й інформаційну безпеку. Значну увагу приділено методам виявлення дезінформації та підвищення стійкості до неї користувачів. Такі напрацювання формують основу для розроблення ефективних способів протидії інформаційним загрозам.

Корисною є праця О. Кузнецової "Ознаки російської дезінформації, створеної ШІ в Інтернет-ЗМІ, соціальних мережах" [6]. Авторка наголошує на важливості обізнаності кожного громадянина України та демократичних країн із характерними ознаками російської дезінформації в інтернет-медіа. Такі знання є критично необхідними не лише через зростання ролі дезінформації у веденні інформаційної війни, що передувала та супроводжує збройну агресію, а й через її тривалий вплив на свідомість і психіку людей. На переконання дослідниці, російські інтернет-медіа та соціальні мережі становлять особливу загрозу для людей, які не набули навичок медіаграмотності. Важливо, що для протидії деструктивному впливу російської інформаційної агресії авторка аналізує попередні дослідження, у яких ідентифіковано зовнішні й приховані ознаки дезінформації, створеної, зокрема, за допомогою штучного інтелекту. У майбутньому, на наш погляд, такі напрацювання сприятимуть формуванню ефективних механізмів виявлення й нейтралізації дезінформаційних атак, а також удосконаленню інструментів інформаційної безпеки та розробленню адаптивних стратегій протидії новітнім технологічним загрозам.

В. Денисюк у публікації "Антиукраїнські історичні наративи в російськомовному YouTube-просторі як загроза національній безпеці

України" дослідив інформаційно-комунікаційні зміни останніх десятиліть, зокрема активне впровадження персональних комп'ютерів, смартфонів, а також цифрових платформ, які стали засобом комунікації та поширення ідей; описав переваги й недоліки соціальних мереж загалом і платформи YouTube зокрема в контексті поширення історичних наративів [7]. Окрім того, науковець розглядає російський офіційний історичний дискурс, його співвідношення з національними наративами країн-сусідів, особливо України, з'ясовує відмінності в підходах до формування політики історичної пам'яті у РФ і державах Європи. В. Денисюк обґрунтував потребу активного поширення в Україні власного національного історичного наративу як елементу підтримання інформаційної та національної безпеки. Окреслені у статті механізми маніпулятивного використання історії як інструменту інформаційної війни дають змогу краще зрозуміти логіку пропагандистських стратегій, що, зі свого боку, створює підґрунтя для розроблення ефективних методів ідентифікації та спростування фейкових історичних конструкцій.

Вплив дезінформації на національну безпеку

Опрацьована наукова література з проблеми впливу дезінформації на національну безпеку охоплює міждисциплінарні дослідження. Науковці розглядають механізми інформаційних атак, спрямованих на дестабілізацію суспільно-політичної ситуації, підрив довіри до державних інституцій і формування ворожих наративів. Значну увагу приділено аналізу загроз, які створює дезінформація в умовах гібридної війни, та розробленню стратегій протидії.

Актуальною, на наш погляд, є праця Н. Литвин та А. Ярош, які досліджують вплив дезінформації на національну безпеку України в умовах воєнного стану й аналізують сучасні методи боротьби з цим явищем [8]. Автори переконані, що введення воєнного стану й активні бойові дії спричинили серйозну загрозу в інформаційному просторі, підсилену масштабною пропагандистською кампанією РФ. Дослідники відводять медіа головну роль у формуванні громадської думки, наголошуючи, що вони можуть як протидіяти дезінформації, так і сприяти її поширенню. Вважаємо, що публікація відповідає викликам сьогодення та має прикладний характер, адже містить пропозиції щодо вдосконалення нормативної бази та підвищення стійкості громадян до маніпуляцій.

У статті В. Сірко "Дезінформація під час російсько-української війни" розглянуто поняття дезінформації як інструменту впливу на суспіль-

ство, проаналізовано її наслідки та методи поширення [9]. Дослідниця констатує, що РФ активно використовує сотні фейкових акаунтів і десятки фіктивних медіа для деструктивного інформаційного впливу. Тиск може бути настільки масштабним, що здатний змінювати громадські настрої не лише в Україні, а й у країнах Європи та США. Якщо порівняти праці В. Сірко та І. Кушнір і С. Адамчук щодо визначення терміна дезінформації, то спільною рисою є те, що науковці потрактовують це явище як цілеспрямоване, свідоме поширення неправдивої чи викривленої інформації з метою впливу на громадську думку чи поведінку. В обох працях також наголошено саме на навмисності дезінформації. Водночас В. Сірко зосереджує увагу на контексті російсько-української війни, зокрема використанні фейків як елементу гібридної агресії, а І. Кушнір і С. Адамчук — на організаційно-правових аспектах протидії й аналізі нормативної бази. Отже, перше визначення зорієнтовано на воєнно-політичний вимір, а друге — на правові механізми реагування.

У статті Б. Гривнака, І. Лопушинського, І. Сапіжак "Дезінформація як загроза національній безпеці України в умовах неоголошеної російсько-української війни" розглянуто теоретичні підходи до трактування поняття "дезінформація", висвітлено її деструктивну роль в контексті загроз національній безпеці України, проаналізовано національні законодавчі норми, спрямовані на протидію негативним інформаційним впливам [10]. Автори визначили рівень загроз, які становить дезінформація для національної безпеки України в умовах гібридної агресії, й дійшли висновку, що у цифрову епоху це явище набуло нових масштабів. Варто зауважити, що у працях Б. Гривнака, І. Лопушинського, І. Сапіжак і В. Сірко дезінформацію визначено як цілеспрямоване поширення неправдивої інформації, наголошено на значенні стратегічного характеру дезінформаційних кампаній та їх використанні як інструменту гібридної війни РФ проти України. Водночас у першій статті докладно розкрито системний і комплексний характер дезінформації з ретельним аналізом інституційних механізмів протидії, тоді як у другій увагу сконцентровано на конкретних прикладах інформаційних атак та їхніх правових аспектах.

Дезінформація підриває підвалини демократії, спотворюючи суспільну думку, що спричиняє недовіру до інституцій, перешкоджає усвідомленому ухваленню рішень, поляризує суспільство, загрожуючи основам вільного й справедливого управління. У цьому контексті

актуальним є дослідження А. Крапа "Дезінформація як загроза демократії та державному управлінню", що містить аналіз дезінформації як загрози демократичним цінностям і системі державного управління, особливо в умовах війни в Україні [11]. Науковець зосередив увагу на впливі дезінформаційних кампаній на політичні та соціальні процеси, висвітлив способи поширення неправдивої інформації та надав оцінку ефективності наявних заходів із протидії інформаційним маніпуляціям. Цінність розвідки полягає в дослідженні конкретних механізмів впливу дезінформації на суспільно-політичну стабільність, а також пропозиціях щодо вдосконалення законодавчих і комунікаційних інструментів протидії. Важливо, що у праці окреслено стратегічні напрями посилення інформаційної безпеки в умовах гібридних загроз.

Методи боротьби міжнародних організацій з дезінформацією

У проаналізованій науковій літературі, що стосується методів боротьби з дезінформацією міжнародних організацій, висвітлено цінний досвід провідних інституцій, зокрема ООН, ЄС і НАТО. Автори багатьох праць досліджують нормативно-правові механізми, інформаційні кампанії й технологічні інструменти, спрямовані на виявлення та нейтралізацію фейкового контенту. Аналіз закордонного досвіду дає змогу визначити ефективні практики, які доцільно адаптувати до умов України для підвищення інформаційної безпеки.

О. Звоздецька розглядає підходи ЄС до осмислення й визначення складної проблеми поширення недостовірних відомостей, що спричиняє забруднення інформаційного простору. Це явище становить серйозну загрозу не лише інформаційній безпеці європейських держав, а й підриває фундаментальні норми та демократичні цінності, на яких базується легітимність інституцій і політична стабільність Європейського Союзу. Авторка наголошує, що однією з перешкод у вивченні феномену дезінформації є множинність термінів, які визначають неправдиву інформацію, зокрема "фейки", "дезінформація", "пропаганда", "маніпуляція інформацією", "інформаційний безлад", "гібридна війна". Термінологічна різноманітність свідчить про брак узгодженості й спільного бачення головними стейкхолдерами суті проблеми. Для розроблення ефективних стратегій і механізмів боротьби з дезінформацією слід забезпечити чіткість у формулюванні цілей і визначеннях [12]. Для науковців публікація є цінною тим, що пропонує систематизацію підходів ЄС і висвітлює перспек-

тиви адаптації європейського досвіду у сфері інформаційної безпеки.

О. Полегкий у статті "Протидія кремлівській дезінформації в ЄС" зазначає, що в XXI ст. інформаційна війна та гібридні загрози стали відчутним викликом для багатьох країн, особливо через агресивний реваншизм РФ. Від 2014 р. Кремль активізував операції впливу й проти України, й проти західних демократій. Загроза російської дезінформації актуальна для всієї Європи, проте окремі країни досі недооцінюють небезпеку чи толерують російську присутність. Автор робить висновок, що після років агресії РФ в Україні та втручання у вибори в Європі, уряди починають переходити від сумнівів до активних заходів протидії [13]. На нашу думку, стаття є доволі актуальною, адже систематизує досвід Європейського Союзу в протидії московській дезінформації, зокрема через створення спеціалізованих структур і координацію міждержавних зусиль. Важливим є також висвітлення співпраці ЄС із медіа та громадянським суспільством, що сприяє підвищенню інформаційної стійкості. Такий аналіз дає Україні можливість запозичити перевірені методи боротьби з дезінформацією й інтегрувати їх у власну систему інформаційної безпеки.

Співпраця України з міжнародними організаціями

У науковій літературі, присвяченій співпраці України з міжнародними організаціями у сфері інформаційної безпеки, узагальнено досвід спільних ініціатив з ЄС, НАТО, ОБСЄ та іншими інституціями, зосереджено увагу на нормативно-правових засадах взаємодії, програмах протидії дезінформації та підвищення кіберстійкості. Наприклад, В. Дрогомирецька розглядає питання співпраці нашої держави з міжнародними організаціями у сфері забезпечення європейської безпеки в умовах гібридної війни на Донбасі. Авторка зауважує, що сучасну геополітичну боротьбу дедалі частіше здійснюють за допомогою гібридних, інформаційних і психологічних війн [14]. Дослідження дає змогу глибше зрозуміти роль міжнародних організацій у зміцненні безпеки України в умовах гібридної війни й значення співпраці у сфері інформаційної безпеки, що є особливо актуальним у сучасних умовах. У майбутньому це може сприяти виробленню цілісних стратегій інтеграції нашої країни до європейського безпекового простору.

Важливе значення в контексті порушеної проблеми має онлайн-семинар "Протидія дезінформації: європейські підходи та стандарти", що був організований спільно проектом "Європейський Союз та Рада Європи працюють разом для

підтримки свободи медіа в Україні" й Міністерством культури та інформаційної політики України та відбувся 16—17 лютого 2021 р. Українські та міжнародні експерти презентували європейські стандарти й приклади боротьби з дезінформацією у традиційних і нових медіа, наголошуючи на потребі формування комплексного підходу до протидії дезінформації в Україні з урахуванням стандартів Ради Європи та досвіду ЄС. Учасники зустрічі зазначали, що комплексне розуміння інформаційного простору є ключем до створення безпечного середовища, яке захищає свободу вираження поглядів [15]. Такі семінари дають змогу обмінюватися досвідом між Україною та європейськими партнерами у сфері протидії дезінформації, формують розуміння сучасних стандартів і практик, які можуть бути адаптовані до українських реалій.

Висновки. Опрацьовані під час дослідження джерела свідчать, що дезінформація є однією з головних загроз сьогодення й розглядається як свідоме поширення неправдивої чи викривленої інформації з метою маніпуляції суспільною свідомістю, підриву довіри до урядових інституцій і дестабілізації держави. Автори більшості праць наголошують, що ця загроза набуває особливої сили в умовах війни, коли інформаційний простір стає одним з основних місць протистояння. Науковці демонструють різні підходи до вивчення проблеми: одні дослідження зосереджено на правових і безпекових аспектах, інші — на соціально-психологічному впливі дезінформації й ролі медіа.

Спільним для різних підходів є визнання потреби системної протидії, що передбачає правове регулювання, освітні програми з медіаграмотності, розвиток цифрових навичок користувачів і співпрацю з онлайн-платформами. Значну увагу дослідники приділяють технологічним методам виявлення фейків і прогнозуванню майбутніх інформаційних загроз. Українські науковці акцентують на безпосередньому зв'язку фейкових повідомлень із воєнним контекстом і національною безпекою.

Автори праць наголошують, що дезінформація становить серйозну загрозу не лише для України, а й для Європейського Союзу, оскільки підриває єдність, впливає на політичні процеси та створює ризики для демократичних інституцій. Це свідчить про глобальний характер проблеми, подолання якої потребує колективних зусиль.

У результаті проведеного дослідження доведено, що нині дезінформація є одним із головних інструментів гібридної агресії РФ проти України, який країна-загарбниця активно вико-

ристовує впродовж усього періоду протистояння. Ці виклики потребують ґрунтовнішого аналізу, що дасть змогу не лише зрозуміти динаміку формування дезінформаційних вкидів, а й виявити механізми їх нейтралізації в інформаційному просторі.

Узагальнюючи зазначимо, що ефективна протидія дезінформації має поєднувати внутрішні національні заходи з міжнародним досвідом, що допоможе формувати стійку інформаційну політику. Вона повинна базуватися на поєднанні правових, інституційних, технологічних і про-світницьких інструментів, здатних забезпечити

захист суспільства від маніпуляцій і сприяти зміцненню державної стабільності.

Перспективи подальших досліджень охоплюють кілька основних напрямів: 1) розвиток методів виявлення та прогнозування інформаційних загроз; 2) вивчення психологічного впливу дезінформації на різні соціальні групи, зокрема в умовах тривалих конфліктів; 3) міждисциплінарні розвідки, що поєднують правовий, безпековий, комунікаційний і технологічний підходи; 4) розроблення ефективних стратегій міжнародної співпраці й універсальних стандартів інформаційної безпеки.

Список бібліографічних посилань

1. Миронюк О. Дезінформація: як розпізнати та боротися. 24.11.2023. *Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича*. URL: <https://law.chnu.edu.ua/dezinformatsiia-yak-rozpiznaty-ta-borotysia/> (дата звернення: 21.05.2025).
2. Куницький О. Як Україна протистоїть дезінформаційним кампаніям РФ. 14.05.2024. *Deutsche Welle*. URL: <https://www.dw.com/uk/ak-ukraina-protistoit-dezinformacijnim-kampaniam-rf2-a-69041027/a-69041027> (дата звернення: 21.05.2025).
3. Кушнір І. П., Адамчук С. В. Протидія дезінформації: організаційно-правовий аспект. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 1. С. 470—474. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.78>.
4. Похиленко І. С. Документування війни як інструмент протидії дезінформації та російській пропаганді: український досвід. *Зовнішнє інформаційне маніпулювання та втручання в умовах сучасних конфліктів* : матеріали інтернет-конференції. Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк. 2025. С. 157—161.
5. Кутуза Н. В., Тельпіс Д. М. Дезінформація як складник ІПСО в мегадискурсі: маніпулятивний аспект (на прикладі російсько-української війни періоду повномасштабного вторгнення). *Записки з українського мовознавства*. 2023. Вип. 30. С. 282—292. DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2023.30.283887>.
6. Кузнецова О. Ознаки російської дезінформації, створеної ШІ в Інтернет-ЗМІ, соціальних мережах. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. Серія: *Журналістика*. 2024. № 1 (7). С. 79—89. DOI: <https://doi.org/10.23939/sjs2024.01.079>.
7. Денисюк В. І. Антиукраїнські історичні наративи в російськомовному YouTube-просторі як загроза національній безпеці України. *Acta Securitatae Volynienses*. 2023. № 1. С. 12—20. DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-9385/2023-1-2>.
8. Литвин Н. А., Ярош А. О. Вплив дезінформації на національну безпеку України в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 288—290. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-2/69>.
9. Сірко В. С. Дезінформація під час російсько-української війни. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. Ч. 3. С. 235—237. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.4.3.39>.
10. Гривнак Б., Лопушинський І., Сапіжак І. Дезінформація як загроза національній безпеці України в умовах неоголошеної російсько-української війни. *Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти*. Серія: *Екологія. Публічне управління та адміністрування*. 2024. Вип. 1. С. 53—63. DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-5681-2024-1.07>.
11. Крап А. Дезінформація як загроза демократії та державному управлінню. *Український політико-правовий дискурс*. *Політологія*. 2025. 15 с. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15108404>.
12. Звоздецька О. Дезінформація як загроза національній безпеці Європейського Союзу: проблеми та підходи. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2021. Т. 43. С. 30—39. DOI: <https://doi.org/10.31861/mhpi2021.43.30-39>.
13. Полегкий О. Протидія кремлівській дезінформації в ЄС. *Центр публічної дипломатії*. URL: <http://publicdiplomacy.org.ua/?p=969> (дата звернення: 04.06.2025).
14. Дрогомирецька В. К. Співробітництво України з міжнародними організаціями у формуванні Європейської безпеки в умовах "гібридної війни" на Сході України. *Прикарпатський вісник НТШ*. *Думка*. 2018. № 5. С. 195—200.
15. Протидія дезінформації: європейські підходи та стандарти. 24.02.2021. *Офіс Ради Європи в Україні*. URL: https://www.coe.int/uk/web/kyiv/the-council-of-europe-project-strengthening-freedom-of-media-access-to-information-and-reinforcing-public-broadcasting-system-in-ukraine-uk/-/asset_publisher/ujPuxOuITf78/content/responding-to-disinformation-european-practices-and-standards (дата звернення: 28.05.2025).

Liudmyla Demianenko,
PhD of Philology, Senior Researcher,
VNLU

Eugenia Glushchuk,
Junior Researcher, Foundation of the Presidents
of Ukraine, VNLU

Disinformation as a means of Russian-Ukrainian confrontation

The article reviews key scholarship on disinformation in general and within the Russian-Ukrainian confrontation, emphasizing its role in hybrid warfare. It highlights the contributions of scholars, journalists, and analysts in documenting facts and countering Russian manipulative narratives. The text underscores the importance of truth documentation for information security and historical memory. It also stresses the interdisciplinary nature of research, which combines history, political science, journalism, security studies, and sociology. Acknowledging the impossibility of covering all existing works, the author calls for further historiographical studies on how approaches to disinformation evolve during different stages of the war. Such research is viewed as essential for shaping effective strategies of information resistance.

Keywords: *disinformation; counteraction; Russian-Ukrainian confrontation; national security; information sovereignty; institutions; libraries*

References

1. Myroniuk O. (2023). Dezinformatsiia: yak rozpiznaty ta borotysia. *Chernivetskyi natsionalnyi universytet im. Yu. Fedkovycha*. Available at: <https://law.chnu.edu.ua/dezinformatsiia-yak-rozpiznaty-ta-borotysia/>.
2. Kynytskyi O. (2024). Yak Ukraina protystoit dezinformatsiinym kampaniiam RF. *Deutsche Welle*. Available at: <https://www.dw.com/uk/ak-ukraina-protystoit-dezinformacijnim-kampaniam-rf2-a-69041027/a-69041027>.
3. Kushnir I. P. & Adamchuk S. V. (2025). Protydiia dezinformatsii: orhanizatsiino-pravovyi aspekt. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*, 1, pp. 470—474. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.78>.
4. Pokhylenko I. S. (2025). Dokumentuvannia viiny yak instrument protydii dezinformatsii ta rosiiskii propahandi: ukrainskyi dosvid. *Zovnishnie informatsiine manipuliuvannia ta vtruchannia v umovakh suchasnykh konfliktiv*: materily internet-konferentsii. Volynskyi natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky. Lutsk, pp. 157—161.
5. Kutuza N. V. & Telpis D. M. (2023). Dezinformatsiia yak skladnyk IPSO v mehadyskursi: manipulyativnyi aspekt (na prykladi rosiisko-ukrainskoi viiny periodu povnomasshtabnoho vtorhnennia). *Zapysky z ukrainskoho movoznavstva*, 30, pp. 282—292. DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2023.30.283887>.
6. Kuznetsova O. (2024). Oznaky rosiiskoi dezinformatsii, stvorenoi ShI v Internet-ZMI, sotsialnykh merezhakh. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politehnika". Seriya: Zhurnalistyka*, 1 (7), pp. 79—89. DOI: <https://doi.org/10.23939/sjs2024.01.079>.
7. Denysiuk V. I. (2023). Antyukrainski istorychni naratyvy v rosiiskomovnomu YouTube-prostori yak zahroza natsionalnii bezpetsi Ukrainy. *Acta Securitatae Volyniensis*, 1, pp. 12—20. DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-9385/2023-1-2>.
8. Lytvyn N. A. & Yarosh A. O. (2024). Vplyv dezinformatsii na natsionalnu bezpeku Ukrainy v umovakh voiennoho stanu. *Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal*, 2, pp. 288—290.
9. Sirko V. S. (2022). Dezinformatsiia pid chas rosiisko-ukrainskoi viiny. *Pivdenoukrainskyi pravnychi chasopys*, 4 (3), pp. 235—237. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.4.3.39>.
10. Hryvna B., Lopushynskyi I. & Sapizhak I. (2024). Dezinformatsiia yak zahroza natsionalnii bezpetsi Ukrainy v umovakh neoholosheno rosiisko-ukrainskoi viiny. *Naukovyi visnyk Vinnytskoi akademii bezpererвної osvity. Seriya: Ekolohiia. Publichne upravlinnia ta administruvannia*, 1, pp. 53—63. DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-5681-2024-1.07>.
11. Krap A. (2025). Dezinformatsiia yak zahroza demokratii ta derzhavnomu upravlinniu. *Ukrainskyi polityko-pravovyi dyskurs. Politolohiia*, 15. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15108404>.
12. Zvozdetska O. (2021). Dezinformatsiia yak zahroza natsionalnii bezpetsi Yevropeiskoho Soiuzu: problemy ta pidkhody. *Istoryko-politychni problemy suchasnoho svitu*, 43, pp. 30—39. DOI: <https://doi.org/10.31861/mhpi2021.43.30-39>.
13. Polehkyi O. (n. d.). Protydiia kremlivskii dezinformatsii v YeS. *Tsentr publichnoi dyplomatii*. Available at: <http://publicdiplomacy.org.ua/?p=969>.
14. Drohomiretska V. K. (2018). Spivrobotnytstvo Ukrainy z mizhnarodnymy orhanizatsiiamy u formuvanni Yevropeiskoi bezpeky v umovakh "hibrydnoi viiny" na Skhodi Ukrainy. *Prikarpatiskij visnyk NTSsh. Dumka*, 5, pp. 195—200.
15. Protydiia dezinformatsii: yevropeiski pidkhody ta standarty. (2021). *Ofis Rady Yevropy v Ukraini*. Available at: https://www.coe.int/uk/web/kyiv/the-council-of-europe-project-strengthening-freedom-of-media-access-to-information-and-reinforcing-public-broadcasting-system-in-ukraine-uk/-/asset_publisher/ujPuxOuITf78/content/responding-to-disinformation-european-practices-and-standards.

Надійшла до редакції 9.09.2025

[https://doi.org/10.36273/2076-9555.2026.2\(355\).36-42](https://doi.org/10.36273/2076-9555.2026.2(355).36-42)
УДК: 090.1:929.7(37)(045)

Микола Олійник,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри медійних технологій,
інформаційної та книжкової справи
Інституту поліграфії та медійних технологій
НУ "Львівська політехніка"
kolja4791@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-1103-9707>

Олександр Федоров,
аспірант кафедри медійних технологій,
інформаційної та книжкової справи
Інституту поліграфії та медійних технологій
НУ "Львівська політехніка"
ofedorov@tez.com.ua
<https://orcid.org/0009-0008-5030-8114>

Бібліофіліство та культура читання в середовищі римського нобілітету (на прикладі Лукулла та Цицерона)

У статті окреслено книжкові вподобання відомих політичних діячів Стародавнього Риму, зокрема Луція Ліцинія Лукулла та Марка Туллія Цицерона. Проаналізовано умови й причини розвитку бібліофіліства в середовищі аристократії Вічного Міста.

З'ясовано передумови появи приватних бібліотек у заможних римлян. Ґрунтовно проаналізовано особливості бібліофіліства Лукулла, постать якого й дотепер надто міфологізована. Констатовано, що бібліофіліство давньоримської знаті не завжди було пов'язано з модою чи колекціонуванням. Зокрема, любов зазначених персоналій до книг пояснюється інтелектуальним задоволенням, яке надавала грецька література, а також науковою роботою, що потребувала ґрунтовного студіювання філософських, літературних та інших творів. Насамперед це стосується Цицерона, який був найпліднішим класичним автором. Розглянуто причини появи книг грецькою мовою в Римі та особливості практичного використання приватних книгозбірень.

Підсумовано, що в республіканський період колекціонування книг тісно перепліталось з покровительством науки й мистецтву та стало символом престижу й багатства, тогочасним модним віянням. Зауважено, що з розвоєм римської літератури та науки приватна бібліотека стає обов'язковою для вченого чи письменника на протизагу колекціонерам-бібліофілам, для яких книжкове зібрання слугувало лише засобом хизування. Стосовно персоналій, які є предметом пропонованого дослідження, то для них читання книг стало повсякденною практикою з огляду на професійну діяльність (для Лукулла як політика, котрий контактував із грекомовним населенням еллінізованого Сходу, й для Цицерона як вченого-філософа й оратора).

Ключові слова: бібліофілі; бібліотека; книгозбірня; книги; Лукулл; Цицерон; культура читання

Постановка проблеми. Культура читання в Стародавньому Римі сформувалася як результат елліністичних впливів — через контакти з Пергамом, Афінами, Родосом, Александрією. Її, найімовірніше, запровадив Сципіон Еміліан (185—129 рр. до Р. Х.) і члени його "літературного гуртка" (Cic. De Rep. 1.9-12; Cic. Lael. 19.69). Водночас зв'язок між еллінізмом і Лукуллом не був випадковим. Захоплення цього діяча Грецією пояснюється не тогочасною модою, а особистою любов'ю до греків та їхньої культури. Завдяки працям Цицерона дізнаємося, що Лукулл був високоосвіченою особою, знався на філософії, досконало володів грецькою мовою та зібрав чудову бібліотеку, якою користувалися учені Рима й віддалених провінцій.

Вважаємо актуальним дослідження аспектів розвитку бібліофілії та культури читання пізньореспубліканської доби історії Стародавнього Риму крізь призму окремих епізодів життя Лукулла та його сучасників — знакових постатей окресленої епохи.

Аналіз досліджень і публікацій. Серед основних першоджерел дослідження насамперед слід виокремити філософський трактат Цицерона "Про межі добра та зла" (Cic. De fin. 3.2.7-3.3.10), що містить опис бібліотеки Лукулла в Тускулунумі; "Життя Лукулла" Плутарха (Plut. Luc. 42.1-2), і твір Ісидора Севільського "Етимології, або Начала у двадцяти книгах" (Isid. Etym. 6.5.1). "Етимології" Ісидор написав на початку VII ст. після Р. Х., і це найпізніша праця з наведених джерел. Вона єдина містить чіткий опис походження бібліотеки Лукулла. Отець церкви стверджує, що Лукулл здобув свою бібліотеку в *Pontica praeda*, тобто зі здобичі, взятої під час походів проти Мітрідата Євпатора. Ісидор міг дістати цю інформацію з втраченої книги вченого-енциклопедиста Марка Теренція Варрона про бібліотеки — "*De Bibliothecis*" у трьох томах, тому ці свідчення не слід ігнорувати.

Щодо історіографії проблеми, то передусім варті уваги стаття й дисертаційне дослідження К. Дікса — класичного філолога з Університету

Джорджії. Науковець дослідив особливості формування й розвитку приватних і державних бібліотек у Стародавньому Римі [3; 4].

М. Трьостер поставив під сумнів традиційний образ Лукулла як консервативного римського нобіля, провівши аналіз античних джерел [9].

Варто виокремити й біографії Лукулла, автори яких зосереджують увагу на культурологічному аспекті його життя [5; 7].

Мета статті — дослідити особливості розвитку бібліофілства та культури читання в середовищі римського нобілітету періоду Пізньої республіки на прикладах Лукулла та Цицерона; спростувати окремі міфи, наприклад, щодо сибаритства Лукулла та його байдужості до науки.

Виклад основного матеріалу дослідження.

В уяві більшості пересічних українців, які хоча б побіжно ознайомлені з історією Стародавнього світу, при згадці про Лукулла виникає постать марнотратного пещеного можновладця, який потопає в розкоші. Вислів "Лукуллові бенкети" вже давно став приказкою. Та для сучасників він був відомий як хоробрий полководець, блискучий політик, котрий, утім, залишився в тіні відоміших сучасників, зокрема Цицерона (Cass. Dio. 36.16).

Про надзвичайну популярність Луція Ліцинія Лукулла (117—56 рр. до Р. Х.) і повагу до нього як до освіченого красномовця (Cic. Brut. 222; Cic. Rhet. ad Herenn. 3.28-30; Tac. Dial. 37) та знавця літератури свідчить той факт, що Сулла присвятив йому свої "Мемуари". Молодий політик їх ретельно вичитав і надав біографічному твору композиційної стрункості (Plut. Luc. 1). Цицерон на знак поваги до товариша назвав частину своєї філософської праці "Academica" — "*Lucullus*" (Cic. Acad. 2; Plut. Luc. 42) [5, s. 18]. Маючи феноменальну пам'ять, Лукулл легко запам'ятовував різноманітні факти, що суттєво допомогло в судових справах проти обвинувача батька та під час вивчення військових трактатів перед походом в Азію (Cic. Acad. 2.1.2-3; Plut. Luc. 1) [1, s. 41; 2, s. 14—15]. Відмовившись від політичної кар'єри та громадського життя, приблизно після 60 р. до Р. Х., Лукулл віддався тій справі, до якої був прихильним ще в юнацькі роки, — філософії та літературі (Cic. Acad. 2.2.4; Plut. Luc. 1).

Лукулл здобув доволі ґрунтовну на той час освіту, досконало вивчивши грецьку мову. Її він знав настільки бездоганно, що його твір грецькою про Союзницьку війну був написаний ідеальною койне. Лукулл умисне розмістив в усій праці кілька латинізмів і мовних помилок, аби читач — найімовірніше, грек — вважав, що писав римлянин (Plut. Luc. 1; Cic. Ad Att. 1.19.10)

[5, s. 14—15, 230 przym. 30]. Він заприятелював із грецьким поетом Авлом Ліцинієм Архієм і філософом Антіохом з Аскалону (Cic. Acad. 2.2.4) [5, s. 19—21; 7, s. 104—106]. Можливо, саме вони прищепили молодому патрицію любов до книг та філософії. Потяг Лукулла до греків і всього грецького був винятковим навіть для тієї філеллінської епохи, у якій він жив. Найяскравішим свідченням цього є відбудова 63 р. до Р. Х. за кошти полководця міста Амісос (суч. Самсун), зруйнованого під час Третьої Мітрідатової війни (74—63 рр. до Р. Х.). До того ж під час його захоплення Лукулл заборонив воїнам вбивати городян. Це місто ще називали "Афінами Понту", воно було колишньою резиденцією Мітрідата Євпатора, й звідти Лукулл міг вивезти багато книг (Isid. Etym. 6.5.1). Попри закиди кількох авторів щодо пограбування та знищення Амісосу, Лукулл сповна віддячив його мешканцям, відбудувавши місто (Plut. Luc. 19, 29). Та Мітрідат, як і більшість елліністичних царів, найімовірніше, утримував свою найбільшу приватну бібліотеку у столиці [4, p. 441]. Він виявляв інтерес до грецької культури, запрошував грецьких літераторів до свого двору та писав про тлумачення снів і медицину, ймовірно, грецькою мовою (App. Mithr. 16. 112; Memn. 36; Oros. 6.4.6; Pin. HN. 23.77.149, 25.3.5-7, 25.26.62, 25.27.63, 25.29.65; Plut. Pomp. 36.2; Strabo. 13.1.55; Suet. Gram. 15) [4, 441 note 3]. Дослідники припускають, що більшість книг для своєї книгозбірні Лукулл здобув після захоплення Амісосу — у 70 р. до Р. Х. (Strabo. 12.3.11). Він також міг знайти чимало книг серед військової здобичі з інших грецьких міст Малої Азії, розташованих на території держави Мітрідата. Захоплюючи бібліотеки, Лукулл наслідував приклад римських полководців. Серед них — Луцій Емілій Павел, який заволодів книжковим зібранням царя Персея Македонського, та колишній воєначальник Лукулла Луцій Корнелій Сулла, який вивіз до Риму так звану бібліотеку Арістотеля з Афін (Plut. Aem. Paul. 28.6; Isid. Etym. 6.5.1; Strabo. 13.1.54; Plut. Sull. 26.1-3). Прикметно, що Плутарх, докладно описуючи кампанії Лукулла та виявляючи зацікавлення бібліотеками, захопленими римськими полководцями (Plut. Ant. 58.9; Plut. Pomp. 4.1), не фіксує інформацію так, як це робить Ісидор, тобто про книги як про військову здобич. У "Порівняльних життєписах" Плутарх зазначає лише про те, що Лукулл "...зібрав багато чудових книг" (Plut. Luc. 42.1). Його наступне твердження звучить так, що користь від читання книг із бібліотеки Лукулла була благороднішою, аніж способи її придбання. Тобто, перефразовуючи Плутарха згідно з прин-

ципами Н. Макіавеллі, можна сказати, що "мета виправдовує засоби". Це також може свідчити, що Плутарх міг знайти у своєму джерелі вказівку на розбіжності щодо придбання бібліотеки [4, р. 442].

Змальовуючи портрет Лукулла як інтелектуала, Плутарх наголошує на гуманітарній освіті давньоримського діяча: вільне володіння грецькою, любов до літератури та філософії (Plut. Luc. 1.3-5). Аналізуючи античні джерела, американський науковець К. Дікс стверджує: "...велика кількість книг у бібліотеці Лукулла доводить той факт, що він був колекціонером-бібліофілом протягом усього свого життя" [4, р. 442].

Фіелеллізм Лукулла, як твердить А. Ківні, мав два аспекти — психологічний та емоційний. Під першим розумілося інтелектуальне задоволення від грецької літератури та мистецтва, другий впливав із втіхи перебувати, за образом висловом британського історика, "...серед греків з плоті та крові" (Plut. Luc. 42.1-2) [5, s. 191]. М. Трьостер потрактовує захопленість Лукулла Грецією в тому контексті, що "грецькість" начебто мала допомагати римському державному діячу, незважаючи на її асоціацію не лише з культурою, а й із розкішшю в римській свідомості. Вона пов'язана з уявленнями про пишноту та багатство елліністичних монархів і, можливо, була методом самореклами, але не для римського середовища, а радше для еллінізованого населення Малої Азії. Самореклама полягала в акценті на освіченості й багатогранності його особистості. Отже, хоча Плутарх і зображує Лукулла як справжнього та чесного шанувальника еллінізму, німецький історик застерігає від цього спрощеного погляду, вважаючи фіелеллізм політика радше стандартним, аристократичним методом самосприйняття, а також потенційно корисною стратегією його поведінки на Сході — під час проконсульства в Кілікії та воєн у Малій Азії [9, р. 42—44].

Здобувши величезні статки під час військових походів проти Мітрідата Євпатора (понад 100 млн сестерціїв), Лукулл не лише облаштував власні бібліотеки грецькою скульптурою та витворами мистецтва (Plut. Luc. 37, 39.2; Plin. HN. 34.36, 34.93, 35.126, 35.155-156), а й вкладав кошти у будівництво та купівлю вілл (наприклад, придбав у Гая Марія колишню віллу Корнелії — матері братів Гракхів за 10 млн сестерціїв. — *Авт.*), розвиток аквакультури й птахівництва (Plut. Luc. 39; Varro. RR. 3.4.3, 3.5.8), гастрономії, садівництва [5, s. 158, 161—164]. У літературі побутує хибне твердження про завезення Лукуллом до Італії вишні (*Prunus cerasus L.*). Насправді це міг бути сорт подібної до черешні солодкої ягоди, що його вивели грецькі селекціонери з

малоазійського Керасу — сучасного турецького Гіресуну, невідомий римлянам (Plin. HN. 15.30.102). Лукулл також колекціонував твори мистецтва, частина яких була трофеями з походів проти Мітрідата й Тиграна II (Plut. Luc. 39) [2, s. 169]. Сучасні дослідники наголошують, що твердження про розкіш Лукулла не слід сприймати буквально, вона не була такою банальною, як це описують античні джерела, наприклад у трактуванні Гнея Помпея [9, р. 60—63, 87—92]. Навіть сучасна археологія доводить той факт, що гігантські розміри вілл Лукулла є історичним міфом, а ті з них, які йому приписували, збудовано або не ним (наприклад, ще в другій пол. II ст. до Р. Х., як вілла Корнелії — див. вище), або вже після смерті давньоримського політика.

Найдокладніше про бібліофіліство Лукулла повідомляють два античні автори — Плутарх і Цицерон. Плутарх зазначає: "Варто згадати і про інше його захоплення (після кулінарії. — *Авт.*) — книгами. Він зібрав безліч чудових рукописів і в користуванні ними проявив ще більше благородної щедрості, ніж при самому їх придбанні..." (Plut. Luc. 42.1). Цицерон також зауважує про потяг Лукулла до читання: "Велике задоволення він отримував від читання книг, про які дізнався" (Cic. Acad. 2.2.4). Прикметно, що культура читання в Стародавньому Римі сформувалася внаслідок елліністичних впливів — через контакти з Пергамом, Афінами, Родосом, Александрією. Її, найімовірніше, запровадив Сципіон Еміліан (185—129 рр. до Р. Х.) і члени його "літературного гуртка" (Cic. De Rep. 1.9-12; Cic. Lael. 19.69). Але зв'язок між еллінізмом і Лукуллом не був випадковим, захоплення політика Грецією пояснюється не тогочасною модою, а особистою любов'ю до греків та їхньої культури.

Бібліотеки Лукулла описують Цицерон, Плутарх та Ісидор Севільський (Cic. De fin. 3.2.7-3.3.10; Plut. Luc. 42.1-2; Isid. Etym. 6.5.1). Найімовірніше, більшість книг була філософської тематики. Цицеронова характеристика зібрання Лукулла, розміщеного у віллі його сина — Марка Ліцинія Лукулла в Тускулунумі (найімовірніше, успадкованої від батька. — *Авт.*), є першим чітким описом вмісту книгозбірні представника римського нобілітету: "Коли я туди прийшов, то несподівано зустрів у бібліотеці Марка Катона, який сидів, обклавшись безліччю книг філософів-стоїків. Адже, як тобі відомо, у нього була така невситима пристрасть до читання, що він, не побоюючись навіть порожніх закидів натовпу, читав у самій курії в очікуванні початку засідань, не завдаючи жодної шкоди своїй державній діяльності. І вже тим більше тепер, ставши

цілком вільним, він буквально купався у великій кількості книг" (Cic. De fin. 3.2.7). З цього опису можна зробити висновок, що бібліотека була достатньо просторою для того, щоб у ній могли перебувати щонайменше двоє людей. Це контрастує з єдиною відомою римською приватною книгозбірнею, що збереглася з часів античності, а саме з кімнатою, ідентифікованою як бібліотека у Віллі Папірусів у Геркуланумі. Остання була невеличкою, заповненою книжковими шафами, і дослідники зазвичай розглядають її лише як книгосховище, звідки брали книги для читання в іншому місці вілли.

Плутарх, описавши бібліотеку Лукулла, зауважує про його прихильність до доктрин Старої Академії та дружбу з її представником, Антіохом з Аскалону (Plut. Luc. 42.2—4). Античний автор стверджує, що Лукулл з'являється як персонаж у філософській праці Цицерона під назвою "Лукулл", яка була другою книгою у першому виданні "Academica" (Cic. Acad. 2) (див. вище). Цицерон починає цю працю словами: "Луцій Лукулл, людина благородна, надзвичайно обдарована й талановита, з великим натхненням присвятив себе чудовим наукам" (лат.: "*magnum ingenium L. Luculli magnumque optimarum artium studium, tum omnis liberalis et digna homine nobili ab eo percepta doctrina*". Cic. Acad. 2.1.1). Описуючи теоретичне опанування мистецтва війни на шляху до Малої Азії (Cic. Acad. 2.1.2), Цицерон натякає, що Лукулл вже мав значну добірку книг. Це могли бути твори дидактиків-стратегів, грецьких поліоркетиків і тактиків [1, с. 42]. В "Академіці" філософ зазначає, що біля Лукулла під час його військових походів завжди перебував Антіох з Аскалону, який міг прищепити давньоримському діячеві любов до філософії. Антіох також був порадником Лукулла й рекомендував йому для читання твори грецьких авторів (Cic. Acad. 2.2.4). Також Цицерон згадує про диспути між Лукуллом, Антіохом та іншими мислителями під час місії до Александрії у 87—86 рр. до Р. Х. (Cic. Acad. 2.4.11-12). Присутність грецьких інтелектуалів при давньоримських воєначальниках пояснюється не лише бажанням останніх відіграти роль покровителів еллінського мистецтва та культури. Вчені-філософи, історики й літератори були свого роду радниками полководців і посадових осіб, які перебували на території елліністичного Сходу [4, 443 note 10]. Згадаймо наставника й товариша Сципіона Еміліана — історика, військового та політичного діяча Полібія (Diod. 31.26.5; Polyb. 32.9-10; Vell. Pat. 1.13). Останній супроводжував Сципіона під час походів проти Карфагену (Polyb. 39.3, 39.5-6,

39.7) і Нуманції (Cic. De fam. 5.12.2; Polyb. 35), а також відповідав за політичну реорганізацію грецьких полісів, які здобули автономію у складі Римської держави (Polyb. 37.3, 38.6.7, 39.16.2-6; Paus. 8.9.1, 8.37.2, 8.44.5, 8.48.8).

Повертаючись до бібліотеки Лукулла, інформацію про її наповнення можемо знайти також в одному з творів Цицерона, а саме у "*De finibus*" (з лат. "Про межі добра та зла". — Авт. Див. вище). Цицерон розміщує діалог між собою та Марком Катомом у *bibliotheca pueri Luculli*, бібліотеці сина Лукулла, на віллі в Тускулумі (Cic. De fin. 3.2.7-3.3.10). Цицерон написав "*De finibus*" у 45 р. до Р. Х., а датою його розмови з Катомом є 52 р. до Р. Х. (Cic. De fin. 4.4.1). Луцій Лукулл помер у 56 р. до Р. Х. Оскільки *puer Lucullus* успадкував маєтки батька, можна припустити, що згадана Цицероном Тускулумська вілла та бібліотека в ній були частиною спадку. Філософ зазначає, що зустрів Катона в бібліотеці в оточенні *multi libri Stoicorum*, тоді як сам прийшов, аби попросити в сина Лукулла "Замітки" до творів Арістотеля (Cic. De fin. 3.2.7, 3.3.10) [4, p. 444 note 13].

Наявність стоїчних і перипатетичних текстів свідчить про те, що бібліотека Лукулла була спеціалізованою колекцією філософських творів. Вона відповідала б портрету філософських інтересів Лукулла у працях Цицерона та Плутарха. У розмові з Катомом Цицерон висловлює стурбованість освітою сина Лукулла. Філософ вважає за потрібне ознайомити Луція із вмістом бібліотеки в маєтку ("усім цим книжковим багатством"), адже "ці книги мали давати йому більше задоволення, аніж інше оздоблення вілли" (Cic. Fin. 3.2.8). Цей факт може свідчити про байдужість давньоримської молоді до культури читання, але не означає, що геть усі юнаки-квірити не читали книг. Для здобуття освіти вони повинні були вивчати твори філософів і риторів, а для проходження військової служби потрібен був не лише вишкіл, а й студювання фахової літератури з військового мистецтва та спеціальних навчальних посібників [1, с. 42].

Плутарх стверджує, що бібліотекою могли користуватися всі охочі (Plut. Luc. 42.1). Лукулл, очевидно, не хотів, щоб книги з його зібрання були музейними експонатами чи засобами для хизування. Однак не потрібно сприймати слова Плутарха буквально, оскільки зазначена бібліотека не була державною власністю й не зберігалася в Римі, а містилася у приватній віллі приблизно за 24 км від міста [4, p. 454]. Найімовірніше, бібліотеки були розміщені не лише в одній віллі в Тускулумі, а й в інших п'яти

маєтках Лукулла. Судячи з опису Цицерона, можна припустити, що книгозбірня, яка містила чи не найбільше творів грецькою мовою, розташовувалася саме в Тускулумі (Cic. De fin. 3.2.9). Це припускає й К. Дікс, стверджуючи, що Лукулл розмістив більшу частину чи навіть усю найціннішу книжкову колекцію у своїй розкішній віллі в цьому містечку [4, р. 454]. Цицерон, наприклад, зберігав власні книги не на одній віллі, а у бібліотеках численних маєтків [3, р. 108—110; 4, р. 454 note 43; 5, s. 157—163]. Приміщення книгозбірні було розташовано поблизу перистильних двориків із колонадою та скульптурами, адже сусідство з перистилем давало додаткове світло для зручності читання (Plut. Luc. 42).

Цицерон, Катон та, ймовірно, інші близькі знайомі Лукулла могли заходити до вілли й користуватися книгами за потреби (Varro. Rust. 3.2.17). Це одне з перших свідчень про взаємне користування бібліотеками та обмін книгами серед знаті, яка стала поширеною в період Пізньої республіки і, зрештою, запровадила створення публічних бібліотек імператорського Риму.

Щодо інших відвідувачів Лукуллових бібліотек, то це могли бути грецькі літератори та вчені, які проживали в Італії та користувалися протекцією представників римського нобілітету [7, s. 103—104]. Ті, хто були знайомі з Лукуллом, могли отримати доступ до його бібліотеки. Він радо приймав і чиновників з материкової Греції, які у справах прибували до Рима, та не лише надавав їм доступ до книг, а й допомагав відповідно до їхніх потреб (Plut. Luc. 42) [4, р. 455—456 note 45].

Два діалоги, які Цицерон веде на тускулльській віллі Лукулла, виразно ілюструють, що римські аристократи, котрі цікавилися літературою, могли користуватися бібліотеками один одного. Зокрема, у втраченому Цицероновому творі "Гортензій" або "Про філософію", який дійшов до нас лише в невеличких фрагментах, Лукулл був однією з дійових осіб — разом із Гортензієм, Катуллом і Цицероном. Один із персонажів цього діалогу попросив "список трагедій", ймовірно, тих, що є в бібліотеці Лукулла, "...щоб я міг позичити ті, яких мені випадково не вистачає" [4, р. 457]. У праці "De finibus" (Cic. De fin. 3.2.7-3.3,10), події в якій відбуваються після смерті Лукулла, Цицерон зауважує, що мав звичку відвідувати *bibliotheca pueri Luculli*, тобто бібліотеку сина Лукулла, і позичати книги, які він, очевидно, забирав додому на власну тускуланську віллу, щоб читати на дозвіллі (див. вище). Хоч, й діалоги Цицерона цілком можуть бути повністю вигаданими, безперечно, така

практика набула поширення в середовищі освіченого нобілітету. Листи Цицерона свідчать про те, що він часто поповнював фонди власної книгозбірні, позичаючи книги з інших бібліотек: переважно в Аттіка, а також у свого брата Квінта та друзів (Cic. Ad Att. 2.3.4, 2.4.1, 2.20.6, 2.22.7, 4.10.1, 6.3.10, 8.11.2, 13.32.2, 12.6.2, 13.8, 13.4.3, 13.39.2; 13.48.2, 16.11.4, 16.4.4; Cic. Ad fam. 7.20.3). Цицерон зазначає, що він заплатить за книгу, надіслану йому Аттіком, а також скопіює позичену ним працю й невдовзі її поверне (Cic. Ad Att. 2.20.6, 2.22.7). В іншому місці листування Цицерон зауважує, що Аттік вже зробив копію для Цицерона (Cic. Ad Att. 2.4.1). Персонаж у діалозі "Гортензій", який просить позичити книги з трагедіями, яких ще не мав, можливо, також мав намір скопіювати їх для особистої колекції. Позичаючи та копіюючи, Цицерон іноді додавав книги до власної бібліотеки. Але оскільки в багатьох, а то й, можливо, в більшості випадків філософ позичав книги, щоб зібрати матеріал для написання запланованих літературних творів, він, найімовірніше, читав книгу, робив потрібні виписки, а потім повертав її [4, р. 458]. Часті позичання книг Цицероном у друзів можна пояснити його плідною працею на науковій ниві — і це стосується не лише філософії та риторики, а й географії та політології [4, р. 458 note 53]. Часте відвідування Цицероном книгозбірень Аттіка та Лукулла також пов'язано з тим, що останні були заможнішими від свого товариша й мали багатші книжкові колекції (принаймні в деяких галузях) [4, р. 459 note 53].

Цілком ймовірно, що більшість римських аристократів зберігала бібліотеки в замських резиденціях, оскільки джерела майже не містять свідчень про книжкові зібрання в міських будинках. Це узгоджується з концепцією *otium cum dignitate*, висловленою Цицероном, згідно з якою шляхетна людина повинна проводити вільний час в інтелектуальних заняттях. Спокійна, затишна атмосфера замських вілл сприяла розумовій праці — на відміну від перебування в римському домі. Гамір і метушня столиці відривали від саморозвитку та зосередження на науково-літературній діяльності. Те, що Лукулл палко дотримувався цієї практики, підтверджує й Плутарх: "Його бібліотеки були відкриті для всіх, а книгозборища та портики, що їх оточували, були доступні грекам, які постійно тулилися туди, як до обителі Муз... Сам Лукулл також часто проводив там свій вільний час із любителями вченості" (Plut. Luc. 42.1-2). Вілла Лукулла в Тускулі була місцем зустрічей освічених аристократів, як-от Цицерон і Катон Молодший, а бібліотека Лу-

кулла, багата на твори стоїчної філософської школи, приваблювала відвідувачів не лише архітектурою. Ф. Песандо стверджує, що вона стала нагадувати Александрійський музейон і майже набула рис цієї установи, перетворившись на своєрідний інтелектуальний центр республіканського Риму I ст. до Р. Х. [8, р. 54].

Проте окремі науковці більш стримані щодо поширеної тези, викладеної італійським дослідником. Зустрічі представників сенатського стану в бібліотеках вілл Лукулла не були, на їхню думку, поширеним явищем, а обмін книгами та культура читання в середовищі нобілітету є зразком аристократичного підходу до книг та бібліотек у період Пізньої республіки [2, р. 14 note 27]. Найімовірніше, відвідувачами Лукуллових бібліотек були переважно його друзі та близькі знайомі, а не всі охочі, як стверджував Плутарх (Plut. Luc. 42.1-2).

Чи відрізнялася бібліотека Лукулла за багатством наповнення від бібліотек інших римських аристократів часів Пізньої республіки? Лукулл був не першим, хто сформував приватне книжкове зібрання з військових трофеїв. Ісидор назвав Емілія Павла "першим, хто привіз книги до Риму", коли той захопив бібліотеку Персея Македонського (Isid. Etym. 6.5.1; див. також: Cic. De off. 2.76; Plut. Aem. 28.10; Plin. HN. 33.56; Polyb. 18.35.5), а Лукулл мав наочний приклад Сулли, який конфіскував "бібліотеку Арістотеля" під час розграбування Афін (Plut. Sull. 26; Strabo. 13.1.54) [3, р. 4—45; 4, р. 462] (див. вище). Навіть ті представники нобілітету, які любили книги й читання та не могли очікувати на конфіскацію бібліотеки якогось елліністичного династа чи грецького філософа, сподівалися на придбання цілої книжкової колекції. Наприклад, Аттік пообіцяв Цицерону продати частину своїх книг і зробив це в 67 р. до Р. Х. (Cic. Ad Att. 1.7, 1.11.3) [4, р. 463]. Філософ навіть зізнався своєму товаришу, що робив заощадження тільки заради того, аби придбати в нього цінні книги з Греції (Cic. Ad Att. 1.10.4) [6, р. 4—5].

Висновки. Підсумовуючи, зробимо висновки: 1) Лукулл не перебував осторонь від науки та літератури, а навпаки — був високоосвіченою та багатогранною особистістю, брав активну участь у філософських диспутах і писав наукові праці; 2) Лукулл був багатим нобілем, проте, завершивши політичну кар'єру, не зосередився на марнотратстві та сибаритстві, а став меценатом і покровителем грецької філософії в Римі. Зокрема, підтримував і забезпечував грецьких політиків та вчених, які відвідували столицю, а також мислителів і філософів-еллінів, які проживали в Італії. І пропонував не лише матеріальну, а й інтелектуальну допомогу, надаючи доступ до своїх бібліотек; 3) потяг Лукулла до еллінської культури був не лише захопленням, а мав і прагматичне підґрунтя, зважаючи на тривале перебування серед грекомовного населення Малої Азії. Репутація освіченого філелліна мала допомогти проконсулу в комунікації з місцевими елітами, усунувши мовний і культурний бар'єри; 4) бібліотеки Лукулла не були доступними для всіх охочих, як зауважують окремі дослідники, спираючись на один із пасажів Плутарха, й насправді мали обмежене коло відвідувачів із найближчих друзів Лукулла; 5) дослідження праць Цицерона, дає змогу відтворити практику обміну книгами, яка побутувала в середовищі римського нобілітету, а також способи поповнення новими примірниками книг зібрань патрициїв — Аттіка, Лукулла, Цицерона та інших заможних римлян; 6) результати дослідження листування Цицерона з друзями та рідними допомагають відтворити картину інтелектуального життя давньоримської еліти, зокрема становлення культури читання. Запозичення в греків ідеї *σχολή* — корисного проведення дозвілля з диспутами, дискусіями й читанням, контакти з грецькими інтелектуалами суттєво вплинули на культуру Стародавнього Риму та сприяли його еллінізації. Цей процес також пришвидшила поява у Вічному Місті трофейних книг із книгозбірень елліністичних монархів, що значною мірою вплинуло на розвиток бібліофілства серед римської інтелігенції.

Список бібліографічних посилань

1. Олійник М. Бібліотеки у римських офіцерів? Особливості теоретичного навчання давньоримських військових. *Вісник Книжкової палати*. 2024. № 9. С. 41—47. DOI: [https://doi.org/10.36273/2076-9555.2024.9\(338\).41-47](https://doi.org/10.36273/2076-9555.2024.9(338).41-47).
2. Bätz A. Bibliotheken im kaiserzeitlichen Rom. Wiesbaden : Harrassowitz Verlag, 2020. 114 s. URL: <http://www.jstor.org/stable/jj.2131166>.
3. Dix T. K. Private and Public Libraries At Rome in the First Century B.C.: a Preliminary Study in the History of Roman Libraries (Lucullus, Cicero, Aristotle, Sulla). A dissertation submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy (Classical Studies) : The University of Michigan, 1986. 285 p. URL: <https://hdl.handle.net/2027.42/161086>.
4. Dix T. K. The Library of Lucullus. *Ethanaeum*. 2000. Vol. LXXXVIII. Fasc. II. P. 441—464.

5. Keaveney A. *Lucullus*. Warszawa : PIW, 1998. 298 s.
6. Kleberg T. Bibliophiles in Ancient Rome. *Libri*. 1950. Vol. 1. P. 2—12. DOI: <https://doi.org/10.1515/libr.1950.1.1.2>.
7. Mrozek S. Ostatni wódz Republiki. Życie i działalność Lucjusza Licyniusza Lukullusa (II poł. I w p.n.e). Gdańsk : Marpress, 2003. 121 s.
8. Pesando F. Libri e biblioteche. Vita e costumi dei romani antichi / Collana promossa dal Museo della Civiltà Romana. Direzione scientifica: G. Pisani Sartorio, A. Liberati Silverio. Roma : Edizioni Quasar di Severino Tognon S.r.l., 1994. 95 p.
9. Tröster, M. Themes, character, and politics in Plutarch's Life of Lucullus: the construction of a Roman aristocrat. *Historia. Einzelschriften*, Heft 201. Stuttgart : Steiner, 2008. 206 p. DOI: <https://doi.org/10.25162/9783515117425>.

Mykola Oliynyk,
PhD of Historical Sciences,
Associate Professor of the Department of Media
Communications, Information and Book Affairs
Institute of Media Technologies and Printing
of Lviv Polytechnic National University

Oleksandr Fedorov,
Postgraduate Student of the Department of Media
Communications, Information and Book Affairs
Institute of Media Technologies and Printing
of Lviv Polytechnic National University

Bibliophilism among the Roman nobility (using the example of Lucullus and Cicero)

The article outlines the book preferences of a number of famous political figures of Ancient Rome, in particular Lucius Licinius Lucullus and Marcus Tullius Cicero. The reasons for the emergence of bibliophilism among the aristocracy of the Eternal City are analyzed.

The focus is on the emergence of private libraries among wealthy Romans and its reasons. The bibliophilism of Lucullus, whose figure is still too mythologized, is thoroughly analyzed. It is stated that the bibliophilism of the Roman nobility was not always associated with fashion or collecting. In the case of the figures outlined above, their love of books is explained by the intellectual pleasure that Greek literature gave, as well as by scientific work that required careful study of philosophical, literary and other works. This especially applies to Cicero, who was the most prolific classical author. Special attention is paid to the reasons for the appearance of books in Greek in Rome and the practical application of private book collections.

It is concluded that in the Republican period, book collecting was closely intertwined with the patronage of science and art and became a symbol of prestige and wealth, a fashionable trend of the time. Over time, with the development of Roman literature and science, a private library becomes a necessity for a scientist or writer, in contrast to the bibliophile collector, for whom the book collection served only as a means of showing off. As for the personalities who are the subject of this study, reading books was an everyday practice for them — due to their professional activities (for Lucullus, as a politician who contacted the Greek-speaking population of the Hellenized East and for Cicero, as a scientist-philosopher and orator).

Keywords: *bibliophile; library; book collection; books; Lucullus; Cicero; reading culture*

Надійшла до редакції 21.07.2025

[https://doi.org/10.36273/2076-9555.2026.2\(355\).42-50](https://doi.org/10.36273/2076-9555.2026.2(355).42-50)

УДК 016:050(477)''19''(045)

Антоніна Головацук,
наукова співробітниця
відділу науково-бібліографічної інформації НБУВ
antonina41@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-1683-788X>

Українські періодичні видання: історико-бібліографічний аспект

У статті проаналізовано бібліографічні покажчики української періодики, здійснено вибірковий огляд видань. Увагу зосереджено на державних ретроспективних бібліографічних посібниках, каталогах журналів і газет, історико-бібліографічних дослідженнях. Розглянуто бібліографічні покажчики різних галузей знань, видання регіонального характеру, української еміграційної преси, окреслено їхню тематику та змістове наповнення. Висвітлено історіографію й проблематику специфічного жанру бібліографічного посібника, здійснено історико-бібліографічне узагальнення та визначено роль і місце покажчиків часописів як важливої джерельної бази українознавчих досліджень. Визначено роль і місце бібліографічних покажчиків української періодики як важливого складника національної бібліографії України.

Ключові слова: *бібліографування; бібліографія періодики; українські часописи; каталоги газет і журналів; преса української еміграції; історико-бібліографічні дослідження*

Постановка проблеми. Періодичні видання як одне з найважливіших джерел інформації, є предметом дослідження не тільки історії, зокрема джерелознавчих студій, а й журналістики, мовознавства, соціальних наук тощо. Саме часописи якнайшвидше реагують на актуальні суспільно-політичні проблеми й доносять до читачів новини наукового, соціально-економічного та культурного життя. Оскільки періодичні видання посідають одне з головних місць у системі документних комунікацій, актуальним завданням є розкриття їхнього інформаційного потенціалу [24]. Вагому роль у цьому процесі відіграють бібліографічні покажчики періодичних видань, що містять відомості про наявні часописи у фондах бібліотек України та зарубіжжя, слугують важливою джерельною базою українознавчих досліджень, невіддільним складником національної бібліографії. Професійно укладені покажчики не лише інформують про певне періодичне видання, роки його заснування та виходу у світ, склад редколегії, а є своєрідним віддзеркаленням епохи, що актуалізує питання їх всебічного розгляду й аналізу.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженню українських періодичних видань присвячено праці відомих науковців І. Левицького, М. Лісовського, І. Калиновича, В. Ігнатієнка [8; 9], І. Кревецького та ін. У низці публікацій за темою статті порушено питання структури, методології, галузевого характеру, інформаційного наповнення та досвіду створення покажчиків української періодики. Зокрема, М. Романюк вивчав аспекти методичного забезпечення наукового опису періодики та її репертуару [18]. Покажчики періодичних видань регіонального принципу відображення документів досліджували науковці Науково-дослідного інституту пресознавства Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника Н. Сидоренко, М. Романюк, І. Павлюк, М. Галушко, О. Дроздовська, І. Мілясевич та ін. Історико-бібліографічні дослідження релігійного спрямування аналізували О. Залізнюк та І. Швець [17], Л. Дениско [5]. Внесок у розвиток бібліографічних досліджень української еміграції зробили відомі науковці та бібліографи Є. Пеленський, Л. Бачинський, О. Фединський, М. Мартинюк, Н. Кулеша та ін.

Переважає частина покажчиків українських періодичних видань, розглянутих у статті, зберігається у відділі науково-бібліографічної інформації, зарубіжної україніки, бібліотекознавства, стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ).

Мета статті — дослідити бібліографічні покажчики української періодики; визначити їх роль і місце як важливої джерельної бази українознавчих та історико-бібліографічних досліджень; висвітлити історіографію й проблематику бібліографічних покажчиків української періодики, що виходили на території України та поза її межами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перші спроби бібліографічного відображення друкованої продукції зафіксовано наприкінці XIX — на початку XX ст., коли почала розвиватися практична бібліографічна діяльність і накопичувалися бібліографічні знання. На початку 1920-х рр. видатний український бібліограф В. Ігнатієнко зазначав: "Преса (журнал, газета) є могутній чинник, що впливає на розвиток суспільства, підносячи культурний, політичний рівень мас" [8, с. 21]. Ці слова актуальні й донині, адже масив українських пресодруків є надзвичайно цінним інформаційним ресурсом бібліотек України й становить практичну користь для вітчизняної науки.

Водночас для забезпечення можливості ефективного пошуку періодичних видань науковцями, фахівцями й іншими категоріями читачів важливим завданням є створення бібліографічних посібників. На думку О. Пастушенка, "важливість створення таких бібліографічних джерел не потребує спеціального доведення, вони є органічною та незмінною часткою джерельної бази будь-яких наукових студій" [14, с. 499].

Історично склалося, що українські періодичні видання вкрай мало досліджені й в Україні, й поза її межами, повного обліку та наукового опрацювання потребує преса окремих регіонів та еміграції. У 1918 р. знаний український книгознавець, бібліограф С. Кондра наголошував: "Поперед усього треба скласти реєстр усієї української преси... зареєструвати всі часописи українською мовою або двома — російською та українською, а з часописів самою російською — тільки цілком присвячені українським справам..." [10, стп. 877—878].

Розуміння значущості бібліографії преси як одного з найпотужніших джерел інформації щодо різноманітних аспектів буття українського народу надихає нових подвижників бібліографічної діяльності на самовіддану працю. Останніми роками бібліографічні ресурси, зокрема покажчики української періодики, стрімко завойовують панівні позиції в масиві сучасної бібліографічної продукції. Особливої уваги варта бібліографія з історії таких видів періодичної преси, як газети й журнали.

Однією з перших і водночас основоположних для української бібліографії праць вважають "Галицько-руську бібліографію XIX століття" (Львів, т. 1 1988; т. 2 1895) та її продовження "Українську бібліографію Австро-Угорщини за роки 1887—1900" (Львів, 1909—1911) І. Левицького. Ці праці є справжнім досягненням і гордістю бібліографії української преси, адже в них зареєстровано друки майже за століття. Продуманою й цілеспрямованою є методика систематизації та опису матеріалів, зокрема всіх пресодруків, які виходили в зазначений період. Застосований І. Левицьким територіально-етнічний критерій визначення українських друків, принцип їх систематизації — за хронологією (а в межах часових рубрик — за алфавітом), ґрунтовно продуманий допоміжний апарат стали класичним взірцем для наслідування наступними поколіннями бібліографів української преси.

Помітною подією став вихід у світ відомої праці В. Ігнатієнка "Бібліографія української преси (1816—1916 рр.)" [8]. Автор уперше узагальнив масив українських пресодруків окресленого періоду, теоретично обґрунтовуючи потребу їх цілісного відображення. Видання є найповнішим покажчиком періодики, що виходила українською мовою на території нашої країни та поза її межами, двомовної преси (російською й українською, польською й українською тощо), а також журналів і газет, які виходили іншими мовами, але за змістом пов'язані з Україною.

Слід зазначити, що укладання бібліографії періодики здійснюють бібліотеки різних рівнів, науково-дослідні інститути, заклади вищої освіти із залученням до роботи музеїв та архівних установ. Серед цих бібліографічних ресурсів виокремимо державні ретроспективні бібліографічні покажчики; каталоги газет і журналів; зведені, анотовані, друковані каталоги періодичних видань; списки; історико-бібліографічні дослідження тощо.

Зокрема, вартої уваги бібліографічний покажчик "Преса України: газети 1917—1920 рр.", виданий Інститутом історії України 1997 р. Видання містить 768 назв газет; групування алфавітне; допоміжні покажчики: топографічний, іменний для російськомовних видань, іменний для україномовних видань, покажчик Центральної наукової бібліотеки Академії наук УРСР "Каталог дореволюційних газет, що видавалися на Україні (1822—1916)" (Київ, 1971), що подає відомості про дореволюційну періодику.

Упродовж 1956—1988 рр. Книжкова палата УРСР публікувала бібліографічний довідник під назвою "Періодичні видання УРСР. Журнали" (перший випуск — 1918—1950 рр. (Харків,

1956); другий — 1951—1960 рр. (Харків, 1964); третій — 1961—1975 рр. (Харків, 1984); четвертий — 1976—1980 рр. (Харків, 1988)). У кожному випуску розміщено систематичний покажчик журналів та допоміжні покажчики (за алфавітом назв журналів; покажчик організацій і колективів, що видавали журнали; топографічний покажчик та ін.). Паралельно було видано ретроспективний державний бібліографічний покажчик "Періодичні видання УРСР. Газети" (перший випуск — 1917—1960 рр. (Харків, 1965); другий — 1961—1980 рр. (Харків, 1983)). Покажчик містить опис республіканських, обласних, міських, міжрайонних, районних газет, а також газет залізничного, водного транспорту, цивільного повітряного флоту. Пресодруки згруповано за місцем видання й типами. Видання містить допоміжні покажчики: алфавітний покажчик назв газет, хронологічний, топографічний та ін. Додаткову інформацію надає покажчик "Газети Радянської України у фондах Центральної наукової бібліотеки Академії наук Української РСР : каталог" у 3-х випусках: 1917—1920 рр. (Київ, 1979); 1921—1925 рр. (Київ, 1981); 1926—1929 рр. (Київ, 1985).

Наукова спільнота приділяє значну увагу питанням джерельної бази вивчення періодики як в історичному, так і в сучасному процесі. У 90-х рр. XX — на початку XXI ст. відбулися значні зрушення у процесах підготовки бібліографії періодичних видань України за тривалий період її існування, розпочалося нагромадження фактологічного матеріалу для дослідження історії преси. Бібліотеки, архіви, музеї, наукові інституції працюють над підготовкою покажчиків, каталогів, історико-бібліографічних досліджень із пресознавства, водночас науковці наголошують на суттєвій неповноті обліку українських часописів у державних бібліографічних посібниках.

"Головною складовою частиною дослідження періодики в історичному, методологічному та бібліографічному аспекті мав би стати її повний репертуар, який необхідно створити", — зауважує відомий дослідник української преси М. Романюк [18]. Це завдання почав реалізовувати Науково-дослідний центр періодики (1993—2006), нині — Науково-дослідний інститут пресознавства (далі — НДІ пресознавства) Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника (ЛННБУ). Головним напрямом досліджень фахівці Інституту визначили вивчення української преси у глобальному обсязі на основі попереднього складання банків комп'ютерних даних про українські пресові друки і опрацювання репертуару українських періодичних видань XIX—XXI ст. Для ефективної організації праці та

координації зусиль усіх зацікавлених сторін науковці НДІ пресознавства М. Романюк і М. Галушко розробили "Схему повного бібліографічного опису періодичного видання" (Львів, 1994) [18], що дала змогу на єдиних методичних засадах готувати ановані каталоги, бібліографічні покажчики, історико-бібліографічні дослідження.

Варто зауважити, що серед покажчиків та історико-бібліографічних досліджень із погляду повноти охоплення документів вигідно вирізняються видання, побудовані за регіональним принципом відображення документів. Наприклад, регіональний аспект розкрито у змістовному покажчику "Часописи Коломиї (1865—1939) : [бібліографія]" М. Савчука (Івано-Франківськ, 1991) [21]. Видання містить 86 записів, складається з двох розділів, побудованих за хронологією: перший подає відомості щодо часописів, другий — щодо додатків до коломийських видань. Наступний покажчик — "Газети і журнали Катеринославщини (1838—1916) : науково-допоміжний бібліографічний покажчик, виданий Дніпропетровською обласною науковою бібліотекою (Дніпропетровськ, 1993) [3]. Варта уваги праця О. Хоменка "Дореволюційний періодичний друк Таврійської губернії (1838—1916) : нарис історії і бібліографічний покажчик" ("Дореволюционная периодическая печать Таврической губернии (1838—1916) : очерк истории и библиографический указатель") [23].

Проте найретельніше масив покажчиків регіонального спрямування опрацювали фахівці НДІ пресознавства ЛННБУ. Перші результати їхніх досліджень розміщено у фундаментальній бібліографії "Періодичні видання Волині, Полісся, Підляшшя та Холмщини (1836—1944) : список" (Львів, 1994) [16]. До кожної позиції наведено місце зберігання видання, а до україномовної періодики — номери за окремі роки. Український історик М. Ковальський позитивно оцінив це видання у рецензіях "Важливе краєзнавче джерело" та "Поглиблює знання про минуле".

Грунтовним історико-бібліографічним дослідженням є книга М. Романюка та М. Галушко "Українські часописи Коломиї (1865—1994)" [19]. Для цієї вірцевої праці, крім опису понад сотні газет і журналів регіону, здійсненого за всіма вимогами зазначеної схеми, характерним є широке розкриття змісту періодики й анування. У виданні вперше розглянуто пресу Коломиї як помітну сторінку в історії української журналістики XIX—XX ст. Автори осмислюють складні процеси становлення й розвитку періодики, її вплив на формування національної

самосвідомості, економічне й суспільно-політичне життя Покуття. Покажчик містить відомості про газети та журнали, складається з двох частин: перша — огляд українських видань Коломиї за 80 років, починаючи з 1865 р., яким датовано вихід у світ першої газети "Голос народный", і до 1944 р.; друга — охоплює 1865—1994 рр. Високу оцінку праці надано в рецензіях "Документальне джерело інформації", надрукованій 1997 р. на сторінках газети "За вільну Україну" (автор В. Глаголюк) і "В центрі уваги — преса Коломиї", уміщеній у часописі "Дзвін" 1998 р. (автор Ф. Дисак).

У 1996 р. побачив світ значний за обсягом анований каталог "Українські періодичні видання для жінок в Галичині (1853—1939 рр.)" (укладач В. Передирій) (Львів, 1996) [22]. Видання містить відомості про 22 жіночі часописи Галичини, докладно розкрито зміст кожного джерела. Незначним недоліком є те, що у праці не подано обов'язкове для каталогу відображення шифрів кожного бібліотечного примірника.

Серед тих, хто формував підґрунтя бібліографії періодичних видань, особливої уваги вартий український науковець І. Павлюк, який створив анований покажчик "Українські часописи Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя (1917—1939 рр.)" (Львів; Луцьк, 1997) [13]. У виданні вперше розглянуто українську пресу Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя, які у 1921—1939 рр. перебували у складі Польської Республіки. Автор наводить змістовні характеристики видань, імена активних творців процесу становлення та розвитку преси, її участі в національно-визвольній боротьбі, культурному й економічному житті України. Покажчик містить 107 записів і допоміжні покажчики. Видання підготовлено на вірцевому науково-бібліографічному рівні, про що свідчить низка рецензій, зокрема: В. Штинько "Досліджується історія волинської журналістики" на сторінках газети "Волинь" (1997); В. Вербич "З-під грифу заборонено: [Про книгу "Українські часописи Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя (1917—1939 рр.)]", на сторінках газети "Луцький замок" (1997), Н. Гуменюк "Без "білих плям" у журналістиці" на сторінках газети "Віче" (1997).

У хронологічному плані особливе місце серед покажчиків посідає фундаментальна праця "Періодика Західної України 20—30-х рр. XX ст. : матеріали до бібліографії" (Львів, 1998) [15]. Дослідження охоплює п'ять томів, опублікованих упродовж 1998—2003 рр., і подає ґрунтовні бібліографічні описи періодичних видань Галичини, Волині, Буковини й Закарпаття першої

третини ХХ ст. Пресодруки саме цього періоду становлять одну з найбільш замовчуваних сторінок історії української журналістики. Повний фаховий опис кожного видання складений за всі роки виходу журналу чи газети та містить такі відомості: назва, додатковий заголовок, періодичність, дата виходу першого номера, редактори, місце видання, роки виходу, видавництво чи видавці, назва та адреса друкарні тощо.

Більшість покажчиків українських періодичних видань укладено професійними бібліографами національних, державних, наукових бібліотек і бібліотек закладів вищої освіти. Одним з основних центрів наукової інформації, бібліотекознавчих і бібліографознавчих досліджень в Україні є Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. Ще 1998 р. важливою метабібліографічною працею став покажчик "Джерела українознавства. Вип. 2. Бібліографія бібліографічних посібників українських періодичних видань", який уклали наукові співробітники НБУВ Н. Погребецька та Л. Ковінченко [6]. У покажчику в систематичному порядку подано інформацію про 541 назву окремо виданих внутрішньокнижкових і внутрішньожурнальних бібліографічних посібників, опублікованих упродовж ХІХ—ХХ ст. українською, російською, англійською, польською мовами. Видання складається з двох основних розділів: "Бібліографічні посібники періодичних видань в цілому" та "Бібліографічні посібники періодичних видань галузевого характеру". Перевагою праці є те, що більшість джерел проаналізовано, а за неможливості описати видання *de visu* подано посилання на джерело відомостей.

Від початку 2000-х рр. доволі успішно реалізується ще один напрям діяльності НБУВ — видання наукових каталогів періодичних видань, які зберігаються у фондах бібліотеки. Серед них виокремимо такі: "Газети України 1930—1934 рр. у фондах Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського : каталог : у 2 ч." (Київ, 2004); "Газети України 1941—1945 рр. у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : каталог" (Київ, 2009); "Газети України 1935—1940 років у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : каталог : у 2 ч.", "Газети України 1946—1950 років у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : каталог (Київ, 2012); "Газети України 1951—1955 років у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : каталог" (Київ, 2013); "Газети України 1917—1920 років у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : науковий ка-

талог" (Київ, 2014); "Релігійні газети України 1989—2004 років у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : дослідження : каталог" (Київ, 2020) та ін. Ці фундаментальні праці, що стали доступними для репрезентації через сучасні засоби комунікації, є незамінним джерелознавчим матеріалом для науковців.

Останніми роками значно посилилася увага до історії української еміграційної журналістики. Періодика, що створювалася на теренах європейських країн і розвивалася за законами вільного суспільства, стала унікальним явищем національної культури України, проте водночас залишається одним із найменш вивчених пластів національного пресознавства. Ще з минулого століття, окрім етнічної території, українські пресодруки з більшою чи меншою періодичністю видавали представники українських поселенців у багатьох країнах Європи. Еміграційні періодичні видання відігравали визначну роль у розвитку українського просвітництва, формуванні історично об'єктивної репутації нашої нації серед інших народів. Вивченню української преси як джерела для висвітлення історичного процесу присвячено чимало бібліографічних праць. Слід зауважити про здобутки в цій галузі видатних науковців, як-от Ю. Тернопільський, А. Животко, Л. Бачинський, О. Фединський, М. Мартинюк, Є. Місило, О. Вішка, Н. Сидоренко та багато інших.

Дослідники зазвичай приділяли увагу певному історичному етапові та в цьому контексті розглядали проблему функціонування української преси. Одним із перших науковців, котрий намагався дослідити її системно, був А. Животко. У праці "Історія української преси" (Київ, 1999) [7] учений провів ґрунтовну дослідницьку роботу, що спиралася на аналіз еміграційних джерел і результати їх аналітичного опрацювання.

Одним зі значущих покажчиків української еміграційної преси є видання "Українська преса з перспективи 150-ліття" Ю. Тернопільського (Джерсі-Сіті, 1974), у якому вміщено "Причинки до бібліографічного покажчика праць про українську періодику (газети і журнали)". Видання вирізняється потужною джерельною базою та є цінним джерелом для вивчення громадсько-політичних, наукових, освітніх проблем української еміграції.

Найповнішим сучасним бібліографічним джерелом є покажчик М. Мартинюка "Українські періодичні видання Західної України, країн Центральної та Західної Європи (1914—1939 рр.) : матеріали до бібліографії" (Львів, 1998) [12]. Книга подає загальну картину розвитку українських періодичних видань в еміграції та є

результатом тривалих студій відомого українського вченого зі США, своєрідною пам'яткою бібліографічної думки. Автор подає розлогу бібліографію українських еміграційних видань, які виходили в європейських країнах, характеристики пресодруків, імена творців. Книга містить 1345 позицій.

Цінним джерелом дослідження української еміграційної преси є покажчик "Бібліографія української преси в Польщі (1918—1939) і Західноукраїнській Народній Республіці (1918—1919)" (укладач Є. Місило; Едмонтон, 1991) [1] та історико-бібліографічне дослідження О. Вішки "Преса української еміграції в Польщі (1920—1939 рр.)" (Львів, 2002) [2]. Автор останнього висвітлив найменш досліджений період розвитку та функціонування української еміграційної преси Польщі, а саме в таборах Пикуличів, Ланцута, Вадовіце, Каліша, Александріва Куявського, ґрунтовно проаналізував спектр порушених у цій пресі проблем, дослідив діяльність науковців, письменників, художників, партійних і громадських діячів, які брали активну участь у творенні часописів українських емігрантів.

Неоціненним історичним, культурологічним, бібліографічним джерелом для вивчення української еміграційної преси є праця української письменниці, літературознавиці, публіцистки, дослідниці М. Савки "Українська еміграційна преса у Чехословацькій Республіці (20—30-ті рр. ХХ ст.)" (Львів, 2002) [20]. Авторка систематизувала й проаналізувала пресодруки (праця налічує 177 позицій), які в період між світовими війнами видавали українські емігранти в межах культурно-освітньої, наукової й суспільно-політичної діяльності на теренах Чехословаччини; подала бібліографічні та змістові характеристики видань, дослідила історичні, культурні, ідеологічні передумови й особливості функціонування друкованих видань української еміграції.

Помітне місце серед бібліографічних досліджень з української еміграційної преси посідає книга Н. Кулеши "Українська преса у Німеччині 1919—1945 рр.: формування та функціонування" (Львів, 2009) [11]. Уперше у вітчизняному журналістикознавстві проведено комплексне дослідження української періодики, що виходила в Німеччині в період між закінченням Першої та Другої світових воєн (1919—1945), розглянуто процес її формування й умови функціонування, проаналізовано типологічні особливості видань, специфіку змістового наповнення часописів. Авторка віднайшла чимало нової інформації, що характеризує громадсько-політичне життя української

еміграції та різноаспектну, зокрема видавничу, діяльність українських політичних, суспільних рухів, об'єднань, товариств, наукових інституцій. Дослідження доповнено бібліографічним додатком "Бібліографія українських періодичних видань у Німеччині 1919—1945 рр." (67 записів).

Особливої уваги вартий бібліографічний довідник "Літературно-мистецька періодика і збірники української європейської еміграції другої половини 1940-х років" (Львів, 2019) [4], який підготувала до друку Л. Головата — знава українська історикознавиця, бібліографіня, бібліотекознавиця, докторка історичних наук, старша наукова співробітниця відділу наукової бібліографії ЛННБУ. Ґрунтовне й інформативне дослідження вирізняється повнотою зібраного матеріалу, обширом нагромаджених відомостей, професійною зацікавленістю, прагненням якнайглибше дослідити процеси розвитку українського літературного та мистецького життя, яке вирувало в таборах для переміщених осіб. Видання охоплює 30 найменувань літературно-мистецької періодики та збірників, випущених після Другої світової війни в Західній Німеччині, Австрії, Італії, Франції. Вихід у світ цієї фундаментальної праці викликав широкий резонанс громадськості в Україні та світі, зокрема фахові рецензії й схвальні відгуки.

Висновки. Останніми роками діяльність у галузі бібліографування періодичних видань ведеться доволі інтенсивно, виходять нові видання й історико-бібліографічні дослідження. З огляду на це важливо систематизувати інформацію про такі бібліографічні посібники, вміти їх використовувати для пошуку відомостей про вітчизняні періодичні видання за весь період їх функціонування. На наш погляд, саме бібліографічна продукція уможлиблює швидкий доступ до інформації, зникає потреба витратити час на створення джерельної бази для обраної теми дослідження. Тому бібліографічні посібники, створені в різні проміжки часу, є однаково цінними завдяки відображенню великої кількості документів, які підвищують рівень поінформованості суспільства й заслуговують на обов'язковий всебічний розгляд та аналіз з метою використання для подальших наукових досліджень.

Отже, наукові розвідки й історико-бібліографічні праці в галузі бібліографування періодичних видань свідчать, що професійно укладені покажчики пресодруків і нині не втрачають актуальності та допомагають науковцям досягнути різноманіття й багатство українського пресознавства.

Список бібліографічних посилань

1. Бібліографія української преси в Польщі (1918—1939) і Західноукраїнській Народній Республіці (1918—1919) : [бібліогр. покажч.] / уклад. Є. Місило. Едмонтон ; Альберта : Вид-во Канад. ін-ту укр. студій, 1991. 328 с.
2. Вішка О. В. Преса української еміграції в Польщі (1920—1939 рр.) : іст.-бібліогр. дослідж. / Омелян Володимирович Вішка ; наук. ред. консультант М. М. Романюк ; НАН України, Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника, Н.-д. центр періодики. Львів, 2002. 479 с.
3. Газети і журнали Катеринославщини (1838—1916) : наук.-допом. бібліогр. покажч. / Дніпропетр. обл. наук. б-ка ; склад.: Т. М. Ковальська, О. І. Сидоренко, Н. М. Титова ; ред. Т. В. Кравчук ; відп. за вип. Л. З. Горпиняк. Дніпропетровськ, 1993. 45 с.
4. Головата Л. Літературно-мистецька періодика і збірники української європейської еміграції другої половини 1940-х років : бібліогр. довід. / Лариса Головата ; ред.-бібліограф Л. Суц ; НАН України, Львів. нац. наук. б-ка України ім. В. Стефаника. Львів, 2019. 409, [17] с.
5. Дениско Л. М. Релігійні православні періодичні видання XIX — початку XX століття у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : каталог / Людмила Михайлівна Дениско ; наук. ред. О. С. Онищенко ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2001. 200 с.
6. Джерела українознавства : бібліографія бібліографічних посібників українських періодичних видань / НАН України. Нац. б-ка ім. В. І. Вернадського ; уклад.: Н. М. Погребецька, Л. М. Ковінченко ; відп. ред. В. Ю. Омельчук. Київ, 1998, Вип. 2. 131 с.
7. Животко А. Історія української преси : навч. посіб. для студ. ф-тів журналістики вищих закл. освіти / упоряд. М. Тимошик. Київ : Наша культура і наука, 1999. 368 с.
8. Ігнатієнко В. Бібліографія української преси (1816—1916 рр.). / Укр. наук.-досл. ін-т книгознавства. Харків ; Київ : Держ. вид-во України, 1930. 288 с.
9. Ігнатієнко В. Історія української преси та її вивчення. *Бібліологічні вісті*. 1923. № 3. С. 21.
10. Кондра С. Завдання української журнальної бібліографії. *Книгарь : часопис українського письменства*. 1918. № 15. Стп. 877—878.
11. Кулеша Н. М. Українська преса у Німеччині 1919—1945 рр.: формування та функціонування / наук. ред. М. М. Романюк ; відп. ред. Л. В. Сніцарчук ; НАН України, Львів. нац. наук. б-ка України ім. В. Стефаника, Від-ня "Н.-д. центр періодики". Львів, 2009. 342 с.
12. Мартинюк М. Українські періодичні видання Західної України, країн Центральної та Західної Європи (1914—1939 рр.) : матеріали до бібліогр. / упоряд. Н. В. Антонюк, В. І. Парубій, Л. В. Сніцарчук ; відп. ред. Н. В. Антонюк ; НАН України, Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника, Н.-д. центр періодики. Львів, 1998. 297 с.
13. Павлюк І. З. Українські часописи Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя (1917—1939 рр.) : анот. покажч. / відп. ред. М. М. Романюк ; НАН України, Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника, Н.-д. центр періодики. Львів ; Луцьк : Надстир'я, 1997. 179 с.
14. Пастушенко О. В. Бібліографічні покажчики з історії преси та наукової періодики в Україні (1990—2011 рр.) як джерельна база історико-бібліографічних досліджень. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2012. Вип. 16. С. 498—514.
15. Періодика Західної України 20—30-х рр. XX ст. : матеріали до бібліогр. / НАН України, Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника, Н.-д. центр періодики ; за ред. М. М. Романюка. Львів : Фенікс, 1998.
16. Періодичні видання Волині, Полісся, Підляшшя та Холмщини (1836—1944) : список / АН України, Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника ; уклад.: Ю. Лашук, Г. Бухало, О. Ошуркевич. Львів, 1994. 52 с.
17. Релігійні газети України 1989—2004 років у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : дослідження : каталог / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; уклад.: О. С. Залізнюк, І. М. Швець. Київ, 2020. 322, [6] с.
18. Романюк М. М. Схема повного бібліографічного опису періодичного видання / М. М. Романюк, М. В. Галушко ; НАН України, Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника, Н.-д. центр періодики. Львів, 1994. 23 с.
19. Романюк М. М. Українські часописи Коломиї (1865—1994) : іст.-бібліогр. дослідж. / М. М. Романюк, М. В. Галушко ; НАН України, Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника, Н.-д. центр періодики. Львів, 1996. 238 с.
20. Савка М. Українська еміграційна преса у Чехословацькій Республіці (20-30-ті рр. XX ст.) : іст.-бібліогр. дослідж. / Мар'яна Савка ; НАН України, Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника, Н.-д. центр періодики. Львів, 2002. 306, [1] с.
21. Савчук М. Часописи Коломиї (1865—1939) : [бібліографія]. Івано-Франківськ : Облвидав "Галичина", 1991. 10 с.
22. Українські періодичні видання для жінок в Галичині (1853—1939 рр.) : анот. кат. / НАН України, Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника, Н.-д. центр періодики ; уклад. В. А. Передирій. Львів : Мета, 1996. 191 с.
23. Хоменок О. С. Дореволюционная периодическая печать Таврической губернии (1838—1916) : очерк истории и библиографический указатель. Одесса : Бахва, 2003. 180 с.
24. Покажчики змісту українських часописів у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : метабібліогр. посіб. / НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського ; уклад.: Т. В. Добко, В. А. Шкаріна, В. Ю. Радченко ; за участю А. М. Колесніченко ; вступ. ст. Т. В. Добко, В. А. Шкаріної ; наук. ред. Т. В. Добко. Київ, 2019. 211 с.

Antonina Golovashchuk,
Junior Research Associate, VNLU

Ukrainian periodicals: historical-bibliographical aspect

The article analyzes bibliographic indexes of Ukrainian periodicals. A selective review of publications is carried out. Special attention is paid to state retrospective bibliographic guides, catalogs of magazines and newspapers, and historical and bibliographic studies. Bibliographic indexes of various fields of knowledge, regional publications, and Ukrainian emigration press are examined, and their subject matter and content are outlined. The historiography and issues of the specific genre of the bibliographic guide are highlighted, a historical and bibliographic generalization is made, and the role and place of journal indexes as an important source base for Ukrainian studies are determined. The role and place of bibliographic indexes of Ukrainian periodicals as an important component of the national bibliography of Ukraine is determined.

Keywords: bibliography; bibliography of periodicals; Ukrainian periodicals; catalogs of newspapers and magazines; Ukrainian emigration press; historical and bibliographic research

References

- Misilo E. (1991). *Bibliografiia ukrainskoi presy v Polshchi (1918—1939) i Zakhidnoukrainskii Narodnii Respublitsi (1918—1919)*: [bibliohr. pokazh]. Edmonton; Alberta: Vyd-vo Kanad. in-tu ukr. studii.
- Vishka O. V. (2002). *Presa ukrainskoi emihratsii v Polshchi (1920—1939 rr.)*: ist.-bibliohr. doslidzh. Lviv.
- Kovalska T. M., Sydorenko O. I. & Tytova N. M. (Comp.). (1993). *Hazety i zhurnaly Katerynoslavshchyny (1838—1916)*: nauk.-dopom. bibliohr. pokazhch. Dnipropetrovsk.
- Holovata L. (2019). *Literaturno-mystetska periodyka i zbirnyky ukrainskoi evropeiskoi emigratsii druhoi polovyny 1940-kh rokiv*: bibliohr. dovid. Lviv.
- Denisko L. M. (2001). *Relihiini pravoslavni periodychni vydannia XIX — pochatku XX stolittia u fondakh Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho*: katalog. Kyiv.
- Pohrebetska N. M. & Kovinchenko L. M. (1998). *Dzherela ukrainoznavstva. Vyp. 2. Bibliografi ia bibliografi chnykh posibnykiv ukrainskykh periodychnykh vydan.* Kyiv.
- Zhyvotko A. (1999). *Istoriia ukrainskoi presy*: navch. posib. dlia stud. f-tiv zhurnalistyky vyshchykh zakl. osvity. Kyiv: Nasha kultura i nauka.
- Ignatienko V. (1930). *Bibliografiia ukrainskoi presy (1816—1916 rr.)*. Kharkiv: Derzh. vyd-vo Ukrainy.
- Ignatienko V. (1923). *Istoriia ukrainskoi presy ta yii vyvchennia. Bibliolohichni visti*, 3, p. 21.
- Kondra S. (1918). *Zavdannia ukrainskoi zhurnalnoi bibliografii. Knyhar*: chasopys ukrainskoho pysmenstva, 15, pp. 877—878.
- Kulesha N. M. (2009). *Ukrainska presa u Nimechchyni 1919—1945 rr.: formuvannia ta funktsionuvannia*. Lviv.
- Martyniuk M. (1998). *Ukrainski periodychni vydannia Zakhidnoi Ukrainy, krain Tsentralnoi ta Zakhidnoi Yevropy (1914—1939 rr.)*: materialy do bibliohr. Lviv.
- Pavlyuk I. Z. (1997). *Ukrainski chasopysy Volyni, Polissia, Kholmshchyny ta Pidliashshia (1917—1939 rr.)*: anot. pokazhch. Lviv; Lutsk: Nadstyria.
- Pastushenko O. V. (2012). *Bibliografichni pokazhchyky z istorii presy ta naukovoï periodyky v Ukraini (1990—2011 rr.) yak dzherelna baza istoryko-bibliografichnykh doslidzhen. Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy*, 16, pp. 498—514.
- Romanyuk M. M. (1998). *Periodyka Zakhidnoi Ukrainy 20—30-kh rr. XX st.*: materialy do bibliohr. Lviv: Feniks.
- Lashchuk Y., Bukhalo G. & Oshurkevych O. (Comp.). (1994). *Periodychni vydannia Volyni, Polissia, Pidliashshia ta Kholmshchyny (1836—1944)*: spysok. Lviv.
- Zaliznyuk O. S. & Shvets I. M. (Comp.). (2020). *Relihiini hazety Ukrainy 1989—2004 rokiv u fondakh Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho*: doslidzhennia: katalog. Kyiv.
- Romanyuk M. M. & Galushko M. V. (Comp.). (1994). *Skhema povnoho bibliografichnoho opysu periodychnoho vydannia*. Lviv.
- Romanyuk M. M. & Galushko M. V. (Comp.). (1994). *Ukrainski chasopysy Kolomyi (1865—1994)*: ist.-bibliohr. doslidzh. Lviv.
- Savka M. (2002). *Ukrainska emihratsiina presa u Chekhoslovatskii Respublitsi (20-30-ti rr. XX st.)*: ist.-bibliohr. doslidzh. Lviv.
- Savchuk M. (1991). *Chasopysy Kolomyi (1865—1939)*: [bibliografiia]. Ivano-Frankivsk.
- Perediryi V. A. (1996). *Ukrainski periodychni vydannia dlia zhynok v Halychyni (1853—1939 rr.)*: anot. kat. Lviv: Meta.
- Khomenok O. S. (2003). *Dorevoliutsyonnaia peryodycheskaia pechat Tavrycheskoi hubernyy (1838—1916)*: ocherk ystoryy y byblyohrafycheskyi ukazatel. Odessa: Bakhva.
- Dobko T. V., Shkarina V. A. & Radchenko V. Yu. (Comp.). (2019). *Pokazhchyky zmistu ukrainskykh chasopysiv u fondakh Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho*: metabibliohr. posib. Kyiv.

Надійшла до редакції 2.07.2025

[https://doi.org/10.36273/2076-9555.2026.2\(355\).50-52](https://doi.org/10.36273/2076-9555.2026.2(355).50-52)
УДК 02(477)Нов(092)"192/193"(045)

Віктор Сєдих,

кандидат педагогічних наук, доцент,
головний бібліотекар кабінету бібліотекознавства імені Л. Б. Хавкіної
Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка
seduhww@ukr.net
<http://orcid.org/0009-0001-9410-7914>

Б. Борович у книжковому просторі України (1920-ті — початок 1930-х років)

У статті вперше узагальнено вагомий внесок бібліотекознавця, бібліографа, книгознавця Бориса Осиповича Боровича в розвиток книжкової справи України.

Дослідження сфокусовано на особливостях функціонування сфери книжкової торгівлі окресленого хронологічного періоду, зокрема стані, формі й методах торгівлі, підготовленості кадрів, головній суспільній місії книгарень — просвітництво замість комерції. Проаналізовано пропозиції науковця щодо напрямів розвитку галузі.

Висвітлено діяльність Б. Боровича як засновника та керівника приватного культурно-просвітницького видавництва "Труд", що втілювало ідею гуманізації та читачецентрованого підходу в систему книговидавництва й книгорозповсюдження.

Акцентовано на незалежності поглядів Б. Боровича, його шанобливому ставленні до книги, розумінні її надважливого соціального значення.

Ключові слова: Борис Осипович Борович; книжкова торгівля; книгарні; система книгорозповсюдження; книжковий асортимент; консультаційно-бібліографічна діяльність; просвітництво; позамагазинні форми торгівлі; книжкові базари; бібліотечні колектори

Постановка проблеми. Борис Осипович Борович — видатний бібліотекознавець, бібліограф, книгознавець. Ці титули відповідають дійсності й ранжуються саме в такій послідовності. Однак у скромному масиві сучасних публікацій про цю непересічну особистість майже немає розвідок про Б. Боровича як відомого книжника-книгаря. Побіжно можемо натрапити на згадку про нього як книгознавця у працях, присвячених бібліотекознавчій і бібліотечній діяльності науковця чи довідкових матеріалах [16; 38]. Водночас діяльність і наукова спадщина Б. Боровича охоплюють більшість елементів (процесів) побутування книги в системі книжкової справи.

Аналіз досліджень і публікацій. Книжкова справа, як відомо, — це виробничо-інтелектуальна діяльність, спільним об'єктом якої є книга від процесу підготовки до видання, виходу у світ і до

книгорозповсюдження [2]. Діяльність Б. Боровича була різнобічною й торкалася майже кожної ланки цієї системи.

Архівні документи свідчать, що від 1918 р. Б. Борович очолював культурно-освітнє видавництво "Труд" (був власником і керівником) і до кінця 1920-х рр. випустив друком кілька десятків назв видань книжково-бібліотечної проблематики. Майже одночасно Борис Осипович відкрив книгарню від цього видавництва, політику якої було зорієнтовано не на комерційну вигоду, а на просвітницьку роботу (неприбуткова структура) [6; 11; 16; 38; 43].

Проте участь Б. Боровича в організації системи книгорозповсюдження цим не обмежувалася: він працював на посаді завідувача консультаційно-бібліографічного відділу Харківської громадської бібліотеки (згодом — Харківська державна наукова бібліотека імені В. Г. Короленка (ХДНБ ім. В. Г. Короленка)), який забезпечував користувачів інформацією про книги й інші види документів, що зберігалися у фонді [16; 38]. Окрім того, Б. Боровича неодноразово запрошували на книжково-бібліотечні форуми як знаного фахівця-новатора, об'єктивного й сміливого критика [12].

Отже, у системі книжкової справи вчений обійшов увагою тільки поліграфічні технології, в яких, проте, вільно орієнтувався.

Метою статті є висвітлення внеску Б. Боровича в розроблення теоретико-методичних та організаційних засад книготорговельної діяльності.

Науковий доробок ученого є солідним за обсягом й оригінальним за змістом, оскільки його гострі проблемні публікації незмінно викликали рецензії та відгуки-коментарі редакцій наукових журналів.

Пропонована стаття не претендує на всеосяжне розкриття внеску Б. Боровича в розвиток сфери книговидання та книгорозповсюдження й зосереджена на розумінні науковцем місця книги у просвітницькій діяльності, проблем залучення до неї робітників, селян, робітфаківської інтелігенції, а також на загальному стані книжкового ринку, методах і формах книжкової торгівлі, труднощах у наповненні асортименту, купівлі-реалізації друкованої продукції, позамагазинних формах торгівлі, підготовці кадрів та умовах їхньої роботи. Насамкінець розглянемо особливості функціонування бібліотечних колекторів, які за роки радянської влади стали основними постачальниками книжкової продукції для бібліотек різних типів.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Гуманітарну політику радянської влади було сфокусовано на розвитку освітніх і просвітницьких установ як найдоступніших для народних мас (термін широко вживався до 1990-х рр.). Саме на них спиралися урядовці, нав'язуючи ідеологію марксизму-ленінізму. Ці заходи мали забезпечити тотальну лояльність громадян у розбудові соціалізму, що відбувалася переважно примусовими методами (індустріалізація, колективізація, культурна революція). На цьому шляху владі заважала суттєва проблема — масова неосвіченість населення, більша частина якого була чи малописьменна, чи неписьменна. Найефективнішим і найнадійнішим знаряддям для розв'язання цього нагального питання стало друковане слово.

Починаючи з XV ст. "м'яка сила" книги допомагала цивілізувати суспільство. Усі його досягнення в матеріальній і духовній сферах завдячують книзі та знанням, які вона містила. Більшовицькі лідери добре усвідомлювали цей факт, тому на початку утвердження своєї влади особливу увагу приділяли книжковій і бібліотечній галузям, які після воєн і революцій перебували в занедбаному стані. Книгарні й бібліотеки потрібно було реанімувати на осучаснену технологічному рівні й надати їм оновленої функції — ідеологічної. Згодом ліквідація неписьменності, вільний доступ до освітніх установ зумовили стрімке зростання кількості потен-

ційних читачів, поступове розуміння населенням потреби у книзі й знаннях.

У 1918 р. відомий просвітник, а згодом видатний бібліотекознавець Б. Борович заснував у Харкові видавничу культурно-просвітницьку організацію "Труд", що стало цінним практичним внеском у розбудову нової системи книговидання та книгорозповсюдження. Видавництво спеціалізувалося на випуску книжкової продукції, наочних посібників із просвітництва та бібліотечної справи. Крім підготовки до видання оригіналмакетів книг, працівники консультували з будь-яких питань просвітництва, допомагали в доборі літератури для комплектування бібліотек, продавали бібліотечний реманент, утримували книжкову крамницю та склад.

Бібліографіні ХДНБ ім. В. Г. Короленка А. Черевко й Т. Кульшицька вперше висвітлили діяльність культурно-просвітницької організації "Труд". Дослідниці з'ясували, що підприємство діяло, ймовірно, до 1929 р., випустивши друком 45 назв книжкової продукції різним накладом: від 4—5 тис. пр. до 10—15 пр. Завдяки плідній роботі видавництва побачили світ основні праці Б. Боровича, присвячені книжково-бібліотечній справі [16]. Прикметно, що у цих виданнях немає марксистської риторики, хоча учений вважав себе послідовником цієї ідеології.

Діяльність книгарні приватного видавництва "Труд" становить неабиякий науковий інтерес, оскільки її метою була не книготоргівля, а культурно-просвітницька робота як її важливий складник. Б. Борович реалізовував літературу, нехтуючи економічною вигодою, якщо вона була конче потрібна споживачеві для професійної діяльності, а коли коштів бракувало, надавав книги в борг чи кредит. У період тотальної економічної кризи й стрімкої інфляції ціна видань зростала за добу, проте книгарня продавала їх за раніше визначеною вартістю, аби не втратити постійну клієнтуру й не зіпсувати репутацію. Постійні відвідувачі навзаєм допомагали грошми, коли потрібно було викупити замовлення, розпаковувати товар тощо. Зазвичай так працювало більшість неприбуткових організацій.

Вражає також кількість безоплатних послуг культурно-просвітницької організації "Труд". Наприклад, його крамниця виконувала замовлення для індивідуальних провінційних клієнтів із комплектування сільських чи містечкових бібліотек. Книгарі особисто відвідували по кілька крамниць міста, добираючи відповідну літературу. Навіть утворені пізніше бібліотечні колектори цього не робили, пропонуючи комп-

лектаторам обирати з наявного в них асортименту. До того ж "Труд" продавав бібліотечну техніку, надавав консультації щодо облаштування новоутворених бібліотек, клубних установ, комплектування бібліотечок для різноманітних організацій (радянських, профспілкових, партійних), які опікувалися проблемами освіти широких народних мас [6]. Особливістю крамниці Б. Боровича був вільний доступ до друкованої продукції. Книги розкладали на столах, кожний читач мав можливість їх не лише взяти в руки, погортати, а й відійти, почитати та впевнитися в потребі придбання. Така практика була поширена за кордоном і хоча становила певні ризики щодо збереження товару, крадіжок майже не було. Слід констатувати, що саме в Харкові, вперше в колишньому СРСР, Б. Борович спробував організувати книготоргівлю без прилавоків.

Працюючи суто за замовленнями, просвітницька книгарня не знала поняття "дефіцитні книжки", "затоварювання книжкової продукції". Нерозривним був зв'язок крамниці з власним видавництвом. Видавничий портфель намагалися формувати з урахуванням потреб колективних та індивідуальних покупців, які ретельно вивчали. До 1924 р. було випущено півтора десятка назв книг із бібліотечної справи, клубної та лекційної роботи, професійної й народної освіти. За цільовим призначенням більшість становили практичні посібники, одночасно випускали каталожні картки, інвентарні книги, листки абонементів, бібліотечні плакати оригінального змісту. Жодних відмов на зразки бібліотечної техніки книгозбірні не мали [6].

У книзі "Книготоргівля як просвітницька робота" Б. Борович чітко відповів на питання, чи потрібна така діяльність у книгарні. Безумовно, оскільки йшлося про незвичний товар, який об'єднує матеріальний і духовний складники, чинить особливий вплив на психіку, світогляд, виховання тощо. Сутність культурно-освітньої діяльності у книжковій крамниці автор визначав як пряме чи опосередковане керівництво читанням покупців на цілковито добровільних засадах із використанням різних форм і методів: формування асортименту відповідно до попиту з різноманітних джерел комплектування (книгарень і складів, осередків букіністики, книжкових ба-

зарів, зокрема з інших міст); створення особливих умов для ознайомлення з книгами (розкладання на столах, можливість спокійно переглянути видання, інколи "видача для прочитання" фахівцям на 1—2 дні); інформаційно-рекламні заходи, як-от консультації й інструктаж; бібліографічний супровід; бесіди про книги (жива бібліографія) тощо. Досвідчений книгар при першому контакті зі споживачем тактовно дізнавався, чим він цікавиться, й пропонував відповідну літературу. Якщо читач ще не визначився, продавець заохочував його "букетом видань", а в разі відсутності конкретної книги — робив замовлення. Жодне звертання до книгаря не залишалося без щирої відповіді. Б. Борович наголошував, що книгарня не гастроном, почуття книжкового голоду ще масово не сформовано, а отже просвітницька робота, прищеплення культури читання клієнтам, його корегування — важливий обов'язок працівників книгарні [6; 14].

Теоретико-методичні засади книготорговельної діяльності в доступній формі науковець висвітлює у практичному посібнику "Як читати книгу" [5]. Праця дістала багато схвальних відгуків фахівців, зокрема на думку видатної бібліотекознавиці Л. Хавкіної, щиро й тепло написана книга пропонує раціональні методи й способи культурного впливу на покупців. Учена наголосувала, що завдяки зусиллям Б. Боровича у Харкові було сформовано ексклюзивний культурний осередок [43].

Від 1920 р. бібліотекознавець працював на посаді завідувача консультаційно-бібліографічного відділу Харківської громадської бібліотеки. Після палких диспутів і промов на бібліотечних форумах із проблем предметизації документів і предметного каталогу, низки публікацій на цю тему, успішного запровадження предметного каталогу в бібліотеці Борис Осипович взявся досліджувати книжковий ринок країни, від стану якого залежали не лише стабільність бібліотечної системи, а й розвиток науки, освіти, культури. У той період духовна вартість книги для суспільства була унікальною та не мала конкуренції.

(Далі буде)

Надійшла до редакції 17.10.2025